

OUP—391—29.4-72—10,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T82 PG
Accession No. T2084
Author S775
Title త్రినివాస రావు, కాలావలం-
స చరిత్రాశ్రయము.
This book should be returned on or before the date last printed below. 1920

కోలాచలం శ్రీనివాసరావు.

సత్యపరిశ్చంధ్రియము.

ఇది

బళ్ళారిజిల్లా బళ్ళారి డిస్ట్రిక్టు మునసఫ్‌తోర్టు పక్షీలుగానుండిన

కీ. శే. కోలాచలం శ్రీనివాసరావుచే

రచింపఁబడినది.

వారిజ్యేష్ఠపుత్రుడగు కె. శత్రుఘ్నరావుచే

బ్రకటింపఁబడియె.

రెండవ కూర్పు.

చెన్నపురి:

టి. వి. చెల్లప్పకాశ్రీ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడినది.

1920.

Registered Copy-Right.

ఇందువలన సకలురకు తెలియజేయడమేమన గ్రాత కావీరైటు
అభ్యవ్రాహము. ఈనాటకముయొక్క సర్వ స్వాతంత్ర్యములు నాకు
చెందియున్నవి. నాయనుమతి లేనిది భాషాంతరీకరణమేమి, ఫేలనమేమి
చేయకూడదు. అటుచేసినవారు కావీరైటు అభ్యుక్త విరుద్ధము చేసినవా
రగుదురు. నా సవ్యమునకు లోబడుదురు.

నానీలు ముద్రలేనిదే ఈగ్రంథము నెవరు గొనకూడదు.

కె. శ్రీకృష్ణారావు.

ఉ పో దా త ము.

నే నింతకుమున్ను వ్రాసి ముద్రింపించి ప్రచురించిన నాటకములలో "నునందని" స్వకపోలకల్పితముగను "నుఖమంజరి" చరిత్రాంశముగను, "మదాలస. నీమంత్రిని" పౌరాణిక కథలుగ నున్నవి. శేషల పౌరాణిక కథలు నాటకములుగఁ బన్నుటయందు గ్రంథకర్తకు నితివృత్తకల్పనా కష్టంబేమియు నుండదనియును, జనసామాన్యమునకుఁ జరిత్రాంశములు బొత్తిగఁజెలియవు గావున, నవి నాటకంబులుగ వ్రాయుటచే నితివృత్తకల్పనా చమత్కృతి నగపఱచుటయగాక, జనులకుఁ జరిత్రాంశములు బోధింపనగుననియెంచి, తురుష్కులలో గొప్పరాణియని ప్రసిద్ధికి నెక్కి, "అహమ్మనగరు" రాజ్యమునేలిన "నుల్తానా ఛాందు బీబీ" యనునామె చరిత్రంబు నాటకరూపంబున వ్రాసితి. ఈపురినుండు "నుమనోరమ" సభవారు దానినిఁ బక్కఁగఁ బ్రదర్శించిరి. మరల "విజయనగరనాళనము" అని పేరిడి రాళికోట యుద్ధమున్ను, బాధియగులు సింధునదిదాటి, మన దేశము ప్రవేశించి, యప్పటికి గొప్పపట్టణమని పేరందిన బలహారి నగరమును బాఠానరించిన విషయము నుదెలుపు "శిలా దిగ్య" నాటకమున్ను, రాళికోట యుద్ధమయిన విదవ మైసూరురాజ్య మరాజకమై షీరించుతఱిని మరల దానినుద్ధరించిన "కృష్ణరాయ యుడియరు" చరిత్రమునుదెలుపు "మైసూరు రాజ్యాభివృద్ధి" యను నాటకమున్ను, వ్రాసితి. నామిత్రులు కొందఱు ననుఁజేరి పురాణసంబంధములైన కథలు మఱియొన్ని వ్రాయమని నన్నడిగిరి. నామానసంబున కది యిష్టంబుఁగాకయున్నను మిత్రుల మనోభీష్టంబు వ్యర్థపరచుట యుక్తము గాదనియెంచి-భారతములోని ముఖ్యాంశములన్నియు వెల్లడియగురీతి "శిరోమణి నాటక" మని పేరిడి యశ్వద్ధామ శిరోరత్నమును దీయునంతవఱకు నొకనాటకంబు వ్రాసితి. అందున భగవద్గీతాంశములు విశేష భాగము తేర్చితిని. మరల "రుక్మాంగద" చరిత్ర, నాటకంబుగ వ్రాసి యుంచితిని, పై నుదహరింపఁబడిన పదినాటకములలో నాటునాటకములు

'నుమనోరమసభ'వారు ప్రదర్శించగ నేజూచితిని. సామాన్య నాటక సంఘమువారి నాటకములఁ ప్రదర్శించఁ గల్గెమని నేననుభవ పూర్వకముగఁగని సంతసించితి. పదునాల్గవ శతాబ్దమునుండి మన దేశములో నాటకములు ఊఁగించుట కనేక కారణంబులుగలిగెను. ఆకారణంబులన్నియు నాచే నాంగ్లేయభాషలో వ్రాయబడిన "Dramatical History of the world" అను పోత్తములోఁ దెలుపఁబడినవి. విద్యాభివృద్ధిని రాజులైన యిక్కాలమున నట్టి కారణంబులు మరలఁగలుగునని నేనూహించియుండలేదు. ప్రస్తుతఁపుస్థితినిఁబట్టిచూడ నాటకములకు మరల నాశనస్థితి స్వల్పకాలములోనే కలుగునని భీతియయ్యెడు. "నుమనోరమ" సభవారు హరిశ్చంద్ర నాటకంబొనర్చుమని నన్నడిగిరి. ప్రసిద్ధులగు ననేకకవులొనరించిన నాటకమునే, నేనొనరింపనేలయని నేబదులిడఁదమపురి నాటకంబొకటి, కావలెనని యుత్తరంబిచ్చిరి. కానిప్పుని నవ్వుతించి, నవీన పథంబొకటి కల్పింప యత్నించితినికాని, యది యసాధ్యమయ్యెను. కావున నున్నది యిందుమించుగ నున్నరీతిని వ్రాయవలసి వచ్చెను. ఇంద్రసభలో సభ్యమును గుఱించిన వాదకారణంబు బ్రహ్మశ్రీ పీఠేశలింగం పంతులవారు తమనాటకములో నూతనముగఁ గల్పించినారు. ఆకారణంబు జక్కఁగనుండెను కావున దానినే, నేననుసరించితి. చంద్రమతినిఁ జంపుటకు రాజాజ్ఞ యయినదని యా సతీమణిని, వీరదాసుని యెదుట నిడినపుడు వీరదాసుఁడాసతి తనభార్యయని తెలిసి, వ్యసనంబును నూచింపక విధినిమాత్రము దూరుచు, శిరంబుఁదెగవేయ నుద్యుక్తుఁడు గావలెనని, నామిత్రులొకరు వక్కాణించిరి. ఎంతటి కఠిన మనజనకైన నది సహజంబు కాదనికొని వ్యసననూచక వాచకములచటఁ జేర్చితి.

2. ఇందు నక్షత్ర కాలశాశికులభాష కొన్నిస్థలములలో. హాస్యరసాస్పదంబుగ భాషింపఁగఁడు. అది హరిశ్చంద్ర చంద్రమతుల కష్టములు హెచ్చించుటకును, వారి మోససవృత్తిఁ గలఁచుటకును నుపయుక్తముగ నుండువలెను. ఇది విషాదాస్పద నాటకంబు గావున సాధ్య

మొదటకు హాస్యగసంబు హెచ్చింపక యుండుటమేలని తెలియవలెను గాంధీర్యము వహించి వాక్యము లుచ్చరించినచో నవి హాస్యవాక్యము లుగ నుండవు. ఈ పాత్రాధికారులు జ్ఞానవంతులై యుండవలెను.

3. ఇందు హరిశ్చంద్రుని సత్యవాక్య పరిపాలనకుఁ చంద్రమతి ప్రాముఖ్యరాలని యగపఱచ యత్నించినాడను. ఈనాటకంబునవచ్చు ముఖ్యపాత్రల పూర్వజన్మ నృత్యంతంబు నేనుత్తర హరిశ్చంద్రచరిత్ర నుండి గ్రహించితిని, చంద్రమతి దాస్యమునకుఁ గారణంబు బ్రా విరళ లింగం పంతులవారు దుర్వాస శాపముని కల్పించిరి. ఆ కల్పనయుఁ జక్కగనున్నది.

4. నాటకసాంఘికు లక్షరాస్యులుగను సంస్కారవాగులుగను- నుచ్చారణశుద్ధిగలవారుగ నుండినచో నేనాటకంబయినను బాగుగనుండును. అటులేక, చిలుకపలుకులవలె పలుకులునేర్చి-యపశబ్దంబులుచ్చరించుచు, గాలిని నటకువారిబలఁ జేతులెత్తిడించి-దేహము పలుమారు కడలించి, రంగస్థానమంతయు దిగుదును, నటించినచో, నట్టి నటన, జన సామాన్యము మెచ్చునుగాని విద్యావంతులు మెచ్చరు. నేత్రభావము చేతను, ముఖభావముతోను, నించుక దేహచలనంబుతోడను, కర్ణాచ్చారణ సరణిని, జనులు మెచ్చులాగొనరించువాఁడు నటనాసమర్థుఁడు. అంగ్లేయ నాటకములలో వేషములు బుచ్చుకొనువారనేకులు, తమ వేషమునుగుఱించిన నటనలోఁ బ్రాముఖ్యతఁగలుగఁ జేసికొనుటకు ననేకసంవత్సరంబులు నటన నభ్యసించుచుండురు. అట్టి నటనాసమర్థులు మన యాంధ్రదేశములో నెవరో యొకరిరువురున్నవారు. అట్టి యొకరిరువురుపై తము నటనను బక్కఁగ నభ్యసించి నృద్ధిఁ దేకయున్నవారు. జనులించుక మెచ్చిన యీణమున నె గర్వించి-నటనలోఁ దామేభరతాచార్యులమని యెన్నికొని యున్నది కొంచెము పోగొట్టుకొనుచున్నారు. నటనాసామర్థ్యంబు లభించుట కష్టతమము. వన్నెఁబూసికొని రంగస్థానమున నిలిచినమూతనే-నేర్చినమాటలువచ్చును-దైవమిచ్చిన కంఠమెత్తి పాడుటవచ్చునుగాని నటనరాదు భాషనేర్చి, దానిరసము గ్రహించి, తన వేష గౌరవమును మఱవక-తన్ను తానునుటచి-తనదివేషముకాదు

తాను నిజముగ నేనేమమును ధరించనో యాచునుజూడని నమ్మి నటించినవాడే నాటకచాత్రకు యోగ్యుడు. ఈ విషయంబంత వ్రాసినను చాలదు. కావున యింతటితో ముగించెద.

5. నాటకము వ్రాయుటలోనే నింతకుమున్నే చదివిన హరిశ్చంద్ర చరిత్రలన్నియు నాకు సాహాయ్యపడెను మార్కండేయ పురాణము, ననుసరించి వ్రాయఁబడిన చండకాళికనాటక మిప్పటికాలమువారికి రుచింపదు. అందున ద్వితీయాంశముఁ జక్కఁగఁబ్రదర్శించుట కష్టము. స్కాంధపురాణాంతర్గత హరిశ్చంద్రచరిత్ర, ప్రయోగార్హమైనది. కావున నది దానినందఱునుసరించిరి. వడ్డుక్రవర్తుల చరిత్రను వ్రాసిన మల్లారెడ్డిగారి హరిశ్చంద్రచరిత్ర నతిసూక్ష్మముగఁ జేర్చినారు. అడిదమునూరన్నగారు రచించిన కవి జనరంజనములోఁ జంద్రమతి పరిణయము మాత్రము వ్రాయఁబడినది. కంచికావ్యమను హరిశ్చంద్రచరిత్రఁ నెల్లూరికావ్యమని ప్రసిద్ధికెక్కిన శంకరికవిగారి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునలె ప్రౌఢముగ లేవని విన్నాను. మొదటి గ్రంథములోఁ గొంతభాగము మాత్రము చెన్నపురిలోనే జదివినాను, గౌరనమంత్రిచే వ్రాయఁబడిన ద్వీపక హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము ప్రౌఢముగ నున్నది. అందున నసిష్ఠ విశ్వామిత్రులు పక్షులై పోరిరని యంత్యభాగములో వ్రాయఁబడినది. అది నాటకఃకునందుఁ బ్రయోగార్హముగ లేదు. పూర్వకవులిరువురి హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము యక్షగాన నాటకములుగ వ్రాసినారు. వారు వ్రాసిన ఫక్కియిప్పటి నాటక సాంఘికులకు రుచింపదు. ఇటీవల నామిత్రులగు నయ్యనకోట పార్థసారథి శ్రేష్ఠిగారు శుద్ధాంధ్ర నిర్వచన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన మతిప్రౌఢముగ శంకరికవిపద్యముల ననుసరించి వ్రాసిరి. హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము శ్లేషకావ్యముగ రామరాజ భూషణునిచే రచింపఁబడినది. ఈరీతి ననేకు లనేక విధంబులుగ రిఖించిన చరిత్రను మరల వ్రాయఁబూనుట చర్చిత చర్చణమని యుంటిని. నామిత్రులకోరిక బలమాయెనుకావున నాకుఁదోచినరీతిని నేను వ్రాసితిని. యమింతురని వేడితిని.

క కోలాచలం శ్రీనివాసరావు.

ఎవ్వనివదన రాజీవరంగస్థలంబున నలువరాణి నిచ్చలును
నట్టువలు నలువుచుండునో! ఎవ్వఁడు కువ్యాభ్యావిషమూర్ఛితయగు
కాలిదాస కవితానుకన్యకను దనదు సంజీవినిచేఁ దెప్పితిల్లఁజేసి, పెజ్జ
లమిన్నయని వన్నెకక్కనో! ఏమహామహు దివ్యనామామృతమును
వీనులారఁగ్రోలని యక్షరాన్యుఁడొక్కఁడైన నీభువిని గానంబడఁడో!
ఏమహితచారిత్రుని యశఃకుసుమంబుల ధరియించి దివాకర నిశాకరులు
పుష్పవంతులను సార్థకనామమును బడసిరో!

ఏవిద్యవనతంసుఁడు అనన్య జనసామాన్యమగు మహామహో
పాధ్యాయ బిరుదమునకు మార్గదర్శియయ్యెనో! అట్టిచుఘ్నేకృత సకల
శాస్త్రజలధియగు కోలచల శ్రీమల్లినాథనూరి వంశమున మనశ్రీని
వాస కవిముక్తామణి విరూపాక్షతైత్రమునకు సమీపముననుండు కామా
లాపురమును గ్రామమునఁ గ్రీస్తుశకం 1854-3-18 తేదీలకు సరియగు
ప్రమాదీచ సంవత్సర ఫాల్గుణాసిత చతుర్దశినాడుద్భవించె. ఇతఁడు
బాల్యముననే సంస్కృతభాషను జక్కగ నభ్యసించి, పిదప నాంగ్లేయ
భాషయందసమాననై దువ్యమును గడించి, కొంతకాలము రాజకీయో
ద్యోగిఁగనుండి, తర్వాత న్యాయవాదిపరీక్షలయందు తీర్ణుడై, బలారి
పురవరమున న్యాయవాదిగ వలలుచుండె. ఇతనికి నొకకూఁతురును,
నలుగురు కుమారులును, గలరు. మఱియు నితఁడు 1917-వ సం॥ ఏప్రిల్
7-వ తేది దేహళీపురమున జరిగిన విద్యత్సభయని ప్రసిద్ధిఁగాంచిన
యాంధ్రసాహిత్యపరిషత్సభకగ్రాసనాధిపుఁడుగ నియమింపఁబడియుండె.
ఇట్లుండ నేతత్కవితండ్రుఁడు రాజప్రణవీడితుడై యాంధ్రీకువల
యంబు వసివాడఁగు కవిచక్రంబు బుల్లసిల్లి 1919-వ సం॥ జూన్ 28-వ
తేది యస్తమించె.

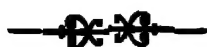
ఇట్లువిన్నవించు గుధీజనవిధేయుఁడు,

రావాడి వెంకటరామశాస్త్రి,

తెలుఁగు పండితుఁడు,

మునిసిపల్ హైస్కూలు, బళ్ళారి.

ముఖ్య పాత్రలు.

పురుషులు.

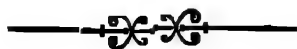
ఇంద్రుడు.	నత్యకీర్తి.
బృహస్పత్యాచార్యుడు.	లోహితానుయోధుడు,
వసిష్ఠుడు.	జేతానులు.
విశ్వమిత్రుడు.	కాలకాళికుడు.
కశ్యపుడు.	వీరబాహుడు.
అత్రి.	కోదండరాముడు.
భరద్వాజుడు.	రాఘవుడు.
గౌతముడు.	భీష్ముడు.
భృగు.	విభీష్ముడు.
పర్వతుడు.	భీకరుడు.
నారదుడు.	సోమశేఖరుడు.
పారాశరుడు.	ప్రతాపచంద్రదేవుడు.
అగస్త్యుడు.	వీరదానుడు, (హరిశ్చంద్రుడు.)
గాలవుడు.	ఈశ్వరుడు.
నక్షత్రకుడు.	పౌరులు, భటులు, మొదలైనవారు.
హరిశ్చంద్రుడు.	

స్త్రీలు.

చంద్రమతి.
మరంగకన్యకలు.
కలహాకంతి.
తౌంసనారి, (చంద్రమతి.)

సత్యహరిశ్చంద్రీయము.

నాం ది.

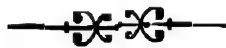

నూత్రధారుడు.

శా॥ త్రిలక్ష్మికమలాక్షి పేరెడనురాజిల్లె, మహాభోగి శ
 య్యలోలుండయి, సర్వలోకము లశాయాసంబుగా, బాజ్జలోఁ
 గ్రాలె గాఁచుదు సత్యలాలనరతిన్ రాజించు శ్రీదేవతీ
 కాటుం డివృతమాకు నెల్లెడ యశోభాగ్యాయురారోగ్యమున్॥

అనుబంధము 1.

ప్రథమాఙ్కము.—ప్రథమరంగము.

ఇంద్రసభ.

ఇంద్రుడు, బృహస్పత్యాచార్లు, వసిష్ఠుడు, విశ్వమి
 త్రుడు, శశ్యపుడు, అతిర్, భరద్వాజుడు,
 శాతముడు, భృగు, పరశ్వుతుడు, నార
 దుడు, సారాశరుడు, అగ
 స్త్వుడు, గాలవుడు.

ఇందుగఁడు.—

అనుబంధము 2.

ముని సార్వభౌములారా! నిన్నటిదినంబున శుక్రనీతి వింటిరి.
 ఈదినంబున వాగ్మలినమానులగు వాచస్పతులనీతి వింటిరి

గదా? ఇందున భూలోక జనులకు నెట్టి సమంజసమో యేదియాచర
ణీయమో యేది పుణ్యప్రసమో యది మనమాలోచించి సిద్ధాం
తీకరింపవలెను గావున మీమితాత్పర్యంబులు నిష్పక్షపాతబుద్ధిని
వెలివేయుదురని వేడెదను.

నారదుడు.—(లేచి ముంతరికిఁజోయి) స్వగ! కలహముజెట్టను సమ
యము దొరకెను. తఱిదప్పినఁ దగవుదప్పును (వాచకునిఁజూచి)
గాలవా! సత్యనిధి నిర్ణయములో శుక్రాచార్యులేమి పలికిరి? మరలఁ
బదువుము.

గాలవుడు.—(చదివెదను.)

కం॥ పనితలయెడఁ బరిణయమెడ

ధనమాన పాణిహాని దశలను గోత్రా

హ్నాః పుణ్యయెడ గన్వతం

బంధుంబగు సూత్రమార్గ మరయఁగ జగతికా.

నారదుడు.—(గాలవునిఁజూచి) ఈవిషయంబున బృహస్పత్యా చా
ర్యులేమి పలికిరి? ఆభాగము చదువుము.

గాలవుడు.—(చదివెదను.)

కం॥ వీడును విడిముడిఁజోయిన,

పోడిమి గాజ్యంబు బుడమిఁజోయినఁ, త్రాణం

బూడిఁ, సతినుతులు దనుకా

వీడిఁ, స్యంబు విడఁడు వీడఁడు జగతికా॥

నారదుడు.—అమరేంద్రా! శుక్రాచార్యులవారిది కేవల యైహికనీతి,
మన యాచార్యులవారిది కేవల పారలౌకికనీతి. సాంసారికప్రపం
చంబుననుండువా రాచరింప నలవికానిదీ వాచస్పత్యనీతి యగ్గ
నాకుఁ దోచెడు,

ఇంద్రుడు.—(దలయాచి, సభాసదులంజూచి.)

ఉ॥ నీరజసంభవాన్వయ మనీషి గణాద్భుత పాదసారసో
దారగుణాఘ్నలార! సవతామరసోఽపృథులార! యాత్రేవి
ద్యారతి నూతనత్రిపురదాహకులార! ధరాధిపాళిలో
భూరిగసత్యవాక్యపరిభూషితుఁడుండు నె? ముష్టుఁబల్కుఁడీ॥

(ఋషులందఱు మిన్నక యుందురు.)

నారదుడు.—(వసిష్ఠునింజూచి) ఋషికులో స్త్రీమా! అందఱింబలె నీవును
గ్రిందుమీదుగఁ జూచుచు నీళ్లునమలుచుండిన గతియేమి?

నిశ్వాచితుఁడు.—అమరవల్లభా! మీ యాచార్యులనీతివిధి నాచరింప
నసాధ్యంబైనదని సావనుభవముపైన మీ రెఱుంగుదురుగదా? ఇఁక
మీ బోటివారికే యసాధ్యంబగు నెడ భూలోకాధిపతులకు నదిసాధ్య
మగునే?

ఉ॥ పువ్వులు గంధ వస్త్రములు భూపలసాంపుఁడు సములంబులుక
సువ్వుఁపు వీడులుక మృదులమానితశయ్యలు సుమంసముల్
జన్వసులుక నవీనఘృత సారసుసౌంధ భక్ష్యసోద్యముల్
నివ్వటిలంగ నిక్కు నననీపకు లాడుదు రెట్లు నిర్మముల్!

నిర్జిరవరా! పరుల నీకులు చూడఁగొని యింద్రియ సుఖోత్సృకమైన
తలంపు పెంపున మధురాధరల యధరరక్తి మసుధారసము గోలు
చు మధురసూక్తులు వినుచు మధురధర్తాధీన పరతంత్రమాసనులయి,
క్రియాహీనులగుచు వృధాభిమానంబున నిక్కినీల్లి విట్టివీఁగు ధరా
పతులు సత్యవచన ధురంధరులగుట నీట నగ్గిపుట్టుటకాదా? అట్టి
యప్రతిమసత్య విశుద్ధప్రభావనిధులు, అట్టి సత్యస్తుత్యవిశేష పరిష
క్తులు ప్రపంచంబునఁ గలరాయని గగనప్రయత్నం బొనరించి
బ్రహ్మలోకపర్యంత మాలోచించినను నట్టివారుంట గగనారవింద
మని నాకుఁదోచెడు.

సారదుడు.—(వసిష్ఠునిజూచి) మునికులోత్తమా! అంకిష్టుపట్టికొనిపోయినవారిబలె మానమువహించి కూర్చుంటివేల? విశ్వాదుత్రుల వారిమాటలు వింటిరికదా? వారిమాటలు మీకంగీకారమేనా? ప్రపంచంబున మీశిష్యులలో నొకఁడును సత్యవచనంబు లాడువాఁడు లేడా?

వసిష్ఠుడు.—(సారదునిజూచి) సారదా! ఒకరు మాటలాడునపుడు మఱియొకరు మాటలాడుట ధర్మమార్గము కాదని యూహకయుంటిని. (ఇంద్రునిజూచి) అమరేశా! .

మ॥ రవివంశోదధి కాస్తుభాభరణమై రాజిల్లి సర్వంసహ
ధవుడై నీతిపరాక్రమార్కిత మహాధైర్య ప్రచారుండునై
దివిజానీకనుతిప్ర శస్త్రగుణుడై దీపించి సత్యంబె యు
త్సవలీలఁ గను నిత్యకీర్తిగ హరిశ్చంద్రుండు భూమండలిఁ॥

పాకశాసనా! ఆసార్వభౌముని సుగుణసమృద్ధి యింతయని లెక్కింపఁ బంకజాసన మురశాసన త్రిపురశాసనుల వశముగాదు. భూరి వివేకతావిభూతిసమేతుఁడు. నిఖిలభూతవయానిరతుఁడు. పరవని తా సోదరుఁడు. సూన్యతవచనంబునడి యుగ్గుతోఁ బెరిగిన ఘనుఁడు. కావుననే సత్యవచోభూషణుఁడు. సత్యహరిశ్చంద్రుఁడు. కల్లయును మాట కలనై న వినియెఱుంగఁడు.

విశ్వాదుత్ర.—ఏమీ! వసిష్ఠా! రాజులు సత్యమాడుదురన్న టిచ్చివారైనను నవ్వరా?

శం॥ కుమలయపాలనాపరతఁ గోరరుసద్గురుబోధఁ, దమ్ములఁ
దవిలి ఏనాటవిల బాదవితాఁకియడంతురు, చక్రసౌఖ్య గా
రవముడలంప రాఖలుల రాజుల ద్యుష్టమదాంధులఁ గటా!
నవనమెసర్పఁగానగు నె నవృలబాటుగి బుద్ధికాడ్యుతఁ॥

వసిష్ఠా! ఆ హరిశ్చంద్రుని యింటి పొరోహిత్యదాక్షిణ్య పక్షపాతంబున నీవిటుల మాటలాడనగునా? రాజ్యవైభవ మదాంధతకుఁ జేరి

కఁగ మధుపానజనితవికారపారవశ్యలాలసగాత్రులై దంభలోభాభి
మానమత్తులై విత్తవయోరూప బలై శ్వేర్యగర్వులై జడతానిష్ఠులై
దుర్జానగరిష్ఠులై దురై వ్రమమృభూయిష్ఠులై గర్వశేష్ఠులై వ్యామో
హమునకుదక్కి విషయాసక్తతఁజిక్కి తమ్ముదామెఱుఁగక విరక్తి
మార్గంబు దెలియక నిక్కురాజుల జేయూరు? సత్యమేయూరు?
జనశూన్యంబైన కాననంబులు జేరి యేకాంతస్థానంబున నేకాంగు
లమై యాకలములు దిని యేకశంకములేని మముబోలు మునులకే
నూన్మతవాక్కుద్ధి కలుగదనినఁ బయోఘృతదధిగ్రాసంబుల మత్తై
క్కి భోగియై యుద్యోగియై మత్సరాధీనమలిన మానసముగల మా
నసశువా కల్లలాడవెఱచును? శశమునకు విషాణముకలిగెనన్న
జనులునవ్వరా? ఆహరిశ్చంద్రుని జనసపూర్వోత్తరంబులు నేనెఱుఁగ
నా? ఇచ్చటి సభాసదులెఱుఁగరా? వారు మానమువహించి కూ
ర్చుండియుండ నందఱికంటెను హెచ్చు ప్రపంచజ్ఞానంబుఁ గలవాని
వలె నిక్కి మాటలాడితివే? నీయహంభానమెంత?

సీ॥ కాశ్యపి యులిన పండిత కశ్యపుఁడుండఁ
జిత్రసేత్రము దాల్చి యత్ర యుండ
వాగ్విధినియు భరద్వాజుఁడు విడిచునుండఁ
గౌతుకనుతినుండ గౌతముండు
భృగురీతి నిలఁబడి భీతి భృగుండుండఁ
బర్హతాకృతి నుండఁబర్హతుండు
పరచింతనా మతిఁ బారాశరుండుండ
శారమై యిటులుండ నాగదుండు.

గీ॥ వింధ్యగర్వ మడంచిన విక్రమాఘ్నిఁ
డీ యగస్త్యుఁడు మిన్నక యిచ్చటనుండ
నూతన స్వర్ణసృష్టిని ఖ్యాతిఁగన్న
నేనెదుట నుండ గర్వము నీకుఁదగునే!

ఓరీ! వసిష్ఠా! ఇంద్రు మహాత్ములిటులుండ వారియెదుట నీదుర్గర్వము వెలివేసికొంటివి. హరిశ్చంద్రుని యింటి పురోహితుడనునది బట్టువలె వానిని బాగడి సార్థకతఁ బఱచికొంటివి. నీ యాకాశపంచాంగము లిఁకఁ గట్టిపెట్టుము. నీకు దక్షిణాలిచ్చువా రెవరునులేరు. హరిశ్చంద్రుని వంశశీలనృత్తంబులు నీకంటెను నాకు హెచ్చుగఁ దెలుసును.

అనుబంధము 3.

ఇంద్రుడు.—విశ్వామిత్రా! నేనడగిన ప్రశ్నకు వసిష్ఠులు తమకుఁదోచినది చెప్పిరి. అందున దోషమేమున్నది?

గౌతముడు.—నిజము వారివారికిఁదోచిన యభిప్రాయము వారిత్రురు ఇందునఁదప్పేమి?

విశ్వామిత్రు.—(కనులెఱ్ఱఁజేసి) ఓరీ! నిర్జరవల్లభా! నన్నెదరింపఁబూనితి వియా? భార్యయగు నహల్యతో నీవుజారత్వమునరించినది కన్నులారఁజూచియు వేయిగన్నులిచ్చి లజ్జాహీనుడయి నీతోముచ్చటింపవచ్చిన యీ గౌతముడను నేననుకొంటివియా? హెచ్చరిక. నేను రెండవ దుర్వాసుడను.

నారదుడు.—(ముందటికివచ్చి) స్వీ! అగ్నిగాలి కలిపితిని. ఇఁకమంట పుట్టును.

వసిష్ఠుడు.—(లేచి)

ఉ॥ చేదురుబోలె నోటికిని వీడఁగ వాగెదవేల! కాశికా!

వాదిదిచాలు నీసడఁక వాసపుడేమి యెఱుంగఁడే! మహా

నైదమనఁ శపింతునని మాసముపూనిరి గాక సభ్యులు

గాదన నీదుర్గాలుకకు ఖండనశిక్ష విధింపకుండురే!

ఓరీ! విశ్వామిత్రా! నీనామము కౌశికుఁడుగదా. కావుననే దివాంధుడవు. తామసగుణానుచరుడవు. నీనోటినుండి యలలవలె పదము

లు వచ్చునుగాని యగువంతయైన గుణములేదు. అల్పవిద్యచే నభిగర్వివైతివి. అల్పజ్ఞాన మపాయమనునది మఱచితివి. “శాంతిహీనతపనః ఫలంవృథా” యను పెద్దలవచనము సరకునేయవు. వైరాగ్యము పూనితివిగాని వైరబుద్ధినదలవు. వాతివాడితనంబున మించితివి. బద్ధస్వర్థ దుర్వాక్య జాలములు తపఃఫలనిష్ఠులంబులని తెలియవైతివి. గజస్నానము వంటిదికదా నీతనంబు? మతత్వమున కువచ్చినను శతత్వము మానవు. దూషకుఁడు, క్రియాశూన్యుఁడు, నికృష్టుఁడు, దీర్ఘకోపనుఁడు కర్తృచాండాలురని పెద్దలాడరా? మరలఁ జాండాలత్వ మేల కోరెదవు! నీకోపోన్నత బుద్ధిమాని రాగాది రహితబిత్తుఁడవై యార్జవదిగుణ యుక్తుఁడవై మునిపూజ్యుఁడవై మనుము నీగర్వవాక్యము లిఁక జాలింపుము.

విశ్వామిత్రుఁడు.—(లేచి కోసమున) ఏమీ వసిష్ఠా! హితముపదేశించు వారివలె మాటలచే నన్నెత్తేపొడిచెదనా?

ఉ॥ సత్య వనో ధునీలుఁడని సామమగగుబోలి నీదు సా
హిత్యము సాగ్ధికంబుగను హీనునిఁబెప్పగఁ జేసితయ్య యా
దిత్యవరేణ్యు మ్రోలఁ గడులేఁగున యేను? సగుసాహసం
బత్యధికంబు మానుమిఁక నాఱడిమాటలకాఁకు చేటగుక॥

టరీ! వసిష్ఠా! నీహితోపదేశంబు నీశిష్యులకు బోధింపుము. వలయు నేని యీ యింద్రునకు బోధింపుము. నానిష్ఠకుఁడయిన యీ గౌతమునకు బోధింపుము (గౌతముఁడు వెళ్ళిపోవును) నాకా బోధించునది? నేనవఁడని తలంచితివి? తపోమహిమచే బ్రహ్మర్షియని నీచే బాగడికఁగన్న వాఁడనుగానా నేను? నిక్కినీల్లి నిన్ను నీటిచేఁ గట్టి తెప్పించిన తపోబల యుక్తుఁడనుగానా నేను? నీసుతులచాలిటి మృత్యువునై నీకంటినలుపై వర్తించినవాఁడను నేనుగానా? నీచేశత్రుఁడైన త్రిశంకునకు నూతనస్వర్గవదని నిచ్చిన తపోధనసంపన్నుఁడను నేనుగానా? నీబల నిమిశాపతప్తతఃగుండి వేశ్యావలొకన కామ

మోహిత భుజంగులిరువురికిఁ బుట్టినవాఁడ ననికొంటివా? (అగ
స్త్వఁడు లేచిపోవును. నారదుఁడు "ఏమండీ ప్రయాణమైతిరి" యని
వారిని హాస్యము చేయును) నీకుచరిత్ర యింత తెలిసిన నాయెదుట
నా నీపాగువము? సామజమును దోమమాగ్నాని నిలుచునా? అన
లముపై నెగఱునుండించెదవా? "మహాగజాః సలాయం తే మతా
నాంతుకాగతిః" యనినటుల మీయన్న యగస్త్యఁడు బిడౌజాని
యన్న గౌతముఁడు వీరే నాయెదుట నిలువజాలరన్న నీవాయెదు
రించువాఁడవు?

వసిష్ఠుడు.—(కృష్ణాజనము నేలఁగొట్టి లేచి) ఓరీ దుర్మదాంధా! కొన్ని
దినంబులు నీవు నాశిష్యవర్గములోఁ జేరిన వాఁడవని దయఁజూని
హితముపడేశింప నన్నుడికరించి యెన్ని ప్రల్లదములు పలికితివి! నీ
జన్మ మెట్టిదైనది నే నెఱుఁగనా? నీవు గోతస్కరుఁడవనునది నే మఱి
చిలినా? ద్విజఘాతుకుఁడవు బాలహంతపు చాండాలుఁడవు శ్వమాం
సభక్షకుఁడవనునది లోకవిఖ్యాతంబుగదా? నే నుడువనేల? నీకుఁ
జెట్టినన్నగాని పుట్టినన్న లేదనునది యెవతెఱుంగనివార్త? "మా
నోహిమహారాంధనం" యని పరులజోలికి పోవక మానమున మా
నమూనియుండు నాపైననా నీకింతటికసి? "మూర్ఖరేన కిం భాషణం"
యని నేను మిన్నకయుంటిని, ఈకలహప్రియుఁడు నారదుఁడు మానిన
వ్రణమును మరిల రేచెను ఓరీ! దుర్మతి! మొప్పెకు మూరెడు నో
రున్నట్టు లెన్ని మాటలాడితివి? మదోషశమనదక్షమైన యోగవిద్య
ఖలుఁడగు నీయందు మఱము హెచ్చింపఁజేసెను. పంజరమునఁగాకి
నుంచినఁ బంచసుస్వరమువచ్చునా? "సయసాసిందితోనిత్యం సనిం
బో మధురాయతే" యనునది సార్థకంబయ్యె. నీవు మునివిశాచ
మపుగావున విశాచమునకుఁ బిశాచభాషణమున సుత్రరంబియ్య
సమకట్టితి. నీతనంబు బూడిదెలో హోమము. నీలోని శారద మృ
ద్యాండములోని దీపకళికజోలె బ్రజ్వలించదు. నీకులముకొలది

నీబుద్ధిముదిరినది. నీవుచదువునది నీతిశాస్త్రము, అచరించునది ఘాత
 తశాస్త్రము. నీవుముదిరిన మూఢుడవు కావున సంభాషణార్హుఁ
 డవుకావు. కులము నాగుకలెలువుననునది సిద్ధమయ్యె నీకువార్ధ
 క్యమువచ్చినను నీక్రోధమునకు వార్ధక్యమురాదు. అది కుష్మికంటిన
 ది ఆబోతుటంకకుఁ గంటిరవము బెదరునా? ఈ శుష్కవచనముల
 లోఁ బ్రయోజనమేమి? ఈ యమరవల్లభుని సుధర్మాస్థానమున నే
 నాదీనమాటకంటె పెచ్చుగమరిలనాడెన. యోగ్యతఁగల వాడ
 వేని కార్యమూలమున నీవు దానిని భంగపఱచుము చూచెద.
 (ఇంద్రునిజూచి) అమరవల్లభా! నేబలికిన హరిశ్చంద్రుడను సా
 ర్వభౌముడు. భువనభవనావనప్రవీణనయుడు. భూతదయా సమే
 తుడు. స్థిరసూన్యతోక్తిరచనానిర్మిద్రుడు. సత్యపాశాబంధనకుడు.
 సత్యవాచాన్విత సుకృతి. ఇది నిస్సందేహము.

చం॥ భువనధరంబు వీరినను, భూమిసమస్తము గ్రుంగసాగింక,
 దివియొకపెట్టుగా ధరకు దిగ్గన మ్రగ్గిన, దిక్పరిమల్
 సవచెడియూగినక, శిఖియుఁజల్లఁగవై నను, సంప్రమింకింక,
 బవికిన ధార దప్పినను, భానుకులోద్భవుడొక నే మృగింక

విశ్వామిత్రుడు. — దేవేంద్రా! ఎన్నికారణంబులు తెలిపిననుదాఁబట్టిన
 కుండేటికి మూడేకాళ్లని మూర్ఖతఁబూని గూఢమునిసాధించుచున్న
 వాడు. రసోద్ధితపూజ్యములైన భోజ్యములు భుజించి రాజ్యమేలు
 వారు రాగాంధులగుదురుగాని సత్యవాక్యప్రమాణ బద్ధులుకారని
 నేనెంతయొత్తి చలికినను మతిభ్రమచే దాని నితఁడు సరకునేయఁ
 డు. గురుసాతకములకు గురువులగు ధరావరు లన్యత మాడరనునది
 యచ్చెరువని స్వానుభవమున నేబలికిన మాటలఁ దిరస్కరించి మ
 రిల నాహరిశ్చంద్రుడు సత్యమాకృతిఁగొనిన సృజితీయని పలుముము
 నుచ్చరించుచున్నవాడు. ముంతేలి కంకణంబున కన్దమేల? ననిష్ఠుని
 చేర బలుకంటదిన ధరావరునిచే బొంకులాడించెద,

కా॥ చిత్రస్మృత్యము ప్రోషి, పల్లెగల దుష్కృత్యంబులకే జేర్చి, పెళ్ళి
విత్తంబెల్ల హరించి, రాజ్యగృహముల నీడంగఁబోకార్చి, యు
ద్యుత్తిక దారసుతాదులకే విలిచి జాతిభ్రష్టునికే గొల్వ ను
న్నట్లుకేసి, యసత్యముకే బలుక భూనాథుకే గలంతుకధరకే॥

ఇటునేయకున్న గుఱమునికులాధమునకు బుద్ధిరాదు, రాదు.

జీసిక్కుడు.—ఓరీ! అవివేకా! గుడ్డిబెడరింపులకు బెడరువాడనా నేను!
నిర్గుణుడవగు నీకా హరిశ్చంద్రుని గుణమేమి తెలియును? హరిశ్చం
ద్రు నితరరాజపితౄచములతోఁ బోల్చినగునా? ఉరగకంఠునితో
నూరిజోగులు సరివత్తురా? హరిశ్చంద్రుని యజ్ఞశాలవ్రాసిన హా
రితర రాజులఫాలతలంబున నైనగలవా?

నీ॥ వికచోర్షల విలాస విభంబు విడువే! మలిసత్తెలు మిల్ల నలఁదికొనిన!
దానపానమేఁడి ధానికంఠుగనె? తెప్పరంబగు నీజుగప్పికొనిన!
భూరిరత్నిద్యుతి సాంబు రిగ్గునే! ముతీకె ప్రముఖండు ముడిచికొనిన!
ప్రాభాకతోరు ప్రభంబు మానునే నీహరవారంబు నిండికొనిన!

గీ॥ నిరత పరిమళ భరిమై నెగడు సాంక
మంబు పేటికఁ జీజునున్న వానిచెడు నె!
అనఘచరితల నెగడిన యునినేత
తప్ప బలుకు నె యెంతటి ముచ్చ నైన!

ఓరీ మూఢా! ఆ హరిశ్చంద్రుం డొకవేళ దైవాధిష్టితకర్మయోగం
బున దైనృదశాపరిపాకతప్తచేతనుండయినను ఘనతరసంతాపశో
కకర్మితుండయినను పుత్రమిత్రభార్యావియోగవిచారగ్రస్తురదైవను
బిధిక్మతంబు దుర్వారంబనియెంచి "యశోవామృత్యుర్యా" యని
దృఢసంకల్పుడై సత్యవ్రతమాచరించునుగాని యన్యుల మెన్నటికి
నాడఁడు. "నిశ్చలతాత్మకంపరం" యను వాక్యమూ యవసీపతికి
నిత్యపారాయణ వాక్యము. "నచలలిఖిలువాక్యం సజ్జనానాం కదా
చిత్" యనునది నీవువినవా?

విశ్వామిత్రుడు.—ఓరీ వసిష్ఠా! వాక్కులహము శుష్కలహము కావున యీవిషయంబునఁ బన్నిదము సల్పుదము. నేనెటులయిన హరిశ్చంద్రుని బాంకించిన నీవేమి సేయుదువు?

వసిష్ఠుడు.—ఓరీ జూదరీ గాత్రతిజ్ఞ వినుము. నీ హరిశ్చంద్రుని సత్య నీత భంగంబొనర్చితివేని

కా॥ విప్రవంశుని నీటిబుచ్చి, తపము వేపిడి, సత్కర్తముల్ కపంబుల బలెగాల్చి, జన్నిదమునీవు గాంచఁగాఁ దెంచి, నీ చపాఖియము మీఁగా ఖరముపై జానొప్పఁగా నెక్కి, యా మృహాంతంబుల సంచరింతును జాగుహ్నకారుడై నింద్యత॥

విశ్వామిత్రుడు.—వసిష్ఠా! ఆహరిశ్చంద్రునిచే నే నన్యతంబు లాడింపజాలనేని,

చం॥ భువిభుసత్యము జెఱచి బూడిదెగల్పక తప్పితేని భూధవునకు నస్త్రదీప్య సుకృతంబున స్థాయిచ్చి పూజ్యుఁగా నవిపుని జతుర్థశమహాయుగముల్ గెనెలఁజేయదు జనతకు భూరికాలము శచీవతి పీతము యందు నిల్పుదు॥

ఓరీ వసిష్ఠా! ఇట్టికఠినప్రతిజ్ఞ విశ్వామిత్రుడు బూనినాడు హెచ్చరిక నుండుమని నీశిష్యునకు బోధింపుము నేభీతిల్లను.

వసిష్ఠుడు.—ఓరీమూర్ఖా! సత్యమా హరిశ్చంద్రుని జన్మముతోఁ బుట్టినది. నే నేర్పవలెనా? చాచకునేత నెవరు నేర్పుదురు? “మన స్వేకం వచస్వేకం కర్తవ్యేకం మహాత్మనః” యనుకీర్తి నతఁడు త్రిక రణశుద్ధిగ సత్యవ్రతము నాచరించువాఁడు. నీవు మూర్ఖుడవై విష పరిక్ష చేయఁబూనితివి. నీపొంగంతయుఁ బొయిపొగును. నీతప ఫలమాఱిడిబోవును. హెచ్చరిక. కుస్కీర్తి నాచ్చింపకు. దుష్కీర్తి సంయుతుఁడు మృతోపముఁడుగాఁడా? దుష్టంగణు దురితహేతువు కావున నీ సరసనుంటదోషము నేబోయెద.

(నిష్క్రమము.)

విశ్వామిత్రుడు. — ఆ హరిశ్చంద్రునిచే గల్లలాడించి గూగర్వశ్రేష్ఠుడగు వసిష్ఠుని మానభంగమొనర్చువఱకు నాకునిద్రపట్టడు. అప్పుని కై నేనునుబోయెను.

(నిష్క్రమము.)

ఇంద్రుడు. — నారదా! ఈ విశ్వామిత్రుని ద్వాద్యము చూచితివియ?

నారదుడు. — దానినడుగజేల? కోపము రూపమూని విశ్వామిత్రుని యందు సగము దుర్వాసులందు సగమునిలిచెను. ఇవి రెండును రా ద్రాక్షతులేను.

బృహస్పతి. — ఈ విశ్వామిత్రుని మెడనుండునది రుద్రాక్షమాల మన మున నుండునది వహ్నికీల. మముబోలువారికి సైతము వానిని జూచిన భయమగును.

నారదుడు. — శాస్త్రసనే మీదు మానమూని యుంటిరి. కాదేని మీ వార్తసైతము వెలివేయుచుండెను.

పారాశరుడు. — నారదా! "వృషభ కలహే వత్సపాద భంగః" యని నటు వీరిరువురి కలహమున హరిశ్చంద్రునకీ యాపదకలుగునో కదా?

నారదుడు. — ఈమాట విశ్వామిత్రుల వారిచట నుండినపుడే మీరాన తిచ్చియుంటిరేని వారినోట మీజన్మము పావనమగుచుండెను.

భారద్వాజుడు. — నారదా! "సర్వాంగే దుర్జనేవిషం" యనినటుల విశ్వామిత్రుని యాపాదమస్తకము విషము. వీనినోట బడట కష్టమైనది.

నారదుడు. — మీరునించుక నోరెత్తవలసియుండెను. మీయొక్కను మీశండ్రి-కాదు-కాదు-మీపెత్తండ్రి బృహస్పత్యాచార్యయొక్క ను చరిత్రలు వెలిపడుచుండెను.

ఇంద్రుడు.—నారదా! ఋషుల మూలము గోప్యము. వెలివేయనేల?

నారదుడు.—అమరవల్లభా! వెలివేయ నెవకు కోరుదురు? మాబలి

విశ్వామిత్రుడు శాంతిపహించి మాటలు మ్రింగునాయని యుంటిని.

కశ్యపుడు.—ఈ విశ్వామిత్రుని జోలినునకేల? వాడు నందిని బండితో
యచు నందిని నందిజేయుచు, కుక్షీజిచ్చుంటి కుక్కను భక్షింప
బోయిన దక్షుడతడు. దీర్ఘకోధి, నోకుమూసిన, బెడతలవాడు
చూచును, వాగినవెల్లి పెకనరపు మాటలేను. "దర్దురాయత్రాన
క్తార స్తత్ర మానంహి భూషణం" యనియున్నది కావుననే నూత
యుంటిని. ఆమాటలేల యిప్పుడు? భూలోకంబున హరిశ్చంద్రుడ
శ్వమేధంబు జేయుచున్నవాడు. అచటికి బోయెదను.

నారదుడు.—ఏమండీ! దానవప్రతిగ్రహశక్తులు రెండును మీకున్నవని
మరల భూదానము వేడబోయెదరా యేమి?

కశ్యపుడు.—కాదు కాదు! ఊరిక ఏఱించి వచ్చెదను.

ఇంద్రుడు.—మనమెల్లరము బోయి చూడతగిన యుత్సవమిది పోత
నమురంకు.

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

భూలోకము, నక్షత్రకుడు, విశ్వామిత్రుడు.

నక్షత్రకుడు.—

అనుబంధము 4.

చం॥ ఇది ననువచ్చియుండుమని యేగెను మద్దుడు వెంతకాల మా
కటంగడు కుందుచు నిలుతు? గాననీమను? వాజపేయ మా
చ్చట బరిపూర్ణమానుగద! సారితరంబగు భక్త్యభోజనం
బెటు దొరకు? విచారకరమయ్యది. మానివరుధు ధాడయె॥

ఆ....ఆ హరిశ్చంద్రం చానరించు యజ్ఞము నేటితో సమాప్తమగు నుకదా? విశ్వామిత్రుడు దేవేంద్రపురికిఁ బోయి మాధ్యాహ్నిక మునకు నిచటికివచ్చెదను గాచియుండుము పిదప యజ్ఞమునకుఁ బో నగునని యానలిచ్చెను. మధ్యాహ్న సమయమైనను రాజాయెను. అ చటనేమి తటస్థించెనో? వాక్కులహమునకు నసిష్ఠులడ్డపడిరో? మద నకలహమునకు మేనకయడ్డపడెనో? నుజియొక నూతనస్వర్గము కావలెనని మిన్నమన్నకుఁజెడి తల్లికిందుగ వ్రేలాడు త్రిశంకుఁ డడ్డపడెనో? తెలియకయున్నది. అతఁడేమి నుహానుభావుడు. ధోటి పట్టి యుదరము నించుకొనును. ముక్కుబట్టి ముక్తిసాధించును. నాకంతటి శక్తికలదా? భత్యములు తిన్నఁగాని కుశీనిండదు. హుక్కాకొట్టినఁగాని తెలివిరాదు. నస్యమేసినఁగాని నాగలోక మగ పడదు. అయ్యో! రాజుచేయు నశ్వమేధయాగంబు ముగిసిపోవును గదా? కూడిన ప్రహ్వలులంకలు మృష్టాన్నములకొ మెనివి పొట్టలు పెంచుకొని యుందురుకదా! నేనేమి నేయుదు? కడుపు వీపం టినది. ఈమీసననంబుఁజేరి యేకయిన ఫలాహారముఁజేసి వచ్చెద. (వెళును.)

(ప్రవేశము. విశ్వామిత్రుడు)

విశ్వామిత్రుడు.—నిట్టూర్పు విడుచుచు) హా! హా! దైవమా.

చం॥ అగయుఁ ద్రిశంకభూపతికి నై నుగుపా త్రిశంకులు నీగితిన్

సరగు. మెంకానెచటిసంగం నీగితిన్ ముత్యవాంతు నియన్

వరిపునఁ బెక్కి. ముక్కుపొల వాసి భుజించి తపంబునీగితిన్

హల ససిష్ఠుమూలము. మార్చి తపోగతి మీఁగగా నైతిన్॥

హా! హా! నేజేసినతపోఫల మీరీతి వ్యర్థపుచ్చుచుండిన నాగతియేమి? శతవత్సర తపఃఫలం బొకదినమున వ్యయపఱచుచున్నాడను. పా డుకోసము పిశాచమువలె ననుబట్టి వీడించుచున్నయది. అందున వసి

మృదదురుపడెనో నాగేహమెల్ల ధగ్గునమందుచున్నది. అక్కాలం
బున యుక్తాయుక్తబుద్ధి నాకించుకై నను బాడమదు, అయ్యో?
ఇప్పుడు నేనేమిసేయుదు?

ఉ॥ ఇంద్రునివద్ద కీమిషనికేగితి? నేనింతలో సభాసమి
సాంద్రువోధురీణలను సశ్యవిచారిము చేసితిని? ని
స్త్రీంగ్రతల జగ్గుచేయు నెడఁ దాను చిసిఱుఁడు నిక్కి యా హరి
శ్చంద్రుని నామమేలఁగొనె? నైఁవక యేల యెదిచ్చిపల్కితి?

అయ్యో! అయ్యో! ఆహరిశ్చంద్రుని నానంశమువాఁడు గాడా?
వానిని నేనెటు బాధింతును? బాధించితినిపో వాఁడనృతంబు లాడు
నా? ఆడఁడేని నానంతము చెడుచుగదా? చిసిఱుఁడు మరల నిక్కు
నుగదా? అయ్యోమనుములో బడితిని. ఏమిసేయుదు? (ఆలోచిం
చును.) హరిశ్చంద్రుని డసత్యములాడిన నామాటవక్కును బాధిం
చినపు డసత్య మాడనేని వసిష్ఠునితో నేనొనర్చిన నంతంబు
గలుచును. (ఆలోచించి) నంతమువరలను. అందున నాద్వేషి
యయిన వసిష్ఠునకు నేనోడుట ప్రాణమునదలుట కదా “అసయ
శోయద్యస్తికిం మృత్యునా” యని యుండదా? అట్టిబ్రదుకు నే
గోరుదునా? నే నంతటి బలహీనుఁడనా?

ఉ॥ సప్తహయంబులన్నిశిపి సారసనిత్రుని నొక్క హంస. నే
సప్తమరుత్తులన్నిలిపి సారవిహీనుల కేరు విశ్వముల్.
సప్తశిఖారులకలఁచి శక్తికైబాపుదు నెల్లలోకముల్.
సప్తసముద్రముల్ గలఁతు శంకరుముచ్చడియై జగత్రియిల్॥

ఇట్టినేను మానవునికై మానవ్యుతి నొందిమనఁగలనా? ఎటులై నను
వానిఁజేరి వానిసంపద హరించెద. పణములేని యంతనేవాఁడు మని
నప్రేతయగును. పిదపవానిపై నప్పుమోపెద. అప్పునిపై ఏ వాని
ముప్పుఁదెచ్చు. వేటయను వ్యసనంబు వానిమనంబునక దవిలిం
ప్రత్యక్షరాక్షసులగు పణ్యస్త్రీలగుమాలల వలలోఁగెడపి రాజ్యభ్ర

వ్వునిగావించి కన్నరారాములంజెట్టి రాచేద. నక్షత్రకుడేలాతో
యికను రాదాయెను. ద్రోవదప్రియుండునా? నక్షత్రకా (యని
యటచును.)

నక్షత్రకుని ప్రవేశము.

నక్షత్రకుడు.—స్వామీ. గురువులవారు నమస్కారము. ఆకటిచే
జచ్చుచున్నాను. మీకై కాచికాచి చచ్చితిని. స్వర్గమువఱకుఁ జా
చితిని. సాతాశమువఱకు భేదించితిని. దేహమంతయు వాడెను.
బొజ్జకటగెను. కడుపుమండెను. జఠరాగ్ని హెచ్చెను. అయ్యో?
హరిశ్చంద్రుని యశ్వమేధ యాగంబు నేటితో సమాప్తయయ్యెను.
ఓకదినమైనను వృష్టాన్న భోజనంబొనర్చి చావఁజూచితిని దానికీ
బ్రాప్తిలేదాయెను. సంతర్పణ భోజనంబిదివఱకే ముగిసియుండు
ను. పొట్టకట్టి, గట్టిగ నుసురుబట్టి మీకై యెంత కాచియుంపినను
రాగైతిరి. ఆకలి తట్టికొనలేక యిప్పుడే యీవనము జొచ్చితిని. అపు
డేమీరువచ్చి కేకవేసితిరి. చిక్కినఫలము మెక్కకవచ్చితిని ఏమి
నేయుదు? స్వామీ! నేనెట్లులైనఁ జావనీ యడుగువారెవరు? దిక్కు
లేనిపీనుఁగను మీకుదక్కినాను. మీమొగమేల వాడినది? కనులేల
యెఱ్ఱబాటినవి? పెదవులేల తటతటతట క్రిందికిఁబైకి నాసికాపుట
ములతోఁగూడ నెగరుచున్నవి? కారణంబేమి?

విశ్వామి.—ఓరీనక్షత్రకా! నీవు భోజనప్రియుడవని తెలిసి యప్పుడే
రానెంచితిని. నీదార్భాగ్యమునకుఁగాను నాకునువసిష్ఠునకు దేవేం
ద్రునియెదుటఁ గలహము పొసంగెను కావున యాలస్యమాయెను.

నక్షత్ర.—నేనప్పుడే యూహించితిని నాగ్రహచారము మీరేమిసే
యుదురు? మీరాచిరించినది వాక్కులహమేగదా? అట్లులైన మీరే
గలిచియుందురనుటకు సందియమేమి?

విశ్వా.—ఓరీ మూగ్గా! ఓరు గెలుపు లిపుడు తెలియవు. ఆ హరిశ్చంద్రునిమాట యోటుపజచితి నేని నేను గెలుతును. అటుచేయఁ జాల నేని నసిష్ఠుఁడు గెలుచును.

నక్షత్ర.—ఓహో! మేష యుద్ధములో నక్కజిక్కినట్టు మీకలహము లో హరిశ్చంద్రుఁడు జిత్కెనా? అటులె న గ్రహచారిము తక్కువ యినవాఁడను నే నొక్కఁడేకాదు. నాకు జతగ హరిశ్చంద్రుఁ డొక్కఁ డున్నవాఁడు. 'కొనిండు.

విశ్వామిత్రు.—నక్షత్రీకా! నీవు నామూశ్రమముకొనేరి యచటయుండుము. సాయాహ్నికమున కచటికినచ్చెన. పొమ్ము.

నక్షత్ర.—స్వామీ! హరిశ్చంద్రుని యజ్ఞ భోజనము చుట్ట నక్షిణ నాకుఁ బ్రాప్తిలేదా?

విశ్వా.—నక్షత్రా! నేఁజెప్పినట్టువిని నీవుబొమ్ము. తీధికప్రసంగము చే యకు. తిండిపోతువై కంపపెంపకు. నికిపు డేంసారంబు కాలిపై దొల్లుచున్నది? నీకు ధనమే? పొమ్ము వెంటము

నక్షత్ర.—చిత్తము. స్వామీ! పోయెను (నిష్క్రమము.)

విశ్వామిత్రు.—(స్వగతం) నేను హరిశ్చంద్రునిజేరి యాగధనముఁగోరి, దానిని వానిపై ఋణముగఁబెట్ట కర్తవ్యంబు ముందాలోచించెద. (నిష్క్రమము.)

తృ తీ య ర ం గ ము.

—

అనుబంధము 5.

హరిశ్చంద్రుని యాస్థానముండును.

హరిశ్చంద్రుఁడు, సత్యకీర్తి, భటులు, విశ్వామిత్రుఁడు.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—సత్యకీర్తి! బ్రాహ్మణులకు భూరిదక్షిణ లొసంగుట మాని యిచటికి వచ్చితివేల?

అనుబంధము 6.

సత్యకీర్తి.—మహాప్రభూ! ఆ బాలవృద్ధులు ద్విజాలు సర్వులు తమతమ యాశాసరిపూర్ణముగ శక్తిజాలంది తమకీర్తి వర్ణించుచు నాశీర్వదించి వెడలిరి. నేడెవరు నెంతకాచినను రారైరి. కావున తమగర్భనాథమై యిచటికి వచ్చితిని.

(భటుడొకడు ప్రవేశించి.)

భటుడు.—మహాప్రభూ! విశ్వామిత్రులవారు దూరంబున వచ్చుచున్న వారు.

హరిశ్చ.—ఏమీ! విశ్వామిత్రులవారు వచ్చుచున్నవారా? ఏమియచ్చెరు విది (సత్యకీర్తినిజూచి) సత్యకీర్తి! వారిరాకకుఁ గతంబేమియుండును?

అనుబంధము 7.

సత్యకీర్తి.—మహాప్రభూ! ఆ మహానుభావుల యాగమునకుఁ గారణంబు నాకును దోఁచదు. విము సనుగ్రహించుటకు వాగునచ్చినార నీ తలచినను నాకేమో భయమయ్యెడు. “అవ్యవస్థితచిత్తస్య ప్రసాదోపి భయంకరః” యని యున్నది కదా?

హరిశ్చ.—సత్యకీర్తి! సత్యమేగతియని యున్న మనకు నెవరినుండియే భయమునుండదు. విశ్వామిత్ర మునిభూషణుడు మాకులమాక్త కాభరణముగదా? వంశజుల శ్రేయస్సు నిరంతర మంతరంగంబునఁ గోరుచుండునుగాని దానికివిరుద్ధంబుఁ గోరునా? కోరెనుపో “సత్య మేవజయతి” యను మము నేమిసేయఁగలఁడు? మాటలలోఁగలం బు సరిపెట్టక వారినెదుర్కొని పిలిచికొని వత్తమురమ్ము. (విశ్వామిత్ర ప్రవేశము.)

(సాష్టాంగ వందనంబిడి.)

ఉ॥ భూతిలయా సుశీలనుతి! భూతిహాధన! దీనబాంధవా!
యాతిలమై మదియకృతయజ్ఞ ఫలంబిపుడందనయ్య మి

పూతపదామరాగ పరిభూషిత మిగ్ధహనుయ్యైః గావునన్
నీతివిశారదా! యరమునీ! యభివందన మాచరించెదన్.

(పునఃప్రణామంబు లాచరించును.)

విశ్వా.—శుభమస్తు. ఆయుష్షాభవ.

హరిశ్చం.—భక్తలోక చింతామణీ! భవదీయదర్శనలాభంబున నే
ధన్యుడనైతిని. దేవా! తమరాకకుఁ గతంబు దాసునకానతిచ్చి మా
నసామోదంబు గలిగింతురని దీనతవేదెడ.

విశ్వామి.—హరిశ్చంద్రా! నీవినయవిధేయతకు మెచ్చితి. భారణీభార
మోర్పు ధరావరుడీరీతినుండి పెద్దల దీవెనలందిగదా యభివృద్ధిఁ
గొందు. వితరణాఖనీ! నారాకకుఁ గతంబుగోరితివి. దానివినితెడ
వినుము. హరిశ్చంద్రా! నేనొకవిధమైన యాగంబునేయ సమకట్టి
తిని. అదికష్టమైనను ద్రవ్యసాధ్యముగ నున్నయది. సర్వసంగఘ
త్యాగులకు ద్రవ్యమెటువచ్చును? కావున మదీయేషితయాగోద్య
మప్రథమసాధనమయిన ధనంబువేడవచ్చితి. అదియింత యంత
యని లెక్కిడ నలవికాదు.

చ॥ మదకరి నెక్కి మానవుఁడు మానుగఁజేయునెడి సువ్యుఁగా
నదిగను నెంతనివృజను ; ఎంతియెత్తును నెంతచొక్కిమన్
గుడురుగ విత్తిమిత్తునని కోరఁగనచ్చితి భూపాలాధవా!
మదికలదేని నా మఖసమాప్తకి ద్రవ్యమొసంగుమా నదెడ.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—స్వామీ! ఎంతటిచిత్రంబిది? ఈరాజ్యము తమసొమ్ము
గాదా? ఈగృహము తమసొమ్ముకదా? ఈధనభాండాగారము తమ
సొమ్ముగాదా? ఈశరీరము పుత్రకళత్రాదులతోఁ నమసొమ్ముగాదా?
నన్నడుగనేల?

నీ॥ నకలసంపదపీడి సన్యాసమునువేడి యంతగాఁగ్గి నుగ్గాఁగ్గి ముచలంఁగుదు
సతిసంగతినిమాని యతి నియతినిఁబూని యణులనిఁబూని యనఘలగుచు
భూభూతలై పుట్టి భూరితపముఁబట్టి భూసురులై నట్టి పుణ్యులగుచు
ఫలితప్రిశంకుని వితతాకళంకునిఁ గాఁజేయు నెఁమాని గణ్యులగుచు.

గీ॥ వెలయు చుహినాస్వీతు చూచు నోవిరులు

ఎడచి ప్రసవడి నానేని? చుడుగ నేని?

వి త్తమిడు నాడెనే నేను? వేడునార

మారు? మియదకం యీభూతిధనము?

మానివరా! సకలము మీసొమ్ము. వలయునంతధనంబు గొనిపోవ
నగు. (సత్యకీర్తినిచూచి) సత్యకీర్తీ! ఈ మునివసులడిగిన పరిమితిన్
శంబున కెంతధనంబు గానలయునో యంత ధనంబిమ్ము.

సత్యవ్రతుడు.—చుహాప్రభూ! ఎనిమిదికోట్ల ధనంబిచ్చిన వాకినొలతకు
సరిపోవునని నేనెన్నెద.

హరిశ్చంద్రుడు.—ఇంతియకదా! ఒకకుటుంబి శారీరక్రయమిది. మం
త్రీ! అంతధనంబు వేగమైయిమ్ము

విశ్వామిత్రుడు —హరిశ్చంద్రా జగదేకదాతవునీవు. మునినికాయ
మునకుఁ జెన్నిధిని నికొంగులని యటవీస్థశంబులఁ గుటీరంబులు
గల్పించుకొని ముండువార మిగిలేటిధనంబు నెచటదాచుదుము?
యాగసన్నాహంబున ముగియు గురుకుఱకు నిష్ఠనంబు నీపై నప్పుగ
నుంచి యుందును చురుకా మునఁ గొనిపోవుదును. హరిశ్చం
ద్రా! నేఁబోయివచ్చిన నాకై శిష్యులందఱుఁ గాచియుందురు.
(అనుచు లేచును)

హరిశ్చం.—మునినిర్యాత నంధనంబు లాచరించెద.

విశ్వామి.—అయుష్మాన్ శని బ్రాహ్మణరక్షాయత్తోభవ.

(నిష్క్రమము.)

హరిశ్చ.—సత్యకీర్తీ! ఇప్పుడగదా మానసానందంబు నాకు సంపూర్ణం
బుగఁగలిగెను. ధన్యులైనైతిని.

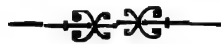
సత్యకీర్తీ.—చుహాప్రభూ! ఇప్పుడగదా నేనొకమిత్రులొకనాంబుధిలో
మునిఁగితి.

హరిశ్చ.---మరిత్రవరా! కారణంబేమి?

సత్యశ్రీ.---మునివరుడు శ్రమపడి యిచ్చటికివచ్చి ధనమువేడి మరల దానిని మీపై నప్పుగనుంచి పోవుట విస్తయావహముగ నున్నది.

హరిశ్చంద్రుడు.---సత్యశ్రీ! అందుకు వారే సమాధానంబు పలికిరి గదా. ఈయలోచనలు వలదు బ్రాహ్మణ లేరయినను వచ్చి దాక్షిణ్యకై కాచియుండును. అప్పు పోవునము. నిష్క్రమము.

చతుర్థరంగము.

ఆశ్రమమార్గము---విశ్వామిత్రుడు.

విశ్వామిత్రుడు.---స్వగతము.

చంద్రుని నిరంతరము సాముగల గానభయంబు...ముఖంబుగాను భూ
తలవిభుపై ధనంబుని నా భవన్చిత్ర...గానాంబురిం
యిల గవతోగ్ర నింతపునాప్యకల నల్ల కేసి వేటకు
వలము భూనిరుడివిల చుయ్య గొందును గానభయంబు నిమి

(ఆలోచించి) ఇదియ సరియైనమార్గము కాదేని హరిశ్చంద్రుడు నాచే జిక్కుడు. కాననంబున నామాయచేగపట మృగంబు లనే కంబులుగల్పించి దేశమును బాధింపఁ జేసెద. జనుల మొఱవిని రాజు వేటకువచ్చును మృగయావ్యాయానుంబు గజపఁ గుమారునిఁ బలిచికొని వచ్చును. వారి నెఱబాయని మనంబునఁ జంద్రమతి వచ్చును ఎటులైన నాయాశ్రమ పరిసరప్రాంతంబునకు హరిశ్చంద్రునీడ్చి మతంగకన్యకలను వానిపైఁబడఁజేసి వారి నెవంబున రాజ్యం బసహరించి ఋణవ్యాడమున దేశభగ్నిష్టునిగ నొనరించెద. అంతటితో నదిలుచునా? నదలను. నదలను. అన్యతమాడించునఱకు నదలను. నిజము. కుక్షిగత మక్షికన్యాయమున నుండులాగు నక్షత్ర

కుని వారిపైఁ దగువుకానిగా నియమించి వారినిబ్రీల్చి విప్పిఁజేసెద.
నేఁజేసెన నదలను. ఆచాండాలుని నసిష్ఠునిమాట యోటు పఱచెన.
ఖరముపై నెక్కించెద. భంగపఱచెద. అటులొనరించువఱకుఁ గంటి
పై తెచ్చవేయను. వేయను. ఈనిర్ధారణముమకల్ప శూరినశము
గాదు. తామరమాలి నశముగాదు. ఆనీయఁడు వసిష్ఠుఁడు నా
మహిమ నెఱుంగక యంతటికతిన ప్రతిసయొనరించెను. నామహిమ
సామాన్యమా?

సీ॥ ఆరిష్టవిఠతికి నాఱనియెడవిచ్చు. వీరరాజికి గయావేశముద్ర.
మునిజనవిఠతికి ఘనమైనకనుకుట్టు. సచ్చరితారికి రచ్చపట్టు.
గసమిదాంధారికిఁ దగినసిద్ధాంజన మజ్జా మచకల భాంకుశంబు.
ఆవివేకతాతీర్ణ చురఁచెడిగళహస్త. చుఘువానినిధి బడబాగ్నికోటి.

గీ॥ సాధుజనభూరిసంతాపసాంధ్యనిద్ర.
వాదుకెక్కిన నా రకి వాలుదుక్కి .
నిక్కిపై చెచ్చునాంకి యుక్కుఁగొయ్య.
నాచరిత్ర మెఱుంగఁడా నీచమోని.

చూపెదనాసాహసంబు. ఇచ్చుడెపోయి మ్రుక్కడిమ్మగముల సృజించి
దిక్కులెల్ల వెక్కిసముగ బాధించులాగొనరించెద. పోయెద.

(నవ్వుమము.)

పం చ మ రం గ ము.

మతంగకన్యలు, నక్షత్రకుఁడు.

ఆనుబంధము రి.

1. మతంగ. చెల్లెలా! నాయన్నచెప్పిన రాజవరుండు రాజాయెఁగదా?
నచ్చునో? అటులనే తనదోవపట్టుకొని పురికివెల్లునో?

2. మతంగ. నాయన్నగారి పని రిత్తపోవునా? ఒక బంగారు జింకను నిర్మించి రాజువేటాడునపుడు గంటికిబడి కన్నత్రిప్పటలంబెట్టి యీవనంబునకు లాగికొనిరన్నని సంపినాడు. ఆ మొకమటుచేయు ననుటకు సందియము లేదు.

1. మతంగ. అటులైన మనమిచటనే కాచియుండము.

(నక్షత్రకుని ప్రవేశము.)

నక్షత్రకుడు.—(మతంగ కన్యలంజూచి) మాలతొత్తులారా! ఆచార్య శీలుడగు బ్రాహ్మణుని ననుజూచి నమస్కరింపక యున్నవారు! మీకుఁగండ కానరముపెచ్చాయెఁ గాబోలు? మాగురువుల మన్ననకలదని మైమఱచి నటించుచున్నవారు.

1. మతంగ. స్వామీ! మీరువచ్చినది చూడలేదు.

నక్షత్ర.—మీకిప్పుడుగల సౌభాగ్యములో నాబోటివాఁడు మీకంటఁ బడునా? పడఁడు.

2. మతంగ. స్వామీ మా సౌభాగ్యము మీయాశీర్వాద ఫలముగదా?

నక్షత్ర.—నిజము. మిమ్మునాశీర్వదించుచు మీకు సౌభాగ్యము పెచ్చఁ జేసితిని. నేను దారిద్ర్యము దెచ్చికొంటిని.

1. మతంగ. స్వామీ! ద్విజులకు దారిద్ర్యమనఁగ నేమి?

నక్షత్ర.—ఓహో! ఉపనయనమునాటి మాటయున్నది కావున బిడ్డ మెత్తుకొని బ్రదుకవచ్చుననికదా నీతలంపు. బేరా! తలపొగురు? నన్నా మీరు హాస్యముచేయునది?

2. మతంగ. స్వామీ! పరిహాసముగాదు. మీరు మంత్రసంపన్నులు గావున సదాశ్రీమంతులని మీకుఖ్యాతిగలదు.

నక్షత్ర.—నేను మంత్రశాస్త్రసంపన్నుడను. మీరు తంత్ర శాస్త్రసంపన్నులు. ఇరువురికిఁ గుదిరికకూడినది.

1. మతంగ. స్వామీ! మేము వెలివాడ చేడియలము. మీరు కలసాడి గలసారులు. మాకునుమీకు దోమకు నేనుగతుగల యెడమ యున్నది. మనకుఁగూడరిక యెటుగూడును?

నక్షత్ర.—మదనుఁడను కుంటెనగాడు కుదిరిక కుదుర్చును.

2. మతంగ. స్వామీ! తాము పెద్దలే! పెద్దమాటలాడుచున్నాడు? మదన శాస్త్రవాదము తమకెందుకు? ఆందులలో మాతోనా యావాదము? ఆశాస్త్రములో మేముప్రవీణులై విరుదండినాము. మీరీతను "ఓనమా"లు రావు.

నక్షత్ర.—పోగురుపోతులారా! నేనితను బ్రహ్మచారినిని యెత్తి పోడువు మాటలాడు చున్నవారా? బ్రహ్మచారియైన మాత్రమున నాశాశాస్త్రమురాఁగూడదా? ఆభ్యసించఁగూడదా? చతుష్టస్థికళలు బ్రహ్మ ఋషిభ్యసించ వలెనని విధి లేదా. ఆందునఁజేరి శాస్త్రము రాదా? జారశాస్త్రము రాదా? యాచార్యుల వారినిఁజేరి నేనన్నిశాస్త్రములు నభ్యసించినాను. మాగురువులు మేనక్కో సంనాదముచేయు నపుడు చక్కఁగ వారిచర్యలు గమనించి మారశాస్త్రము నేర్పితిని. భుజంగతత్వము నాకిప్పుడు ఘంటాపథంబుగనున్నది.

అనుబంధము 9.

1. మతంగ. స్వామీ! తామింతటి పెద్దలని మాకుఁ తెలిసియుండలేదు. తాము మంచి యోగులు. నీచజాతివారితో మీశేమిమాటలు? పొందు.

నక్షత్రకుడు.—నేనూఱక వచ్చినదారిఁబట్టిని పోవుటకేనా మీరీం బరిగనుండు సమయముగాచి. గురువుల నేదోయ్యెనెవముపైన మోసగించి మెల్లన పదములుంచుచు నిచటికివచ్చితిని? విష్ణువదలి పోవుదునా? విష్ణునుఁజూచినప్పుటినుండి నాకెలులనో యున్నది.

2. మతంగ. మాయావిభాషనయ్యా? నీమంతనపు సుద్దులుచాలునీలే. ఊరక వెడలిపోయ్ను. హీనజాతి చానలము మేము. మాతోబాండు పాతక దేవతకువిందు. నిన్ను పాపమునఁ ద్రోయుటకు మేమిష్ట పడము.

నక్షత్ర.—చానలారా! నేను బ్రాహ్మణుడనే! నాకా పాపభయము? త్రికాలమునుండు సంధ్యాసంధన మాచరించువారమే? పగలుచేసిన పాపము పగటి సంధ్యానందనంబుచేతను రాత్రి పాపము రాత్రి సంధ్యచేతను చించిచెండాడువారమే? పాతకము మమ్ముజూచిన తోడనే గడగడగడవడఁగుచు మూలమూలలు దాగుచుండునుగదా? కావుననే బ్రాహ్మణులగు మేమెన్ని పాపములనైన నిర్భీతిగఁజేయ నోపుదుము. మాకు రాజదంపన లేదు.

1. మతంగ. న్వామీ! మీసామర్థ్యంబు దెలిసికొనునంతటి శక్తిమాకుఁ జాలదు. మేము వేఱుపనిపైన మనముదవిల్లియున్నాము. మీతోమాటలాడుచుండుటకు సమయము లేదు.

నక్షత్ర.—ఓహో! మీపని నాకేమి తెలియదనుకొంటిరా? మాగురువుల నారాసతిచ్చినదెల్లఁ బొందివింటిని. ఇదిగోచూడుడి నాయుష్టార్థము నతిపితిరేని మీకుఁగార్య సిద్ధియగు. అటుచేయరేని మీకుఁ జక్కఁగ దేహశుద్ధియగు. ముఖప్రత్యోశనమగు. అర్థచంద్రప్రయోగంబగు.

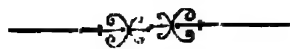
2. మతంగ. మాకేమయిననుగానీ మీకార్యము కాదుపొండి. స్వామీ మ్రొక్కెదము పొండి.

అనుబంధము 10.

నక్షత్ర.—రాజదండన ప్రాప్తిరస్తు.

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయః ము.

ప్రథమః పాదము.

అరణ్యము.

{ హరిశ్చంద్రుడు, చంద్రమతి, లోహితాస్యుడు, సత్యకీర్తి, }
మరిగకన్యలు, విశ్వామిత్రుడు, సత్కత్తకుడు. }

అనుబంధములు 11-12.

చంద్రమతి.—ప్రాణనాథా! మెకంబునెకంబున మైమఱచి మీదెటుం
గక యెంతదవ్వు వచ్చితిమి. ససిష్ఠులవారి యాజ్ఞ మీటితిమి.

అనుబంధము 13.

నీ॥ ఒసవరి బంగారుపసఁగాంచు చాఱల, నెసంగు జింకకై యేల యలఁతే?
మాయావిఁబోలును మాయలఁబన్మును నుటమాయ మమ్మిటు లటనఁటింఁచె
మనసేమము. కునై మనగురువులవార గఱపియిలముల గడచి మనము
మెకము నెప్పున మీదెటుంగక మితమీఱ వచ్చితిమయో మేనుబడఁతె.

గీ॥ గాధిపట్టి చక్కఁగలనైనఁ జొరవని
పలికి శ్రోలికరుగఁ జలఁచును కు
నెడుఱుపడఁగనేల యెమ్మెల మెకమయో?
కోరనేల ముద్దుకొడుకు దాని!

హరిశ్చంద్రుడు.—ఇంతి! వేటకై శాంతారముఁ జేరినపుడు చిత్రనిది
త్రపు మృగములు కంటఁబడట యేమియచ్చెరువు? అందునఁగంటి కిం
పైన మృగమును బట్టియిస్తుని రాచపట్టివేడుట యేమియరుదు?
దానికై యింతచింతయెల? ఇఁకనాదేహము బడిలెనని చింతించెద
వా? దానికేమి యిచటనించుక విశ్రమించుకొనిన నలసటపోవును.

ననబోణీ! ఇక్కాంతారంబున నాటిపెంచిన చెట్లబలె వరుసలేర్పడిన యీవనంబు మనంబునకు మార్చిదమ్మెయున్నది చూచితివియా?

చం॥ ననవన యావనోన్మయ వనంబను భామినీ తీవేమేనుఁ, గం
జివురుల పాపముల్, నునుబుజిగ్గుల కొప్పులహస్తముల్, శుభో
త్సవమగు కుండవట్టల విశాలవంబులు, పువ్వు పువ్వుల,
సమదగనంది సద్విబుపసౌఖ్య సంగతిఁజెంపెఁ జూచితే!

సారసాక్షీ! ఈసరస కినులయదళపువ్వు ఫలజాలములు మనోహరములైన సాలములు గంటివియా? ఈ మత్తకోకిలకాకలీకలకుహూకారకలకలములు వింటివియా? నూనినీ! యీదిక్కునఁ జూడుమాయీమంజరీ మంజులమాధవీ మంటపముల శృంగారమ్ములు. ఈకుసుమసారభతుందిల మందానిలంబులు తిన్ననినడకలు మానసానందమ్ములుగనున్నవి. రమణీ! పూవుతావుకుఁ దావులైన యీమావుల నీడలనంచుక విశ్రమించుకొన నలఁపుగలిగినది. దేహమెల్లఁ బడినది. నిద్రవచ్చుచున్నయది.

చంద్రమతి.—నాథా! తనశరీరమునకు బడలికదోఁచునపుడు మరల మార్గము నడవనేల? నాశోడఁదలకడగ నిడుకొని బడలికఁబీర్చి కొనుడు. రంప.

[చంద్రమతి తొడపైఁదలనిడి హరిశ్చంద్రుఁడు పండుకొనును.]

హరిశ్చంద్రుఁడు.—నాథీ! నాకునిద్రయంటుటకై యొకపాట పాడుము వినుచు నిదురఁ జోయెద.

చంద్రమతి.—ప్రాణప్రియా చిత్తము.

అనుబంధము 14.

చం॥ అలలనుబోలెఁ బుట్టి నుజునఁ నెలేడి మురుంగునై నడిక
గలుములువచ్చుఁబోవు నలఁగి ను నె లేచినిద్ర న చం
చలములు వీనిచ్చును. నికళ్ళగుఁబిరి గుఁచును నెచ్చు మూ
ర్ఖులు కలలోనికల్లులను కొల్ల నడపెడు వాయునో ధరక.

హా! హా! నాప్రాణప్రియునకు నిదురపట్టినది నిశ్చబ్దముగ నుండిన నిదురచక్కగఁబట్టి యులసిబడియును. ఆపాడుజింకకై యెంతపరు గిడెను. ఎన్నిపాదలు దూతెను! ఎన్నికాటు కోసలఁదిరిగెను! ఎన్ని మలలెక్కిను! ఆగాడుడఁపు మెకము దొరకఁదాయెను. నాపతి యతి శ్రమపడెను. దేహమెల్లఁజెనుటచే న్నానముచేయించినరీతి యు న్నది. (అనుచుఁ జెనుటఁదూశించి పయ్యెడచే గాలివినకుచుండును.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(హాయని యఱచిదిగ్గునలేచి) ఏదీ! నాతలఁదన్నిన బ్రాహ్మణుఁడు? ఏదీ! ఇప్పుడిచటనుండెనే? (అనుచుఁబలవఱించు చుండును.)

చంద్రమతి.—(తనచేతికడియముదీసి దిగఁదూశించి పాఱవేసి) ప్రాణ ప్రియా! ఏమివికారము? నేనిచటనేయున్నదాననే? మనలోహితఁ డుదప్పు మఱియేముగిచట నడుగిడలేదే? ద్విజుఁడెవఁడు? అతఁడు నిన్నే మొసరించెను?

హరిశ్చ.—(తెలివి తెచ్చికొని) భామామణి!

ఉ॥ చల్లని నీవృద్ధుఁడవులఁ జంద్రమతీ! నిదురించి యుండగా
తల్లకుఁడై ద్విజుఁడొకఁడు చావులనిప్పులగ్రక్కి నేను భీ
తిల్లఁగ నాకిరీలుమును దీర్చగతికై బడఁదన్ని వై భవం
దెల్లహరించె నుము బయింపఁచె గలంచెను గాననమ్ములకై.

అయ్యో! ఆద్విజవగుని పరతాపనంబున నాతలదిమ్ముబట్టెను. ఇది మతివిభ్రమమో మోహమో స్వప్నమో యథార్థమో తెలియ కున్నది ఏమిసేయుదు? కలముం దేమి రానున్నదోకదా? కాంతా! ఆద్విజుఁడెవఁడుండును? ఏక్కారణంబున నాతలఁదన్ని యుండును? ఎచటికి వెళ్ళియుండును?

చంద్రమతి.—ప్రాణపతీ! ఇదియొకదుస్వప్నము. తత్ఫలంబు మివ్వండ

నటుల యీ యాభరణంబు దిగఁదుడిచివేసెద (అనుచు రెండవ కడియము దిగఁదుడిచివేయును.)

హరిశ్చంద్రుడు.—మానినీమణీ! ఇది స్వప్నంబైన నాశరముపైఁబడిన దెబ్బనొప్పి యింకను మానదేల? ఇదియధార్థమని నాకుఁదోచెడు.

చంద్రమతి.—ప్రాణేశా! తమస్వప్నమునుగుఱించి నాకుఁదోచినది విన్నవించెద.

మ॥ అరయఁ మీతలఁదన్ని స్వయతి విశ్వామిత్రుఁడౌఁగాని భూ
సురుఁడస్యఁడును గాదు నమ్మ రచుణా! శోకంబువ్యర్థంబు. భీ
కరనన్యాతర జంతుశాలమిది నిక్కంబారయఁ మానిదు
ష్కరమాయా జనితంబు క్రోధిమతియే కార్కశ్యముఁ బూనునో?

ప్రాణనాథా! ఇన్నియూలోచించిగదా వసిష్ఠులు గాఢిపట్టివనభూ
ముల నమగిడక పురికివెడలుఁడని యానతిచ్చెను. త్రయీవేదులు
త్రికాలవేదులుకదా. మాపాలిటివిధి యాజింకరూపమ్మున వగ
పడెను.

హరిశ్చ.—భామినీ! వచ్చినది రానిమ్ము వగవనేల? నాదేహమెల్ల బెండు
పాతినది. కాళ్లువడఁకుచున్నయవి. పదములు తొట్రుపడుచున్నవి.
ఒకరెండు గడియలచటనే విశ్రమించెనను (అనుచుఁగూర్చుండును.)

(సత్యకీర్తి ప్రవేశము)

సత్యకీర్తి.—మహాప్రభూ! తమదర్శనార్థము మతంగకన్యక లిరువురు
వచ్చి సెలవునకు వేచి యున్నవారు. చక్కఁగఁబాడుదురట. స్ఫుర
ద్రూపులు.

హరిశ్చంద్రు — ఏమీ మతంగమానినులా? అనూనగాన కళాప్రవీణ
లా? మోహనాంగులా? ఏమియచ్చెగువు? విరుద్ధధర్మములిందు గూ
డినవి రానిమ్ము.

సత్యశ్రీ. — (వెళ్ళి వారిని చిలిచివారిని నచ్చును.)

మతంగకన్యకలు నమస్కరించి. (రాగమాలిక ద్వీపద.)

భావజాకార! నీ సామర్థ్యముల
 నేవింపగ వ్విగ నీతరంగముల
 మాలలంచని యనుమానమునిడక
 లాలించి గానకగానిధీ! ప్రీతి
 వాలించి వివిధరూ గాలాపములను
 మేలించుమా మాను మేదినినాథ!
 మాహనాకారయూ మోహినీరాగ
 మీహమీఱగనిచ్చు నిహనుభుమిల్ల.
 కల్యాణశుభగాత్ర! కలుగుశుభము
 కల్యాణరాగంబు కలుగి వినుము
 సహనాథినాథ! యీ సహనరాగంబు
 గహనానుగత గళిగించు మదము.
 ఆనందసుమంతు నాంబు
 ఆనందభయించి యునినక! వినుచు
 కేదారగాళ సంతోషలో విను
 భూదాసులైన మెచ్చి పూజ్యులనిచ్చు.
 మధ్యమానతి, యు సుధ్యులబాడ
 నిధ్యంజంబు నినుచుసంపదలు.
 ఆగడంబులుబాపి యధిక విభవము
 బేగడయిచ్చును బెడ గాలిబాడ.
 గౌరీప్రియంబిది గౌరీరాగంబు
 శారణీపతవిను సయగను మదిని
 నాటిరాగంబు భూ నాథుల మదిని
 నాటిని విధిని మేనాటికి జండు

మలయనూరుతమిది మహితలాభిత,
 మలయనూరుతమయి మదికింపుఁ గూర్చు
 చక్రవాకంబు భూచక్రాధివాధి!
 చక్రధారిహితంబు చారుతరంబు.
 నీలాంబరామోదనిధి యిది వినుము
 నీలాంబరీరాగ నియమముగనుము
 శేషగురాగ గాంభీర్యమువినిస
 సాహసవిక్రమ శాన్తియాఁడుడు.
 భయిరవీక్రియభక్త! భయిరవిరాగ
 పూరితానందుడై పూజ్యాడవగును.
 కేదారరాగంబు కేదారవాసు
 మోదదంబగుఁగాన ముదమిచ్చునీకు
 ఎఱుకల కాంభోజి యెలమినివినిన
 సెఱుకహెచ్చు మను నిల మనుజాండు
 లోడిరాగమువిఁ దోయజాత్యండు
 లోడినీడగను సంతోషంబునిచ్చు
 కన్నడిరాగంబు కెఱుక వినిన
 కన్నడలనుబాపి కాచు ఎన్నుండు
 శ్రీరాగమునువెచ్చి సెనకజనుల
 శ్రీరాగుడెడ మెచ్చి క్రియలుఁజేయు
 ఈవరాళినిన్ని యిహలోకజనుల
 శ్రీవరాళినిఁజేయు శ్రీవరుడెపుడు
 హంసధ్వనిరాగ మలవిసోదము
 హంసయోనకుఁబ్రీతి యగువై భవము
 శాదనామక్రియ నానురాగంబు
 శాదరంబునిన్ని సముపాశకంబు
 గూఢ్యకవాక్య! జం యూటిరాగంబు

మానసామోదంబు మధునూదనునకు
 రారాజ! బిల్వరీ రాగంబువినుమ
 కోరికలెల్లను గొమరొప్పగనుమ,
 భూరిప్రతాప! కా భోజరాగంబు
 ఆరోగ్యదాయకం బలిశుభదంబు
 రాణింపఁబూరికల్యాణరాగంబు
 యేజాంక సమగూఢ! యిష్టారదంబు
 సారంగధరునకు సమ్మోహకరము
 ఆరభీరాగ ము దారచరిత్ర!
 నాటకురింజి యే నాటికి నైన
 కైటభమర్దిను కరుణ నార్జింమ
 సావేరి వినినట్టి సజ్జనాళికిని
 కావేరితటధామ కరుణచేఁగూడు
 శంకరాభరణము శంకరాంకితము
 శంకరాభరణము శంకర మవని
 వరక్షిరవాణి వాగ్మరక్షిరవాణి
 సరససమ్మోదాను సంగతామృతము
 దేవగాంధారి! యీ దేవగాంధారి
 దేవదేవుని భాగధేయమువినుము
 గంధారిమదకాన! గాంధారిరాగ
 మంధకాసురవైరి కానందదంబు.
 సన్యాసులకు నైన సంహోషకరము
 ధన్యాసిరాగము దయఁగనివినుము
 సంతాపహరము వసంతభాగము
 గళితానందకైక సంపదుద్భవము
 కాలకాలమున ముఖారియు వినిన
 కాలాంతకుని భీరి కలుగదీయనని.

సురటిరాగము రాగసురభియైమించి
సురలోక సుఖము భాసురముగ నడును.

హరిశ్చంద్రుడు. — మతంగకన్య! ఈ రామిగానం బాహ్లాదకరంబు, అలసితికి.
[సత్యకీర్తిఁజూచి] సత్యకీర్తి! పీడికింపనవలం బొసంగ సెలవిమ్ము.

సత్యకీర్తి. — (పల్లెఁబుట్టి నూతనస్థాభివణములు జెట్టి దూరముగ నుంచును.)

అయ్యలధిమములు 15-16.

1. మతంగకన్య — పావ్యభామ! ఈ స్త్రీభరితములు మాకేల? మేము సహజసౌందర్య పూరితులమురామా? ఈధనంబుమాకేల? దీని నుండి తాపతాపితాపములు వేరవేయవచ్చియుండునా? నిప్పులు గ్రక్కుచు నూర్చుకొనియుండు నిధిలను నుచ్చయవి కావున మీ తెల్ల గొడుగిచ్చి ముచ్చాటడింపుము

హరిశ్చంద్రుడు. — మాత్రేతలూగా! జాలకొలది మణియనునది నిజమయ్యె. రాజాధి రాజులకు చక్ర గ్ధులకు నార్వభాములకు జయ చిహ్నములుగ నుండు కంబగు శ్వేతాతపత్రంబులు పరులుపడూ గింపనగునా? ఇటువంటివినిగనా మీతానంబాటుటకు వేతాక అద్దియైన నడుగుడి. ఇచ్చెద.

మతంగకన్య. — పావ్యభామ! మేలుమేలు. ఈబాహ్యరాపంబెటుల నైన నణచనగు. భునాభా అంతస్తాపం బణచసాధ్యంబుగాదు.

సీ॥ చాతకవిభ్రతి నిమగ్నజాతిముగోను తీరుల మీరాకఁ గోరినాము
స్తరరూప! నిద్ర నామస్త్రుణంబున నీజంబు మానానో వీధినాటి
రాజిల్లెసాంధ్రాచ రాగాంకురంబులు పనుల యీపులుకాంకురములు గనుమ
ఘనతరంబైన నియనురాగనర్మంబు గురియించి వేవేగఁ గూర్చుఫలము.

గీ॥ సోలపుఁ జూపులుచెలుపు మా కలపుఁ బోలుపు
గాంచి చేరువరావించి కరుణనించి

యందువిలుకాని మోహప్రపంచమునకు
డించి రక్షింపుమా నవపంచబాణ!

2. మతంగకన్య.—

గీ॥ ఖరకిరణతప్తమయి బాహ్యకాయమడఁగె
పంచశరవహ్ని లోన వ్యాపించెఁగాన
వెలిగొడుగునిచ్చి మారుని లలితశీలఁ
జేల్చి చెంటును రక్షించు దీనరక్ష!

మదనసమరూపా! పుష్పబాణుని వేడిమైజూచ్చి బాధించుచున్నయది
నీలావి కెమ్మోవి పానకంబిచ్చి రతిశీఘ్రుల మము నేలుము, మాగాన
ప్రవీణతకు నీవు మముమెచ్చితివి. నీ పంచాయుధ ప్రపంచజ్ఞానంబు
మాయందువెల్లిడించి మామెప్పులందుము, నిరువదలఁజాలము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(కోపమున) వెలవాడ చేడియలారా! మీ మాట
గుణంబువెల్లిడించితిరి. మీరు తృణావృతకూపసన్నిభులు, మండూక
స్వనఫణులు. మేకవన్నెపులులు. ఆ! ఇంతటిరాష్ట్రమా? పాముకుఁ
బాలుంచిన విషముమానునా? పలువలను జేరఁబిలిచి మంచిపలుకు
లాడినఁ దమ తులువగుణంబు మానుదురా?

ఉ॥ మాయలబూ మెలు స్నేహపి మాయరా! నన్నిటుగోరనా నీ? మీ
కాయము హేయమంచు మిమఁగాంచినఁ బాచితమంచు ధీవరుల్
రోయుచునుండ, భూవరుఁడు దూధిగమింపు వరింపఁబోలునే!
యాయతభూతశేకుల జయంకిత మీ గొడుగివ్వ నేర్చునే!

మాలతలారా! మధుమాంసభక్షణచే నురాపానముచే మీకనులకుఁ
గావరముగప్పి నీతివిధులు, జాతిహెచ్చుతగ్గులు, స్థానతారతమ్యము
బెలియక, మాటలాడుచున్నవారు. మీ ప్రల్లదములు దుస్సహములు,
ఇచ్చినది పుచ్చుకొని చెచ్చెటవెల్లెదరా? వెళ్ళగంటింపవలెనా?

1. మతంగకన్య.—

ఉ॥ భూలనామనోజ! యిటుభూమిమనోభవ బాణధారలక
సోలిన యంగనామణుల శోకమునార్పక దీనరక్షకా!

పోలు నె చిచ్చునక బడఁగఁజొమ్మనివల్కఁగి రాజధర్మమే!
లాలనసేయుమా మదనలాలిత సంగరశీలిలో మముక.

2. మతంగకన్య. — సార్వభౌమా! రాజలింబమో రాజీనమో రాజన్త
కురరాజమోయని భ్రాంతిగలిగించు నామోముఁ జూడుము.

1. మతంగకన్య. — జలచరములో యలరువిల్లుశరములో జలజములో
యని సందేహముగలిగించు మాత్రుకుడాల్లల కనుగవలుగనుము.

2. మతంగకన్య. — శోరకగుచ్చములో శోకములో కనకకుంభములో
యని భ్రాంతిగలిగించు మాచనుగుబ్బలు కనులారగనుము.

1. మతంగకన్య. — చంచలాలితలో కనకలతలో చారుతరతారకా
జాలమోయని విచిత్రగలిగించు మాయంగసౌప్తవమును గనుము.

2. మతంగకన్య. — కావిడాలుల దీపులై పూవుతావుల తావులై తీవి
మీరు మామోవుల చవులించుకయనుభవించినూడుము.

(అనుచు సరసకువత్తురు.)

హరిశ్చంద్రుఁడు. — సత్యక్షీరీ! ఈ మత్తమదగజయానలు సురాపాన
మత్తుచే జత్తజని పిచ్చియైతి తత్తరవడుచు మత్తనువు హత్తవచ్చు
చున్నవారు. వీరిదేహము గొరడాదెబ్బల మెత్తనజచి యుత్తమ
గుణంబుగఱపి పంపుము.

సత్యక్షీరీ --- చిత్తము అనుచుఁ గొరడాయైతి వారినిఁదన్నను.)

మతంగకన్యలు. --- హా! హా! నాయనా! విశ్వామిత్రా! ఈచాండాలుఁడు
మముఁజంపుచున్నవాఁడు. వేవచ్చిప్రోవుము. చచ్చితిమి.

విశ్వామిత్రుఁడు. --- హా! హా! ఎవఁడు నాముద్దుబిడ్డలను జంపువాఁడని
యజుచుఁ బ్రవేశించును. విశ్వామిత్రునిఁజూచి.)

1. మతంగకన్య. --- నాయనా! ఆచాండాలుని మాటవిని యీచాండా
లుఁడు ననుఁగొట్టి చంపెను వేదినను నదలఁడాయెను. ఆయ్యా!

మావీపు మేముజూడలేము. ర క్షముప్రవించునేమో నీవేచూడుము.
నాయనా! చచ్చుచున్నాను. నాకు నీయుగానుబంధము నేటికిఁదీతెను.
తల్లిపోయిన కూనలమైనను తల్లిని స్మరింపసతుల యిన్నిదినంబులు
గాపాడితివి. తుదకుఁ బ్రీతిఁజెందిన చిలుకను బిడాలము పాలుచేసి
వట్టులాడెనుగదా! ఏమి నేయుదు (వసును)

2. మితంగకన్య:- తండ్రి! ఈరాజ చాండాలుఁడీ సనంబుఁజేరెనని విని
పిల్లికిఁదొలఁగు చిలుకఁ లె దొలఁగఁజూడ, నాయక్కయ్య, తనగాన
ప్రవీణతఁ జూపనెంచి, సున్నుబలాత్కరించి, పిలిచినిపోయెను.
పులిపొడ లేడిచొచ్చురీతి, భయపడుచుపట్టిని వీని పైవసలుజూచి
కాము కసికోర్వక, కంతునిరంతుకుఁ బిలిచితిమి. ఎంపమాపులఁజూచి
జలమని యాసించినరీతి, వీనిమైచుసి పోచి వీడొకపురుషుఁడని
యాశించితిమి. ఈరాజ చాండాలుఁడు వంశుఁడని తెలియమైతిమి.
రతిసుఖము గానకపోయి ను, శిరీషముని పుకొను సంతటి నోమైన
నోమమైతిమి. ఈమూర్ఖునితో మామను గూఁగి బంధుని యెదుట
దీపమాడెను. చెవిటివానికి బాడు పాటా యెను. మేముకటి తలఁ
ప, దైవమొకటి యొనరించెన నాయనా! మాపనిముగిసెను. నీ
పాదములు చూచితిమి ఇంతయచాలం. అనాథుని మమురక్షించు
వాఁడు దైవమని వానిపై భాగములచి, పొగింబులు నడలెదము.

(అనుచుఁ గ్రింపడను.)

విశ్వామిత్రుఁడు:- (వారిసేవఁజేసిన తొక్కిలేసినోని వరిశ్చంద్రునిఁ
జూచి.) ఓరీచాండాలా! హాశ్చంద్రా! నామధుబిడ్డలను జంపితివి
గదా? నేనెవరుకొంటివి? ప్రాయశాఛంకాల కీ కాలశంతపాలనేత్రా
వలజ్జ్వాలలైన గ్రోలఁబుడక నానామధు విశ్వామిత్రుఁడని,
మునిజాలము సర్వకాలము సమ్యకుఁడను నెడయు. ఓరీ దుర్మదా!
ఈకునుమ కోమలాంగులు, పరిబిడ్డ, సేవాభిమాతముల కోర్పు
భారా? ఇంతిటికొర్రమా! ఇంతటిదొడ్డమా! ఆ దురభిమాన

గరిష్ఠుని, ఆగర్విశ్రేష్ఠుని ససిష్ఠునిమాటలువిని వేటనెసంబున మివ్వ నంబుసాచ్చి నుత్పాచిత బాలహరిణంబును హరింపనింజితివి. అంతటితోఁదనియక నాముద్దుబిడ్డలను కౌర్యమూని, కృపమూని మే నల్లఁజెదియదంచితవి. ఇదిగో కఠిన శాసనంబిచ్చి నినుఁగఁజింపెదఁ జూడుము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(గళగడపడుతుచు) అనాధరితా! దీనబాంధవా! పిచ్చుకపైన బ్రహ్మాస్త్రమా? తృణమును భేధింప నవ్రాయుధమా? కొడుకుతప్పు తండ్రినైరింపఁడా (అనుచుఁ బానములుబట్టుకొనును.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—(కోపమునఁగిరిటము క్రిందపడులాగునఁదన్ని) ఓరీ! దురాత్మా! నాపదములంటకు. మలినాశయుఁడు కులనాశకుఁడగు కులనాశకుఁడు నిరయాలయుఁడగును. నీవుసంచమహా పాతకులలో నొకఁడవు.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—(లేచి) స్వామీ! ఈపాతకి శిరముపైనుండిన రత్న పాషాణుచిత కిరీటమునకు మీమ్మదుకోమల పదములుదవిలి నొప్పి పట్టనేమో?

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ! నృశంసా! ఈనాపాదములొకటే యననేల నాసర్వాంగములు నొచ్చినవి

హరిశ్చంద్రుఁడు.—దేవా! శతాపరాధినినేను, సర్వాపరాధినినేను, నను తుమించు భారము నీయిది.

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ! రాజ్యమదాంధా! నాచరిత్రమెట్టిదై నది విన వో? వినిమఱచితివో?

చం॥ స్థిరమతిఁబూని ధీమతి వసిష్ఠునితోఁ గలహించిమించి బ్రహ్మముషిగైతి, భాతముచుమద్యతుఁడున్ శూరింఁగఁ గ్రొత్తగా సురిపురిస్పృహచేసితిని, సూటిగఁజేసితి గొంజికో నర శ్వరుఁడగు నీమతండ్రిని ద్రవంతునిఁ గావ నాచరిత్రములో?

ఓరీదుష్టాశయా! యిట్టినుహిమాన్పదుని తపోధనుని ముద్దుతనయల
నింతకష్టబెట్టుదురే పాపాత్మా?

హరిశ్చంద్రుడు.---మునిశాస్త్రాలా! నాయొనర్చినదంతయుఁదప్పు. నను
మన్నింపవేఁడెద.

విశ్వామిత్రు.---ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! నేనాకహితముప దేశించెన. దాని
నాచరింతువేని నినుమన్నించి రక్షించెన.

హరిశ్చంద్రుడు.---స్వామీ! అదియేమి?

విశ్వామిత్రుడు.---హరిశ్చంద్రా! వీరినిఁజూడుము. (అనుచు మతంగ
కన్యకలంజాపి.)

సీ॥ జీమాతజాతమై చికురములేచేళ శృంగారరసము వర్షించుచుండు
వైదూర్యమణి గుచ్చలే ఖిన్ ప్రసయుగ మనురాగరాగంబు ననుపఁజేయు
అంబరమణి దీప్తనలయచు రాజిల్లు చక్రవర్తులకటి చక్రయుగము
జలజరాగజ్వాలఁ జెలువారిచెలఁగును పద్మసుమోపమ పదయుగము.

గీ॥ బింబరాజమ్ము ద్విజరాజబింబమోము
మోవిమోముల విలసిల్లు ముద్దురాండ్రు
రాజభోగార్హులగుదురు రమణమీఱ
నీదుదేవేరులుగ వారి నాదరింపు॥

హరిశ్చంద్రా! నాబిడ్డలు నీచేఁగవృత్తినారు. కావున మరలవారు
నీచే సుఖపడువఱకు నాయుదరవహ్ని చల్లఁజదు. వైళమైవారిని
వరించి నీ జీవేరులుగ నేలుము. నీకిదిహితము.

మతంగకన్యలు.---శంక్రీ నిజము. మంచిమాటలాడితిరి. బాగుగఁజోఁ
చెను.

హరిశ్చంద్రుడు.---మునిపుంగవా! పంశపావనత రాజ్యగౌరవత నఱిం
గిన మీరిటులాడనగునా?

చ॥ జలజహితాన్య యాంబుధి శశాంకుఁడనై వరధీరతాంకుఁడై
జలధిపరీత భూభువన చక్రమునేలెడు చక్రవర్తిని
మలినకులాఘవ ర్తనల మాలెతలఁ పరియింపనేర్తునే!
ఫలమే! చలమై! మిరిటులపల్లఁగనా నె యధర్మస్పృతముల్?

మునివర్యా! ఇట్టిమాటలు నీశిష్యునకు బోధింపనగునా? విన నన
హంబులుగదా?

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఓరీ! దుష్టాశయా! విన ననహంబులై న దుష్కృత్య
ముల్ నీకు నేను బోధించినవి? పోటుమానిసిబలె నోటికొమ్ముల్
మాటలపోటు చూపుచున్నావు. చిచ్చార్చుచున్నావు. శేర్పుచున్నా
వు. ఓరీ! మఱచియైన నగ్నిముట్టకు. హెచ్చరిక. విశ్వామిత్రునిలో
విరసములాచరింపకు. ఈమాలకన్నెల నాలులుగానేలదవా? ఏలవా?
లనాలోచితముగ బదులివకు. నెమరు వేసిననులుము. ఆలోచించి
యభిప్రాయమిస్తు. నీభవిష్యదాపత్సుఖములు జూచికొనుము. కీర్తి
నార్జింపుము.

హరిశ్చంద్రుఁడు.—మునివర్యా! ఆలోచించితిని. సుఖదుఃఖములు శారీర
సంబంధములు, శాశ్వతములు, శాశ్వతంబులుగావు. కీర్తి దేవతాభరణం
బుగావున నిత్యము. నిత్యవస్తువుత్యజించి, యనిత్యవస్తువును గోరు
దునా? కోరను.

చ॥ వదలుదు మానివంశమణి! వారణరథ్య పదాతివర్గముఁ
వదలుదు సర్వసంపదలు, వారిధివేష్టిత భూతలంబునుఁ
వదలుదు దారపుత్రహిత బాంధవమిత్ర భటాలినంతయుఁ
వదలను, వంశధర్మమయివాసికి నెక్కిన శిలసంపదఁ.

మునివంశాగ్రణీ! తమినంది, యీమాలచేడెలఁబొంది, నేనందునది
స్వర్గపదవియైనను నాకువలదు. కులశీలము వదలఁజాల.

విశ్వామిత్రుఁడు.—ఏమీ శూత్రయాధమా! రాజ్యమువదలుదువా? రా
జ్యసంపదలు వదలుదువా? ఈమాటలుతప్పుకు. ఈశ్వరునాననుమి.

ఏదీ! నీరాజ్యము నాకుఁగారాదత్తముగనిచ్చు. చూతము నీసత్యసంకల్పము.

హరిశ్చంద్రుడు.—ఋషివర్యా! నాహృదయమరయ మీఁటికుఁగారదరు కాఁబోలు? తామసుభవించి వేసరి వదలినదికదా యీరాజ్యము? వైరాగ్యధనంబు మితిమీరినందిన, మీకీ యశాశ్వత రాజ్యవిభవంబుపై నిచ్చగలుగునా?

విశ్వామిత్రుడు.—ఓరీ మఱియాయకారీ! దోషములపుట్టా! అనృతవాదీ! నీనాలుకపైఁజేసె మనంబున విషము గలిగియున్నది. ఈరాజ్యమిప్పుడేకదా యిచ్చెదనంటివి? ఇస్తునినంతనె యెన్ని నేర్పు లెన్ని మార్పులు పలుకుచున్నావు? అవురా! ఇన్నిచుట్ల యగచాట్లుబడుట కంటెను రాజ్యదానంబిచ్చెదనని వచింపనని పలుకరాదా? నీసత్యవాక్యపరిపాలన వెల్లడియగు.

హరిశ్చంద్రుడు —(ఆలోచించుచుండును.)

చంద్రమతి.---నాథా! ఏమీయాలోచన?

కం॥ భూనాథులెందఁజేలిరి

యీనేలను? వారిలో నెవ్వఁడేనికొ

బూని యొక యింతుకేనియు

దానుకొనిపోయెనే, ముదంబనివెంటకొ

నాథా! ఈయశాశ్వతమైన రాజ్యంబును రాజ్యవిభవంబును నీకు వలదు.

విశ్వామిత్రుడు.—హరిశ్చంద్రా! స్త్రీలెంతటికైనఁ జెగించినవారు. కావున “స్త్రీబుద్ధి ప్రళయంకరీ” యని పెద్దలాడుదురు రాజాధిరాజవగునీవు స్త్రీబుద్ధివిని బిచ్చాలరాజగుట యపేక్షగోయము కాదు. మూసప్రాణధనహానిదశలో, సన్మతమాడినను, గలువంబు రాదని

శుక్రసీతీయున్నది. కావున యీవిషయంబున, నన్యతంబాడితినని
రాజ్యంబు దక్కించుకొనుము.

హరిశ్చంద్రుడు.—మునిజనగౌరవణీ!

శీ॥ సేయకాయంబు బుడ్బుదప్రాయమనని

ధరణి, జారలు, తనయులు, ధనము, సతమె!

సజ్జనస్తుత్య సత్య మాశంద్ర సూర్య

తారకంబుగనిలయ, సుకారమహిను॥

మహానుభావా! ఇట్టి తుచ్ఛానుభవంబులకొ గోరి, యిచ్చినమాటఁ
దప్పి సూర్యకుల సచ్చరిత్రమునకుఁ గళంకముఁ దెచ్చునంతటి పాపా
త్నుడనుగాను. కాయము కాలచక్రముఁబలె, కల్లోలముల భంగిఁ
జలించుచుండునుగదా! కాయము పోయినను మాటనిలుచును
గదా? "క్షీర్తిర్యస్యసజీవతి" యను వాక్యములేదా? ఈశ్వరేచ్ఛ యె
టులుండిన నటుకానిమ్ము. నేమాటఁదప్పను. (చంద్రమతిఁజూచి)
ప్రాణేశ్వరీ! జలమ్ముదెమ్ము.

(చంద్రమతి జలముదెచ్చి హరిశ్చంద్రుని కరమునఁబోయును.)

హరిశ్చంద్రుడు.—సూర్యచంద్రులారా! అప్తదిక్కులారా! త్రిమూర్తు
లారా! త్రికరణశుద్ధిగ నేనీదినంబున దేవస్వబ్రహ్మస్వములు దప్పు
సర్వరాజ్యము, సర్వసంపదలు, విశ్వామిత్ర మహర్షిః బ్రహ్మవ్రీతిగ
బ్రహ్మర్షణముగ, సమర్పించితి (అనుచు నీరు ఋషికరమున విడిచి)
(సత్యక్షీరిఁజూచి) సత్యక్షీరీ! నేటినుండి విశ్వామిత్రులవారు మీరా
జులు కావున మీరు వారియానతిః వేటుసేయక నటించుడు.

విశ్వామిత్రుడు.—సత్యక్షీరీ! రేపటిదినంబుననే నేనాపురికివచ్చి రాజ్య
భారంబు వహించెద. నీవిపుడేవెల్లి సర్వము సిద్ధముగనుంచుము.
వెల్లుము. నిలువకు. వెల్లుము.

సత్యక్షీరీ.—(హరిశ్చంద్రునిఁజూచి కన్నీరుఁగార్చుచు నిలుచును.)

విశ్వామిత్రుడు.—హరిశ్చంద్రా! చూచితే వేయిమంత్రిక బాగురెంత
తలకెక్కినదో? ఇట్టికుత్తితబుద్ధి నాకు విధేయుడుగనుండునా? జనుల
కుబోధించి రాజ్యమునందుఁ గలతలుబుట్టించును. ఇట్టిరాజ్యము
నాకునిచ్చిననేమి? లేదన్న నేమి?

హరిశ్చంద్రుడు.—ఋషికులగ్రాహి! చిరకాలమునుండి మంత్రిపదము
నందినవాడు కావున, నన్నెడబాయలేక కన్నీరుగార్చెడు. (సత్య
కీర్తిఁజూచి) సత్యకీర్తి! నీవిటులానరించిన నామాట యెటుదక్కు?
నీవు మీరాజునాజ్ఞ శిరసానహించి యొనర్చు. పొమ్ము.

అనుబంధము 17.

(సత్యకీర్తి కన్నీరుగార్చుచుఁ బోవును.)

విశ్వామిత్రుడు.—హరిశ్చంద్రా! రాజ్యము నాయధీనము. రాజ్య
సంపద నాయధీనము. మీకీరాజచిహ్నములేల? అమూల్యములగు
వస్త్రాభరణములేల. నారచీరలు చాలవా? వానిగట్టి యీవస్త్రా
భరణము లిటులెందు.

హరిశ్చంద్రుడు.—మానివరా! తమయానతి రీతివర్తిల్లెదము. నారచీ
రలు గట్టికొని వత్తుమా?

విశ్వామి.—త్వరలోరండు. వెళ్లుడు. (హరిశ్చంద్ర చంద్రమతి లోహి
తులు వెళ్లుదురు.) (మతంగకన్యకలఁజూచి) చేడియలారా! మీరును
వెళ్లుడు.

(మతంగకన్యకలు నిష్క్రమింతురు.)

నక్షత్రతా! నక్షత్రతా! నక్షత్రతా! యని యడుచును.

(నక్షత్రకుడు "వచ్చితిని, వచ్చితిని" యనుచుఁ బ్రవేశము.)

ఓరీ! నక్షత్రతా! నీకు విద్యనేర్పినందులకు నీవు గురువక్షేణ యివ్వ
వలెను గదా?

నక్షత్రకుడు.—స్వామీ! అందులకుగదా యానాడు హరిశ్చంద్రుని యాగసంతర్పణ భోజనంబునకుఁ బోవలెనని యెంతప్రయత్నించి నను నాకు మిఁరంతరాయంబుగ నిలిచితిర? "నీశేసంసారింబు కాళ్లపై నదొరలుచున్నది? ధనమేల?" యని యడిగితిరి. ఇప్పుడు చూచితిరా? గురుదక్షిణకు ధనము లేదాయెను. మిఁరడిగినపుడు నోటిలో నుత్త్య గింజలువేసికొని చచ్చినవానికావలెఁ బడియుండవలసివచ్చెను. ధన ముండినచో, "ఒకటి, రెండూ, మూడూ, నాలుగూ" యని ఝణ, ఝణ, ఝణ యెంచుచుంటినిగదా?

విశ్వామిత్రుడు.—నక్షత్రకా! నాకు ధనమేల? హరిశ్చంద్రుని రాజ్య సంపదలెల్ల నే హరించితిని. నాకు వాఁడెనిమిదికోట్ల ధనము ఋణము దీర్చవలెను. వానిపైఁ దరువుకాడుగానుండి వానినిబడరాని హింస ల్కగెడపి యంకగతోరగమై, కొంగునఁజిచ్చై, కుట్టిమట్టికన్యాయం బున, ఋణము గక్కింప బాధించుచుండుము. నాకు వాఁడిచ్చుధనము ప్రాధాన్యముగాదు. వానికాగతించి కన్నహింసలఁగెడపి యన్యతం బాడించితి వేని నేగృతార్థుడనయ్యెద. కాదేని నా తేజంబు తగ్గి నీవై రిగురువు లేజంబు పోవును.

నక్షత్ర.—స్వామీ! ఇది కఠినకార్యము. అయినను జేసెద. దీనినుండి నాకుఁ బాపము రాదుకదా?

విశ్వామిత్రుడు.—నక్షత్రకా! గురుకార్య నిర్వాహకంబునం దొనరించినదేది యుఁ బాతక హేతువుకాదు. నీవేరు కాశ్వతంబుగ జగతిని నిలుచును.

నక్షత్ర.—నిజము. అప్పున్నవారిపైఁ దరువుకాండ్రకెల్ల నాపేరునచ్చును. "ఏనశేనాద్యుపాయేన ప్రసిద్ధః పురుషోభవ" యని మిఁగువచించి యుంటిరిగదా. చిత్తము. మిఁయానతి శిరసానహించి చేసెద. హరి శ్చంద్రుడేదీ?

విశ్వామిత్రుడు.—హరిశ్చంద్రుడును, చంద్రమతియు, లోహితుడు

నిపుడేనత్తును. వారియెదుట నీవేమి మాటలాడకు. నాహితము చక్కగ గమనించితివిగదా? హెచ్చుగఱపుట యనవశ్యకము.

నక్షత్రకుడు.—స్వామీ! వ్రేలుచూపిన హస్తము దిగ మ్రొంగువానిని నిన్న కఱపనలెనా? కఱపినమలి కట్టినకడి కలకాలముండునా? ఇట్టి వాటికెల్లఁ బ్రతిభ యుండవలెనుగాని.

విశ్వామి.—నిజము. వారు వచ్చుచున్నట్టున్నది. మిన్నకయుండుము. నక్షత్ర.—చేతులు జోడించుకొని నిలుచును.

(ప్రవేశము హరిశ్చంద్రుడు, చంద్రమతి, లోహితుడు.)

విశ్వామి.—హరిశ్చంద్రా! మీనస్తాభిరణము లిటనుంచి నారాజ్యము వదలి వెల్లిపోవుడు. నారాజ్యమునం కడుగిడకుడు.

హరిశ్చంద్రుడు.—మునివర్యా! పుణ్యక్షేత్రంబని ప్రసిద్ధికిఁగ్గిన కాశీ నగరంబున నుండుటకు ననుజ్ఞయిత్తురని వేఁడెద.

విశ్వామిత్రుడు.—నుంచిది అటుచేయుడు. పొండు.

(అంశలు సమస్కరించి వెల్లిపోవ నడుగిడుదురు.)

నక్షత్ర.—స్వామీ! ఆవార్త మఱచితిరి.

విశ్వామిత్రుడు.—నిజము. నిజము. ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! దుష్టాశయా! విప్రవిత్తాపహరకా! "ఋణవ్రణకలంకానాం కాలేరేపో ధవివ్యతి" యను వాక్యంబు సార్థక పఱచఁజూచెదవా? నేమఱచితినితో, నా కడి యెఱుకపఱచి నాఋణమునకు దారిఁజూపి పో కగినది ధర్మము కదా? అలనాఁడు నాయొనర్పు యాగంబునలై నిడిన ధనం వేడి? ఎనరిని ముంఁగు దొంగిలివి? పరుల ఋణంబు ముంచుట పరువా? అందున విప్రునిధనంబు విషముగదా? అర్యమకులంబున నుంచి ధర్మపరుడవు బుట్టితివి.

హరిశ్చంద్రుడు.—మునికులోత్తమా! రాజ్యమిచ్చిరి. రాజ్యవిభవము

చ్చితి. సప్రభరణంబులిచ్చితి. కట్టుబట్టులుపైతమిచ్చితి. నారుచీరలు
గట్టితి. రాజ్యలాభంబందినవారే రాజ్య ఋణంబు దీర్చబడ్డలుకదా?

విశ్వామిత్రుడు.—ఓహో! వ్యవహారవిధులకు దిగితివో? మంచిది.
ఈఋణము నీవు హరిశ్చంద్రనామంబున పారలౌకికపుణ్యంబునకై
చేసినావుకాని రాజుగాఁజేయవు. నీవొకరాజునని నీకు నే ఋణంబు
వ్వను. ఇన్నికష్టంబులుపడి మర్తవాదములు వెనకికొని ఋణము
ముంచుటకంటెను యాగధర్మేణ నేనివ్వనేలేదని యస్మతంబు పలుక
రాదా? సర్వసంకట పరిహారముగానుండును.

హరిశ్చంద్రుడు.—మునిరాజసార్వభౌమా! మూడుమాటలలో నాటు
దప్పులు పట్టనగునా? మీకిచ్చిన నచనంబు దప్పుదునా? గ్రాసము
నకులేని నిర్భాగ్యుడు కోట్లకోలది ధనం బెట్టు లడిగినపుడే యిచ్చు
ను? దయఁబూని యొక నెలదినంబులు గడవిచ్చిన దేహమన్నియైన
మీధనంబు నిచ్చెద.

విశ్వామి.—అటులానరింపుము. పొమ్ము.

నక్షత్రకుడు.—స్వామీ! ఋణముదీర్చను గడవేట్టుటచి పురివిడిచి
చేతికి జిక్కక పలాయనమంత్రంబు పఠించినవారి ననేకులను నేను
జూచినాను. నుముఖోలు పేదవారిలో నెట్టివి దినదినము జరుగుచుం
డును.

విశ్వామిత్రుడు.—నక్షత్రకా! నిజముపలికితిని. (హరిశ్చంద్రునిజూచి)
నిన్నుఁజూచికొని నీవెంటఁదిరుగ నాకనుకూలతలేదు. వీఁడు (నక్షత్ర
కునింజూపి) నాశిష్యులలో ముఖ్యుడు. ఎన్నఁడు నెండ కన్నెఱింగిన
వాఁడుకాఁడు. నానమోమెఱుగఁడు. దారినడచినవాఁడు కాఁడు.
ఆకలిగానాగఁడు. దప్పినినోర్చుడు. గొప్పయింటితనమువాఁడు. ఎటుల
యీ నెలదినంబులు నిను వెంబడించు వీనినిఁగాపాడుకొని నత్తువో
తెలియకయున్నది? నిండుపరువుగలమానిసి. దినము గాలుకోటి

బంగారు కాసులిచ్చిన నిట్టివాడరాడు. మాటబడువాడుకాడు?
చక్కగఁజెలిసికొనుము. నాకంటె మీతిఁడు హెచ్చనికాపాడుడి.
నక్షత్రకా! వీరివెంటనంటి యొకమాసములో నెనిమిదిగోట్ల ధనము
వారినుండి యెటులై నలాగి లీసికొనరమ్మ. కష్టపడకుము. వీరన్నిట
నిన్నురక్షింతురు.

నక్షత్ర.—స్వామీ! రాత్రినేనొంటరిగ్ వెలికిఁబోలేను. ఆవార్త వారిఁ
జెలుపరైతిరే?

విశ్వామి.—నక్షత్రకా! అన్నియుఁ జెలుపవలెనా? వారు నిన్నురక్షించు
దురు. పొమ్ము.

నక్షత్ర.—చిత్తము. నిలుండి. నిలుండి. స్వామీ! నాకుబత్తెము.

విశ్వామి.—ఓరీ! నక్షత్రకా! వారిత్తురు. వెళ్లుము.

(అంతః నిష్క్రమింతురు.)

ఇక సామాయూచహినుఁజూపి వీరికి దారిలో నేకుదారుల మన్ను
దిస్పించి యేడుభావుల నీరు ద్రావించెన. ఆపాదమస్తకము తపింపఁ
జేసెన. మాయామునినై దారితప్పించెన. భేతాభులకు బలియిచ్చెన.
మీటిరేని చిచ్చుచొచ్చులాగొనరించెన. అంతకు మీటిరేని ముం
దు జగుగఁదగిన కార్యంబాలోచించెన. అదృశ్యుడనై యపుడపు
డు వీరిని గనుచుండెన. పోయెద.

నిష్క్రమము.

ద్వి తీ య ర ం గ ము.

—ॐ—

అరణ్యమార్గము.

(హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితుఁడు, నక్షత్రకుఁడు.)

హరిశ్చంద్రుఁడు.—ప్రాణేశ్వరీ! ఎండఁజూచితివే? అగ్గివలె మండుచు

న్నది. జానికఃశేరికఃగ వడగాలిలేచెను. జలజాకరంబులన్నియును జల విహీనంబులయ్యెను. నోటితడియార్చ నెచటను బుడిసెడు నీరులేదు. నిలుచుటకు నీడలేదు. ఏదిక్కుఁజూచినను ముండ్లపొదరిండ్లతో నిం డారిన దీయరణ్యము. అయ్యో! దై వమా! ఒకనిమిషమున నెంతటి యున్నతస్థితినుండి మమ్మెంతటి హీనస్థితికి దించితివి! చంద్రమతి!

అనుబంధము 18.

సీ॥ చలువతా నెలవులఁ జెలువొందు నీమేను సెగఁజల్లు నెండలఁ బొగలఁ జాన! చంద్రమతి. కలలోని కలుముల కొలత లేలోకొరత వెన్నెలవెన్నంటు నెతలయిరులు హరిశ్చం. అలరు నెజ్జఁబరుండి యలరారు నీమేను కఱకుతొల్పాటుచుఁగఱకఁబాట చంద్రమతి. పదియారువన్నెల పసఁగాంచు లేదొర గాము బాములఁజక్కిగాసిపడదా! హరిశ్చం. పట్టు చీరలు గట్ట బరుచు చెలో! నీకు సింగారమే నారచీరలకట! చం. కలిమి లేములుగాంచఁ గానడిమండలై యొకిటి హెచ్చును మఱియొకిటి దిగును. హరిశ్చం. చిలుకల పులుకుల కలవడు వీనులు మెకముల నాదుచే మెలఁగనేడు చంద్రమతి. మేలు కీళ్లును దొలిమేన మేమునరించు కర్ణమపంటలుగావె రమణ! హరిశ్చ.—(లోహితం నెత్తుకొని.)

సీ॥ చిన్నిచిలుత యెంతచెన్నేది బడలెను

ముగుడిబుడుత ముద్దుమోమువాడె

చంద్ర. { కలకఁబాటనేల తొలిజన్మగట్టుని
వాఁతకట్టడంబు వసమి మీఱి

హరిశ్చంద్రుడు.—తన్నీ! నన్నూటడించుటకై యెన్నివైరాగ్య వచనం బులు పలికినను నామనం బగ్ని గుండములో బడినటుల తపించు చున్నది. ఏమియుదోషదు.

నక్షత్ర.—(దూరమునకుఁజోయి) స్వగ! (ఏరు రామేమో శ్రమపడు చుండినవారిబలె మాటలాడుచు నాదిక్కుఁజూడరు. నన్నూటడించు

పరు, నావిద్యఁజూపెద.) హా! తల్లీ! తండ్రీ! హా! విశ్వామిత్రా!
దిక్కులేని చావుఁజచ్చెద.

చం॥ గృహముననుండి దై నమిడు గింజయొ గంజయొ ద్రావి యుండకా
దహనునిఁబోలె నుండిపడు తాపసి నెలొకొయఁశ్రయింపితిన్!
గుహక మె కూడుగాఁ గుడుచు కుంభినిభ ర్తకుఁ గూలివాఁడనై
గహనపుఁజావు చావుమని కాంచనగర్భుఁడు వ్రాసెనా! కటా!

హా! హా! ఏమిసేయుదు? నేహమువాఁడెను. నడవఁజాలను. దప్పి
బలమాయెను. పాదములో ముండ్లుదూఱి యడగిడుటకు శక్తిచా
లదు. నాప్రాణములిఁక నిలువవు. (సొమ్మసిలిపడును.)

(హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, వానిసగనఁజేరి గాలివిసురుదురు.)

నక్షత్ర.—(లేచి) అయ్యో! చచ్చియుంటినే? యమపట్టణము సమీప
ముఁజేరి మరలవచ్చితి. అయ్యో! హరిశ్చంద్రా! బ్రాహ్మణుని వెంటనిడి
కొనివచ్చి చంపెదవా? కాని. ఈపాపము నిన్నింతటితో వదలునా?

హరిశ్చ.—(తలవంచుకొని కూర్చునియుండును.)

చంద్రమతి.---ప్రాణేశ్వరా! భవ్యసనము మానుము.

చ॥ మనమునఁజేర్యమూని వగ మానుమ మానవనాథ! ప్రాకృతం
బసుభవనీయ మానుగద? యాపిన నిల్చునె జన్మమాదిగా
నెనుఁబడివచ్చి కాలగతి వేచుచు నిల్చిన కర్తవాసనలో!
ఘనమతిఁబూని ధీరతనుగాంచి యశంఠిలనింప నెంచుమా.

ప్రాణనాథా! ధీరత్వముమాని, దీనత్వముబూని, యిటుకుందుచుం
డిన గతియేమి? లేప్పు. ఈపరిసరిప్రాంతంబుల నీరెండైన నున్నఁ
దెప్పు. విప్రకుమారునిఁ గాపాడఁము. నాథా! ఒఱియికరాయగదా
యిత్తడికిఁ బుత్తడికిఁగల తారతమ్యంబుఁ జూపును? దారిద్ర్యము
గదా పురుషులైర్య రత్నమను వెలివేయును. దారిద్ర్యముగదా
మానవునిచేయును.

లోహితుడు. —

అనుబంధము 19.

క॥ అమ్మా! నడవగఁజాలను
 తొమ్మయ్యలెదాయె నోటఁ బెమ్మా జలమున్
 సొమ్మసిలె దేహమంతయుఁ
 తొమ్మటబలమాయె నేమిసేయుదుఁ దల్లీ!

అమ్మా! దాహమయ్యెడి. కాళ్లుగాలెడి. నిలువలేను.

హరిశ్చంద్రుడు. — హా! హా! ఎంతకష్టమునఁగూర్చితవి? ఇక్కాలంబున
 ననాథుడగు నాకు నీవుదప్ప ప్రాపెవరు? కరులుబ్బలిలోఁ జిక్కినఁ
 గరులెత్తనోపునుగాని పివీలికలెత్తునా? అయ్యా! విధికృతంబు
 దుర్వార్థరంబుగదా? ఈవనికూన యింతటి విషవృక్షకర్తుడా? కర్మ పరి
 పాకం జెవరికిని దురత్యయంబుగదా?

నక్షత్ర. — అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! ప్రాణముపోయెడు. నీరిమ్ము. నీ
 వేదాంతములతోడప్పి యాఁడు. ఈతన్నడు వేదాంతములు నాకు
 నీకంటె హెచ్చుగవచ్చును.

హరిశ్చంద్రుడు. — (చంద్రమతిఁజూచి) గమణీ! దూరమున నొక కుటీర
 ముగానవచ్చెడు. నీవు లోహితుని నెత్తికొని మెల్లగ రమ్ము. నక్షత్ర
 కుని మెల్లగ నడిపించుకొని నేనును వచ్చెద.

నక్షత్ర. — హరిశ్చంద్రా! నన్ను మెల్లగ మంచిమాటలతోఁ జంపి మా
 గురువులవారి ఋణము దిగమ్రొంగఁజూచెదవా? నేను నొకయడుగైన
 నిడఁజాల. నీవుపోయి నీరుకెత్తువా? నేఁజెత్తునా? చచ్చెద. చూడుము
 చచ్చెద.

హరిశ్చ. — విప్రకుమారా! అటుచేయకు. చేయకు. నీరుకెచ్చియిచ్చెద.

నక్షత్ర. — హా! అటుచేయుము. బ్రదికెదను. బ్రదికితిని. బ్రదుకుదును.

హరిశ్చ.—చంద్రమణి! నేడోయి త్వరలో నీరుదెచ్చెద. నీవు హెచ్చరికగ నుండుము.

(హరిశ్చంద్రుడు నిష్క్రమము.)

నక్షత్రకుడు.—అమ్మా చంద్రమణి! హరిశ్చంద్రుడు నీరుదెచ్చుటకుఁ జోయెనుగదా.

చంద్రమణి.—ఆవునయ్యా! ఇప్పుడేపోయినారు.

నక్షత్ర.—అల్లీ! చంద్రమణి! నీ మగనికిపిచ్చి పుట్టుకలో వచ్చినదయ్యా? ఇటీవల వచ్చినదియ్యా? ఇటీవలవచ్చియుండును. కాదేని నీకలిదండ్రు లేమి పిచ్చివారా యిట్టివానికి నిన్నిచ్చి వివాహము చేయుటకు? ఆయ్యా! ఈవసిబాలుని కష్టములు చాచినఁ గన్నులకుఁ గడవలు గడవలుగా నీరుకారునుగదా? ఎన్నడు క్రింద నడుగిడినవారు కాదు. పాయసాన్నము భుజించి హంసతూలికా తల్పమున జోల పాటలువినుచు నిద్రించువాడు. నేడి కఠినకంటక పాషాణస్థలంబులు ద్రోక్కి పాదములలో రక్త మేటులుగాఁ బ్రవహించుచున్నయది. ఆయ్యా! పిల్లవాడెంత ముద్దువచ్చుచున్నవాడు? చంద్రమణి నీ శేమయినను కోపమురానీ యీబాలునకై నేనొక హితమువదేశించెద. అటులానదింతువుగదా?

చంద్రమణి.—దీక్షిణకుమారా! ఆదియేమి?

నక్షత్ర.—అల్లీ! సావధానముగ విను.

మీ నుడికప్పాడని మెప్పుగందునని యెంతో ముప్పునకా తెంది యో
పడఁటి! నీమగఁడీవిధంబునను నర్భాగ్యుండయ్యా. వారినికా
దిది మోసించుని నేడినకా బుడమియుకా పిడుకా ముఖంబందగా
నిడు. నీకూతున కింత కన్న ముఖమేదీ! చూడుమా నెమ్మదికా.

చంద్రమణి! కన్నకడుపు నీదిగావున నీకు నాకంటెను హెచ్చుగ నా

బాలునినుఖి మాలోచింపఁ దగినదానవు. నాహితము . వినుము. వలయునేని నేనునువచ్చి మాగురువులవారికి మెప్పునచ్చులాగు మాటలాడి మిఁరాజ్యము మీఁపించెద. రెండు. వేగమే పోదము. "శుభశ్యశీఘ్ర!" మని వచనమున్నది.

చంద్ర.—నయ్యత్రతా! విన నసహ్యములగు మాటలెన్ని పఠించితివి? హితబోధననేయు వానింబలె విషదిగ్ధవచనంబులెన్ని పల్కితివి? మగని దిగనాడిపోయిన కలికిబ్రదుకుఁగన నొలికిబ్రదుకుఁగదా! అట్టి నారి మగనిపాలి మహామారి గదా?

తి॥ ముంగిటి పారిజాతమగు ముద్దియకుఁ బరిభక్తి యెందునుఁ
తంగటిజాన్ను గాఢ నిరతంబును భార్యకు భర్తభక్తియుఁ
చెంగటిపెన్నిధానమగుఁ జేడియకుఁ బరిభక్తి గానవే?
బంగరు కొండగాఢ పరిభక్తిసతిమణి కల్లకాలముఁ?

ద్వీజకుమారా! పరదైవమగు పతిని వదలి సతి యుండనగునా? ఎట్టి పిచ్చిమాటలివి!

నయ్య.—(తలగీగొనుచు) అమ్మా! చంద్రమతీ నేను బ్రహ్మచారిని. సతి యననేమో? పతియననేమో? వారివారి ధర్మకర్మము లేమో. నాకుఁ దెలియవు.

(హరిశ్చంద్రుని ప్రవేశము.)

నయ్య.—దాహము. దాహము. రాబా! నీరు దెచ్చితివా? ఏదీ? లేవ్వు. ద్రావెద.

లోహి.—నాయనా! నీరేదీ? యివ్వు.

హరిశ్చం.---బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇచ్చటనే సమీపమున జలజాకరమున్న దట. అచ్చట పుష్కలముగ పుష్కరము దొరకునని యొకమహాముని పలికెను. మెల్ల నఁ బోవుదము రమ్మ.

నక్ష.—అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! దాహమునఁ జచ్చుచున్నాను. నీకు
లెప్పునఁ గష్టపడి పోయి పుష్కళపుష్కరశబ్దములు దెచ్చితివా? ఓసీ!
నిర్భాగ్యా! బ్రాహ్మణునిఁ బంపితివే! నాఁడశ్వమేధం బొనరించి పు
ణ్యమార్జించితివి. నేఁడు బ్రాహ్మణమేధం బొనరించి దుష్కర్తి
నార్జింపుము. అయ్యో! చచ్చెదను.

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! నీపాదములంటి వేఁడెదను. నన్నుగృహ
గని రెండడుగు లిడుము. వలయుననిన నేనెత్తికొనిపోయెద. నా
భుజము లెక్కుము.

నక్ష.—మంచిమాటలాడితివి. మీదికినెత్తి క్రిందపాఱవైచు మాటలివి.
నాకుఁ దెలియును. దైవము నీకిడినబుద్ధి నాకు నిడినాడు. నన్ను నర
వాహునఁడు గమ్మనియెదవా? నేనింకను గొన్నిదినంబులు బ్రదిక
దను. చావేలగోరెనవు? “చెడగోరకురాచెడవను” సామిత లెలి
యదా?

హరి.—భూసురోత్తమా! నను మన్నించి దయయుంచి యిండుక నడచి
రమ్ము నీకుఁదెచ్చి యిచ్చెద. సాయాంత్ర సమయ మాయెను.

నక్ష.—మంచిది వచ్చెదను.

(నిష్క్రమము.)

తృ తీ య ర ం గ ము.

—————

అరణ్యము, కొలను, మట్టిచెట్టు.

(హరిశ్చంద్రుఁడు, చంద్రమతి, లోహితుఁడు, నక్షత్రకుఁడు.)

జేతాళులు.

నక్ష.—అయ్యో! పావీ! పాతకీ! హరిశ్చంద్రా! నీరిచ్చినప్పుడు బ్రదుకింతు
నని నమ్మితిని. అయ్యో! నీరిచ్చి జీవమిచ్చి దయ్యాలకుఁ బట్టి

యిత్తుని నే నన్ననైతిని. అయ్యో! యీదయ్యాలు నన్ను చుట్టు ముట్టెను.

హరి.—(తిరిగి బేతాళుల గుంపునుఁజూచి వారినిఁజంపును.)

నమ్మ.—అట్టా! నాతల్లి కడుపులోనుండి మరలఁబుట్టితి. ఈబేతాళు లీతూరిరానీ! చూచెద! కండ కంఠలుగ ద్రుంచివేసెద. (అనుచు జచ్చినవానినిఁ జంపఁజయ్యెంచి దెబ్బవేయ పడినబేతాళుఁ జూ కఁడు పాదమెత్తును.) (భీరినటించుచు) హాశ్చంద్రా! నేను బ్రాహ్మ ణుడని మర్యాదఁ జూపక నన్నుఁ గాళ్లలోఁ దన్నవచ్చుచున్నాఁడు చూచితివియా యీ బేతాళుని దుర్గుణాధికత? రాజవయిన నీవీరి మర్యాదలు గఱపితివియా?

హరి.—భూసురోత్తమా! బేతాళులకు విద్యనేర్పువారెవరు? పుట్టుక తోనే దుర్మార్గవిద్య వాఁకి వచ్చును.

నమ్మ.—అట్లులైన నేను బేతాళుడై పుట్టియుండిన బాగుగనుండును. నీవెంటనంటి యాకలివేళ కన్నంబులేక, ద్రావను నీరులేక, నిద్ర లేక, యెండకు నెండి వానకునాని కుల్లి గుడి గుండారిములలో నివ సించుచు ఘోరారణ్యములలో సంచరించుచు గన్నబాధలు గుడు చుచుండు కష్టము దప్పించుకొనుచుంటిని. పాడు నాతల్లి నన్ను మనుజునిగా నేల కనెనో?

హరి.—ధరణీదేవోత్తమా! అంతగా వేసరిలి మాటలాడెదవేల? నిర్భా గ్యులతోఁ జేరినవారికి సాక్షాగ్య మొటువచ్చును.

(ఎవఁడురావాఁడని భీకరధ్వనిలోనుండి వచ్చును.)

నమ్మ.—(గడగడవడకుచు) ఈ యశనివ్రతిమాన కఠోరధ్వని యెవని దుండును? అయ్యో! నన్నుఁ జంపవచ్చునేమో?

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! భయపడకు. నమ్మదిగనుండుము.

(బేతాళరాజు ప్రవేశము.)

బేతాళరాజు.—

మ॥ కనవేరా నను మానవాధిమ! ఖలా! కాంతార భూనేతనై,
 వినతారాతికి మృత్యునై, మునిభయా వేళోగ్ర మంత్రంబునై,
 జనతాళోటికి గుండె తల్లడమునై, సర్వామరశ్రేణికి
 గనుమాయాజ్ జననట్టి కంటినలునై, కాఠింతుబేతాళుడజ్.

ఓరీ! మానవాధిమా! నామందిరంబుజొచ్చి నాభటులను జంపితివి.
 ఇప్పుడు మిమ్మందఱినిబట్టి నిశాతరరక్తకచదంతముల భంగి తీర్చుతర
 ములైన మదీయదంతమధ్యమునఁబట్టి నమలి యేకావళిగా
 మ్రుంగెద.

నక్క.—అయ్యా! అయ్యా! నేనవరినిజంపను. అందఱినిజంపిన దిత్తఁ
 డేను.

హరి.—ఓరీ! పితాచాధిమా! నీవు బేతాళుడవా?

క॥ బేతాళుండవెనీవు? మంచినయె. నీరంబులన్నానుమా.
 భీతాళిగరుణించి బ్రోవు దొరనై, భీమాళిగజచ్చునై,
 నీతాళిగ బాగలింతు నీచతలికిగ్గ నిర్హితపాతంబునై,
 చైతన్యంబున నున్నవాడను హరిశ్చంద్రాఖ్యతఁగ్గ నేధరజ్.

ఓరీ! పితాచాధిమా! స్థిరముగ నిలుపుము నీవీచముడఁచెద.

(అనుచు యుద్ధమునరించి బేతాళుని జంపును.)

నక్క.—హరిశ్చంద్రా! చూచితివా నాదెబ్బ? వానిది మీదిచేయి యయి
 నపుడు వెనుకనుండి చచ్చునంతటిదెబ్బ వేసితిని. వట్టునఁబడెను. నా
 దెబ్బ నీవు చూచియుండవు.

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇతఁ నేభయంబునులేడు. హాయిగ నిద్ర
 బొమ్ము.

నక్క.—ఏమయ్యా! నీయర్థమేమి నాకుఁ దెలియకయున్నది. నన్నుఁ

జంపవలెనని నీతాత్పర్యమా? విశాచములన్ని వీనుగపెంటలై బడి యుండ దానికీతేరికగ నేనొక వీనుగయగుదునా? ఇచట నేనన్న టిగిని నిద్రింపను. మఱియెచటకై నఁ జోవుదము.

హరి.—భూసురోత్తమా! నిజము. నిజము. ఇంచుకదూరమేగి శయనిం తము.

నక్ష.—అయ్యో! గాఢాంధకారమే? చినుకులుపడుచున్నవియే? ఆకాశ మెల్లడ వారిధరములతోనిండి యురుములు బలమయి భయంకర ముగనున్నది ఎటుల నడవవలెను? ఎచటికేఁబోవలెను?

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! మాటలతోఁ బ్రాద్దుపుచ్చకు. త్వరగఁబోయి యెచటనైన దాఁగుదము.

(నిష్క్రమము.)

చతుర్థరంగము.

—❦—

అరణ్యము.

(హరిశ్చంద్రుడు, చంద్రమతి, లోహితుడు, నక్షత్రకుడు.)

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! సన్యాసులంబలె ఘోరాఽరణ్యంబులు సంచరించు చున్నావు. ఋణము దీర్చఁదగిన దినములు సమీపించెను. ఇదివఱకు నొక కాసయినను గడింపవైతివి. నీయెత్తుగడ యేమయినది తెలి యదు. అరణ్యమునకు సంజనంబువేసి నిధులెత్తఁదలంచితివియా? నన్నుజంటి నాగురువులవారి ఋణ మెగరవేయ దలంచితివియా? నావచనంబులు నీయెడ ననుముమీద వానకుఱిసినట్టున్నది. ఎం దుకీ యగచాట్లు? ఈచుట్లు? ఈరట్లు? ఋణము పుచ్చుకొనలేదని పలుకరాదా? నాశ్రమమెల్లఁదీరును. నీకు సుఖమొదవును. “కాసు గతిలేదు. అబద్ధమాడను. అప్పులేర్పెదను” యని బింకము మాట

లాడఁ బ్రయోజనమేమి? "కాసుకు గతిలేనివాఁడు కోటికిభయము లేకనినట్లు" పలుకుచున్నావు. కాకిఁ జోయినవెనుక కాసంతయు నిచ్చెదనని వల్లెదవే? కాకిలో మాయబ్బు త్రిశంకుఁడేమయినా ధనము పూడ్చిపెట్టినాఁడా? కాకిఁజోయినయెడల నీకర్తము పోవు నా? పిచ్చిరాజా! పోయినది పోసిప్పు. "గతస్యకోచనానాస్తి" యని యున్నది. ఇప్పుడై నను నస్మత్తమాడి బ్రదుకుము.

హరి.—భూసురోత్తమా! నీకు ధనమిచ్చు మితి యిఁకను బదిదినంబు లున్నదిగదా? అంతలోనే యింతగాఁగొటింప సగునే? నీకు నాతండ్రి మాటలేల? ఋణ ధనంబు దొరకఁజేవి నాశరీరంబునైన విక్రయించి యప్పుదీర్తునుగాని దానిని ముంతునా? అస్మత్తము లాడుదునా? భూసురివరా! చెడుహితము నాకుఁగఱపనగునా? "చలచ్చి త్తంచల ద్వీత్త, చలజ్జీవనయావనం, చలాచలమిదంసర్వం కీర్తిర్నస్యసజీవతీ" యను హితవచనంబు పెద్దలువలికినదికాజే?

నత్.—హరిశ్చంద్రా! నీకది హితమని జోధించితి. చెడుకాలము నీకుఁ గావున నీవు దానిని సరకునేయవు. "చెడుకాలమునకు హితము చేరదు. మరణకాలమునకు మందుచేరదు" అనునది నిజము నిజము. చెట్టుకొట్టి పై నవేసికొన్నట్లు నాకేల నీజోలి? చేతిధనమిచ్చి రోత కలహముకొనిన నాగుగువునకు మతిఁదప్పెను. నాఁడే నాయప్పుపెట్టి ముందడుగిడమని తలపై తాయమోపి యుండిన నాకింతముప్పు వచ్చుచుండ లేదుగదా? పిచ్చిముని యతఁడు. కరుణవహించి గడ విచ్చెను. అతఁడు మంచివాఁడని యటమఱించుచున్నావు. చెఱుకు తియ్యనని వ్రేళ్లతో నమలుచున్నావు. ముప్పుది దినంబులలో నిప్పు నెనుగాని పూర్తిగ నెరిగినములు సమయకొట్టుమని యాదెనా? మంచివాఁడవు. నాయప్పు లీర్చెదవా? లీర్చువా? "చెఱుకా! బెల్ల బిమ్మనిన నిచ్చునా"? వీల్చి విప్పిజేసి రసముదీసి యుడకింపవలెనుగాని. నేను పిల్లవాఁడను చేతకానివాఁడనని తాత్పర్యము చేసెదవేమో?

ఇదిగోచూడు నీకాళ్లు నాకాళ్లకుఁ గట్టుకొని కూర్చుండెద. నీవెంట
నిరువైదినములు దిరుగునంతలోనే నాప్రాణము పోయెను. మరల
నీవెంట నెవరు గుట్టలు గట్టులు నెక్కుచు దిగుచు శ్రమపడియెదరు?
(అనుచు కాళ్లు గట్టిగఁగట్టును.)

హరి.—బ్రాహ్మణార్థకా! న్యాయమునప్పుడు. ఇంకను బదిదినములుండఁ
గనే నీవీరితి నను గాధించుట యధర్మము. అయ్యో! విప్రుడవై
నాపాపి పాదములంటిలివియా? వలదు. వదులుము (అనుచు బింటిం
చుచుఁ గూర్చుని) (చంద్రమతిఁజూచి) చంద్రమతీ! నే గురుతర
పాతని.

చం॥ ధనములును నిర్లబ్ధి దారియుఁదోపదు. భూసురాస్థకుం
డనయము “పెట్టిపాము ధనమంచు” ననుకొగడుగట్టపెట్టి నా
మనముఁగలంచెడుకొ. సమయమానము మీటితి నేని యక్కటా!
మునివరుఁడేమి కాధరిడి మంచునొ కష్టజలాంబుధికొ మముకొ?

ప్రాణేశ్వరి! కష్టాంబుధిలో మునిగితి. దారిఁగానను.

నక్క.—ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! నీభార్యతో మొఱలిడెదవో! నీభార్య నా
కట్టువిచ్చనా? విచ్చనిమ్ము. నాలుక తెంచుకొని చచ్చెద. నీభార్య
కాటిల్యము నిన్నరాత్రి కనిపెట్టితిని. నీవు తెచ్చిన ఫలములలో
నీకు మంచివి యిచ్చి నాకుఁ గుల్లినని యిచ్చెను.

హరి.—హా! హా! దైవమా! ఎంతటివారి నంతకుదించితివి? అయ్యో!
వికట్యతడయ్యమైన విధిని నేనేమందును?

నక్క.—రాజా! అప్పిచ్చెదవా? అసృతమాడెదవా?

హరి.—(తలవంచుకొని మానమునియుండును.)

జంక్షనుల.—

అనుబంధములు 20-21.

శీ: మానవనాయకా! నవలమానక నీవు చింతగలదివలె
మానివరుండు క్రూరతను మాను నే! సత్య మిలాతలంబునకొ
బూనికనిల్పునే! యశము పూజ్యతగలదని బాంకులాడఁగా
బూనుట జాతితెప్పఁగొని భూతిలాంబుధి నీదుటేగదా!

ప్రాణనాథా! ఎటులయినను మంచిమాటలాడి విప్రకుమారునకు
బోధించి వారణాశిఁజేరుదము. అచట ఋణముదీర్చి యత్నింతుము
నయ్య.—అ! అ! ఈయుపాయము బూనితివో? మంచిది. మంచిమాట
లకు మామిడికాయలు రాలునా? ఎదీ! మంచిమాటలాడుము. వద
లెదనేమో చూడుము?

లోహి.—బ్రాహ్మణకుమారా! ఎన్నిమాటలాడెదవు?

క॥ తడయక విడు వాతండ్రిని
నడుగా! యటు విడువవేని బలవంతముగా
విడిపించెదఁ గట్టును నీ
దుడుకుతనంబును నొక్కతొడిగ వినుమా.

నయ్యత్రతా! వదలెదవా. వదలవా?

చంద్ర.—(లోహితునిఁజేర్చి) నాయనా! అతఁడు ద్విజకుమారుఁడు
పూజ్యుఁడగునుగాని దండ్యుఁడుగాదు. కావుననే మంచిమాటలాడి
విడిపించెన మిన్నకయుండుము.

లోహి.—(వలగంది.) అమ్మా! అమ్మా! ఈదిక్కునఁజూడవే. యగ్గిమంట
తెలు వ్యాపించి వచ్చుచున్నది. (నాలుగుదిక్కులుఁజూచి) అమ్మా!
నాలుగుదిక్కులనుండి వచ్చుచున్నవిగదా? మేము కాలిపోదుమేమో?
అయ్యో?

నయ్య.—(దిగ్గున కట్టువదలిలేచి) అయ్యో! అయ్యో! హరిశ్చంద్రా! అగ్గి
మంటలు నాలుగుదిక్కులనుండి వచ్చుచున్నవి. చేరువనశ్చేను. నీరడు

ప్రాణముతో నుండునపుడే గాల్చునుగదా? నేనెటుచత్తును? అయ్యో!
ఈయగ్గిమంటలనుండి నన్నుఁదప్పించిన నీయప్పుడగను, అయ్యో!
వచ్చుచున్నవియో!

వారి.—ప్రాణేశ్వరీ! ఈదావపాపక జ్వాలలు నలుదిక్కులనుండి వ్యాపిం
చుకొని వచ్చుచున్నవి. పాపాత్మలము, కష్టజీవులము, మే మెటు
లైననేమి? ఈబ్రాహ్మణ కుమారుని ప్రాణంబు రక్షింపవలెను. చం
ద్రమతీ! ప్రాణసతీ! పుట్టినప్రాణి గట్టుననునది సహజము, అయ్యో!
మునికులారాగ్రణి నాతలపై మోపిన ఋణము దీర్చక సత్యంబు ధర
నిలువక ప్రాణంబు వదలనయ్యెనేయని చింతించెద, సతీమణీ! చిచ్చు
సమీపించి వచ్చుచున్నయది, నేనిపు డడ్డవడి యగ్నిని నుతించి నా
దేహంబు వేల్చెద, అగ్ని దేవుఁడు తృప్తినంది చల్లారును. విదవ నీ
బ్రాహ్మణకుమారుని రక్షించి యూరికిఁబంపి యీకుమారునితో
నుండుము. అయ్యో! చంద్రమతీ! నీ ఋణానుబంధంబు నేటికిఁ
దీరెను.

చంద్ర.—ప్రాణేశ్వరా! ఇంతటిమాటలు తమనుండి వచ్చునని కలనైనఁ
దలఁపనైతిని. మిమ్మడఁబాసి యొకగడియయైన నిప్పుడమి నేమనఁ
గలనే? ఈకార్చిచ్చు నేజొచ్చెద, నాథా! జన్మ జన్మాంతరములందు
మీకు నేభార్యనై యుండునటుల యాశీర్వదింతురని మీపాదంబు
లకు వందనంబులిడెద.

వారి.—తనీ! ఈబాలుఁడు చిన్నిచిలుక. వానికి నీయందు మాలిమ
మోచ్చు, సుతపోషణమునకుఁ దల్లి సమర్థురాలగును. తండ్రి నా
శక్తిరాదు. కావున యీతనయుని మోముగనియైనను చిచ్చున
దుముకుటకు నాకు సెలువిమ్ము.

చంద్ర.—నాథా! మీమాటలు విన నింపుగావు. సతిలేని సతిజన్మము
న్యర్థమగునుగదా! ఈచిచ్చునకు నడ్డముగ నేఁబడెదను. నన్నుదాఁటి
మీధవతల గనఁబడు మార్గమునుండి పోవుఁడు.

నారి.—చంద్రమతీ! నీవు నన్ను వదలిపోవుట నాపాలి భాగ్యలక్ష్మీ నను వదలిపోవుటగదా? నాబహిష్కారాంబవగు నీవు నాసరసనుండు తేజీ నే దరిద్రుడైనను భాగ్యసంపన్నుడనని తలంచితి. కటకటా! ఏక కాలంబున మాకెన్నికష్టంబులు సమకూతెను? అయ్యో! దైన మా! ఈశరీర మతిభారము. దుర్భరము. (అనుచు మూర్ఛఁబోయి పడును.)

చంద్ర.—(నక్షత్రక, లోహితులంజూది) ద్విబకుమారా! నాభ ర్తమూర్ఖదేరక మునుపు నేజిచ్చునంబడి మీకు మార్గంబు విడిపించెద. భూసురోత్తమా! నాప్రాణపతి లేమిదేని యీకుమారుని నీ సోదరునిగ భావించి విశ్వామిత్రుని వర్ణితే "తపోధనా యీశిశువు మీవంశాంకురము. ముంచినను జేల్పినను మీసొమ్ము. పెద్దపెంచితి లేని తండ్రిబుణంబుదీర్పు" నని నాపలుకులుగాఁ బలికి వంశగ్రామణులై న యామునిచరులవద్ద వదలుము.

నక్ష.—అమ్మా! నాకిదియొక కాలిసంకలియా? కానిమ్ము.

లోహి.—తల్లీ! నీవెనువెంటనే వచ్చెద.

కం॥ వచ్చెద నీవెనువెంట నె

చొచ్చెద నీచిచ్చు వెలవ గుచ్చి యింక

నిచ్చయమిది. నాకానతి

యిచ్చి నమక బోవుమమ్మ యిటనేనుండక.

చంద్ర.—నాయనా! లోహితా! చిచ్చుఁజొచ్చుటకు నేనేమి పిచ్చిదాన నా? నెప్పుదిగ నుండుము. అగ్నినిఁ బ్రార్థించెద. (అనుచు నగ్నిముఖమై కరములు జోడించికొని.)

చం॥ పరిహిత మెల్ల కాలమును బాంశయందునుగేని, కావడి

పతిపదయుగ్మనేవ నెడఁబాంశక సల్పదుగేని, సర్వతా

పతిఁబరమాత్మ స్థాపుగను భావమునందుఁ దలంతుగేని, నే

సతినపుడేని, పాపకుండు చల్వ విహించుచుఁ గాచు నుమ్మిటక.

(అనిచు సాష్టాంగ నమస్కారమిడ నగ్ని చల్లారును.)

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! హరిశ్చంద్రా! లెమ్ము. త్వరలో లెమ్ము. బ్రాహ్మణ ప్రభాసము గనుము. మిమ్ము నెల్లర రక్షింపుమని నేనగ్నిమంత్ర పఠనం బొనర్చితిని. అగ్ని చల్లారెను. ఆపద తప్పెను.

హరి.—(లేచి) అయ్యో! ఆయగ్నిపై తము నామీదఁ గరుణవహించెనా? కష్టములు ప్రాణాంతమునఱకుఁగదా? ప్రాణముతో నాకుఁ గష్టములు దీరెననికొనియుంటివి. “పావీచిరాయుః” యని యుండ నా ప్రాణములు పోవునా?

లోహి.—నాయనా! నాతల్లి యగ్ని దేవునిఁ బ్రార్థించి చిచ్చార్చెను.

నక్ష.—ఏమీ! నీతల్లి చిచ్చార్చెనా? నీతల్లి యాడుది. ఒక మంత్రమైనను రాదు చిచ్చార్చు సుధురాలా? చచ్చుటకు సిద్ధపడి నిన్ను విశ్వామిత్రులవారివద్దఁ జేర్చుమని నాకుఁజెప్పిపోయెను గదా? నేనేమో యని దయతలఁచి మనస్సులోనే మంత్రము పఠించుచు మిముఁగాపాడితిని. ఉపకారస్థరణ లేక యెదిరించెదవా?

హరి.—భూసురోత్తమా! బాలుఁడు. వానిశీమిలెలునును? ఒకచెక్కునఁబాలు నొకచెక్కున “యుగ్గు” యున్నవాఁడు. మాశుభము మీయాశీర్వాద ఫలముగదా.

నక్ష.—నిజము. నిజము. ముఖస్తుతి మాటలాడి ఋణము ముంచకు. త్వరలోదెమ్ము.

హరి.—భూసురోత్తమా! ప్రయాణమై త్వరలోఁ గాశీపురము చేరుదము రమ్ము.

(నిష్క్రమము.)

తృతీయాఙ్కము.

— ❦ —

ప్రథమరంగము.

— ❦ —

(కాశి, దేవాలయము.)

హరిశ్చంద్రుడు, చంద్రమతి, లోహితుడు, నక్షత్రతుడు.
విశ్వేశ్వరునిజూచి.

హరిశ్చంద్రుడు.---

శీ॥ శైలకన్యామనస్సగ్ర! సామాస్కర! శరణుసంయమివర! శరణుసాంబ!
శైలరాజోత్తమ శరపీతటంకార! శరణుసర్వేశ్వర! శరణుదేవ!
శైలధరాంచిత శరహతాసురపుర! శరణుశుభంకర! శరణుశర్వ!
శైలశాత్రవప్తర జాలమృత్యుకుమార! శరణుసర్వాహర! శరణుగిరిశ!

గీ॥ శరణు చంద్రార్ధజూట! పశ్యల్లలాట!
కంఠగతకాలకూట! శ్రీకంఠ! శరణు
శరణువ్యాశశీరీట! వాగ్వరకరోట!
శంకరా! పార్వతీశ్వర! శరణు శరణు.

చంద్ర. మ॥ నగజశ్రీకర! నాగహార! నగరాజాకార! నాశీవరా!
జగదాధార! మృగోరుచిహ్నితకరా! సారంగచర్తాంబరా!
నిగమాంతాంచిత మందిరా! శశిధరా! నిర్ధారతక్షోపురా!
దిగధీశేశ్వర! పార్వతీశ్వర! హరా! దీనాననా! మ్రొక్కెదన్.

లోహితుడు.---

అనుబంధము ౫౭.

(అనుచు మధ్యరంగంబునవచ్చి కూర్చుండును.)

నక్ష. --- ఏమయ్యా! హరిశ్చంద్రా! స్వస్థముగ నారి తేరినవారిబలఁ గూర్చుంటివి "చేతనున్న కూతలమిన్న" యన్నట్టు రిత్త చేతులతో

మూరలు వేయుచున్నావే? ఋణమిచ్చుమితి నేటిలో సమాప్త
మాయెను. "దిష్టిరంగ దీపావళివండుగ" యనినరీతి నటించుచు
న్నావు.

ఉ॥ కూసుమలేంబుఁబూని గుడిగుండ్రకుఁమొక్కిన ద్రవ్యమబ్బునే?
కాసుగడించు మార్గమునుఁగానఁగఁ బూసవుభూమిపాలి నీ
శీసరణిఁ బుణంబుఁదెగనిత్తువా? నేటికి మాసమయ్యెఁగా
వీసమునైన నివ్వకీటు వీసరఁబుచ్చుచు మోహించుచో?

ఏమి! మాటలాడవు? మొండిబండనలఁ గూర్చుంటివి? ఓహో!
ఏమి కన్నులెఱ్ఱజేసెదవు? ఇన్నిదినంబులు మిన్నకయున్న తప్పుకా-
బోలు. స్నానసంధ్యావందనంబులు నీటిలోవదలి, జపతపములు
బూడిదలోఁగలిపి, విద్యావ్యాసంగ మరణ్యవాసమునకుఁ బంపి,
నిద్రాహారములు వదలి నీవెంట మంచిమాటలాడుచుఁ దిరిగిన ఫల
మోయిది? మువ్వదిదినంబులు జీతము లెత్తెములేని బంటు దొరికె
వనికొంటివేమో? నేను బంటునా? నీకంటిపాపను పొడుచు కంట
కము. చాలుచాలు లెప్పు. నాఋణ మెంచిపోవు. (అనుచు
నీడ్చును.)

హరి.—భూసురవర్యా! ఈశ్వరధ్యానముననున్న నామనము చలంపఁ
జేయుచున్నావే? ఏల యిటుచేసెదవు? ఇంచుక యూరక యుం
డుము.

నక్ష.—చాలునయో నీసమాధానఁపు మాటలు. వినివిని వీను లలసినవి.

సీ॥ అహిభూషణునిసేవ యర్థమిచ్చు నె నీకు! ఋణపుద్ధియను విషం బెచ్చుఁగాని
చిత్తజరిపునేవ రిత్తమిచ్చు నె నీకు! గామంబుపై నాకుఁ గలఁచుఁగాని
భస్మాంగుడిచ్చు నే బంగరుకాసుల! బూడిదమైపూత గూడుఁగాని
గజచర్మ పశునుఁజే గతి నీకుధనమిచ్చు! జోలెగా నిడుగాని తోలుతిల్లి.

సీ॥ కాడునీడుగఁగలవాఁడు కాసురిడు నే!

కాటికాచలిగాసుంది చేటుఁదెచ్చు

నర్మభిక్షుఁడెటు నీకు నిధులొసఁగు!

తెన్న సొమ్ము నీదార నమ్మయైన.

అంతేసరి. నీకువెఱవను. ఆలినీదాకట్టుఁజెట్టి యర్థమిచ్చు. వుచ్చు కొనునపుడున్న సుఖ మిచ్చునపుడుండునా? "తీయునపుడు దీపా వళిపండుగ. ఇచ్చునపుడు కామునిపండుగ" ఇది లోక సహజమైనది. ఇచ్చినవాడఁడగినపుడు చచ్చినట్టుపడియుండక యెదిరించి మాట లాడెదవా? చాలుచాలు తెచ్చు. ఈశ్వరధ్యానంబున ఋణముతీ రదు. జంబుకవాలమున జలధిఁ గొలువనగునా? ఏమీ! హరిశ్చంద్రా! జెల్లముకొట్టిన గుండువలె గూర్చుంటివి? లేచెదవా? ఈడ్తు నా? తెచ్చు. నీదారనమ్మి తీర్చెదవో? నీసుతునమ్మి తీర్చెదవో? నీవే యమ్మకొని తీర్చెదవో? యేదోయొకటి త్వరలో జేయుము. ఈ పీనుఁగజాగరము నేఁజేయఁజాలను.

హరి.—నక్షత్రకా! నీమాటలు విన నసహ్యముగనున్నవి. నీవు తరపు కాడవు. ముప్పదిదినంబులు నిండువఱకు మిన్నకేపడియుండుము. హెచ్చు మాటలాడకు. గడవుమీఱుటకు నిఁక నర్థదినంబున్నది. అంతవఱకు మాటలాడకు సుమా.

నక్ష.—ఏమోయి హరిశ్చంద్రా! నీనోరు పెద్దదాయెను. తెగించిమాట లాడితివి. ఇఁకఁజెగించి ఋణమిగఱవేయుదువా యేమి? నీకు నేను వెఱచుననుకొంటివియో? ఎన్నటికి వెఱవను.

కాశ్యాహ. తగవుకాదటంచునేను తరవుకాదటంచు నీ

దిగువుఁజూపనేల! నీదు దిరుకులన్ని మానుమా

దిగులుమాని బొంకులాడితిసని పల్కిపంపుమా

తెగువఁబూని యాలినమ్మ తెగ ఋణమ్మదీర్పుమా.

ఓయీ! హరిశ్చంద్రా! బొంకిలిననివల్కుము. నిను మరలఁ బల్కరింపను. నాఋణధనమ్మిచ్చు. నాదారి నేఁబోయెద. ఏదియు నొనరిం పక గుడ్డునుమ్రుంగిన విల్లివలె గ్రుడ్లవిడుచుచుఁ గూర్చుంటివేని

నాకు సరిపడదు. ఇప్పుడైనను బుద్ధిచెచ్చుకొని యప్పులేదని పలుకుము. నేనోయెన. బోయబొంకు బొంకుము. నేడు నిన్నువదలను. తలపై తాయిమోపెద. కాళ్లుకట్టుకొని కూర్చుండెద. (హరిశ్చంద్రుడు వ్యాకులాయుత్త చిత్త్రుడై నిట్టుగ్గులు విడుచుచు గూర్చుండును.)

చంద్ర.—ప్రాణనాథా! ఏమి గూచిత్తక్షేత్రము? ఏమి గూ దీర్ఘలోచన? అవరిమితచుగు ధనంబెచ్చటచుండి తెచ్చెదను? ఋణముదీర్చుకున్న ససత్యమాడినవా రిగుదురుకదా? హరిశ్చంద్ర సార్వభాముండు సత్యమాడెనని నెంతటి యపశయస్సునకుఁ గారణంబగును? అపయశస్సు వచ్చినవారికి వేటుమృత్యు వేల? “యశోధర్మస్తతోజయః” యని పెద్దలుపలుకరా? ఈ దేహము శాశ్వతమా?

ఉ॥ కాయమునిత్యమే! రమణ! కాలము మీతః సమమాంగదా!
ప్రాయము నిత్యమే! గురుజరాభరదుర్దశఁ బరి సంపదే!
హేయముగాదే! “శాశ్వతనుహిసనుభాస్వద మేన స్యాముక్”
బాహ్యంగ నెట్టివారికిని” బాతక హేతుకమిది యాశయః.

నాథా! నిత్యమైన సత్యము రక్షింపుము. దారాపుత్రాదుల ఋణానుబంధము కలలవంతినని నమ్ముము.

హరి.—నాథీ! సత్యము వదలుదునని నీవు భీతిల్లితియూ యేమి? ఈ ప్రాణంబునం దీధరను సత్య మీహరిశ్చంద్రుడు వదలునా?

మ॥ రవిచంద్రగ్రహరా సులన్నియొకమై రాలుకగదా! భూరిభూ
భువనంబుల్ వికలంబులై తుమురులై బ్రుంగుకగదా! రిక్కరుల్
ధ్రువసత్వంబుఁదొలంగి నేలఁబడుచుక గ్రుంగుకగదా! నేను ని
క్కువముక వీడితి నేని. యట్టిమతి నామక గల్గు నే! మానినీ!

నక్ష.—అయ్యా! సత్యము వదలవలదని నీభార్యబోధించెను. ఆముద్దుల రాణిమాట మీఱును శక్తిలేక సత్యము వదలనని నీవు నాడితివి. సత్యమువదలనేని ఋణమెవరిత్తురని నీభార్య నడుగఁగూడఁదా?

నోరుపడిపోయినదియో? ఆయమనుఁజూచిన నీకంతటి భయమా? ఏదీ! నాఋణము గక్కుము నీపొరువముఁ జూచెద?

హరి.—నక్షత్రతా! ఏలయిట్టి కడుపుమందు మాటలాడెదవు? ఇట్టిమాటలతో నామనంబుఁగలంచి బొంకింపఁజూచెదవా? ఊచిచూచిన మేరుధరంబు విఱుగునా? "ప్రాణమేవ పరిత్యజ్య సత్యమే వాభిరక్షతు" యనునది నాకు నిత్యపారాయణము.

నక్ష.—నిజము. నిజము. ఈ ముప్పుదిదినములనుండి నాకు నిత్యపారాయణమైన సంధ్యావందనంబు పోయి నీఋణమంత్ర పారాయణము పట్టుబడినది ఏదీ! తెమ్ము నాఋణము. అమ్ము నీభార్యను.

చంద్ర.—నాథా! కాలము గడచిపోవుచున్నది. మిత్రయొక్కగడియ మీఱితిమేని యసత్యదోషంబు ప్రాప్తిల్లు. కావున వైశమ్పై నన్ను దాసిగనమ్మి ఋణముదీర్పుము. సందియమువలదు. తెమ్ము. వెన్న చేత నిడికొని నేతి వెదుకనేల? నాథా! కన్నీరుగార్చెదవేల?

హరి.—(హేయని కూలంబడి.) హా! హా! కట్టడికై వమా! ఎట్టి కఠోర వాక్యజాలంబులు నాకర్ణంబుఁదూర్చితివి? దుస్ప్రసహంబులగు వచనంబులు వినియును నాప్రాణంబులు నిలిచినవిగదా? ఔరా! హరిశ్చంద్రా! నీగుండె యక్కటిక మించుకైనఁ గనరాని కటిక వానిగుండియ యనుటకు నిస్సందేహము. అయ్యో! అట్టివాడయినను తనభార్యను వీధిఁజెట్టి విక్రయించునా? అగ్నిసాక్షిగ "అగ్నిముఖావై నేవా" యనురీతి కైవసాక్షిగ పంచభూతములసాక్షిగ దేవముని ఋషి గురుగణంబుల సాక్షిగ సూర్యచంద్రుల సాక్షిగ నష్టదిక్పాలకుల సాక్షిగ భూమ్యంతరిక్షవాసుల సాక్షిగఁ బ్రాణాంతమువరకు భరింపదనని కఠిన ప్రమాణంబు లాచరించి స్వీకరించిన దారను సుగుణోదారను మోహనమందరాకారను సత్పథవిచారను ప్రశస్తగుణవిస్తారను మంగళాచారను క్రూరుడనై వీధినుంచి వెలకు

నిచ్చు దురాత్ముడనగుదునా? అంత పాపాత్ముడనా? అంతటికైన
చిత్తుడనా? అంతటి నిర్భాగ్యుడనా? హా! హా! శ్రీహరీ.

శ్లో॥ విశ్వజనీయః సుఖవిశ్వము సౌఖ్యముగాను నేలుచు
కాశ్యపతీచంద్రిక దిశావలయంబునఁ దాండవింపఁగా
నశ్వరహీనతః జనదినస్తి యదారచరిత్రుఁడకటా!
యాశ్వరు ప్రాపుదగ్గి యటు హీనదశఁబడి కుండనయ్యెఁగా.

హా! దుర్భరము. దుర్భర మీశరీరము.

నయ్య.—హా! హా! దుర్భరము. దుర్భరము ఋణము. అకటకటా! దుర్వృ
ణము దుర్వృణము ఋణము. తెమ్మా! హరిశ్చంద్రా! నాఋణ
ధనము.

హరి.—నయ్యత్రకా! ఋణము దుర్వృణము. దుర్భరము. దుష్ప్రసహ
మని నాకిదివఱకుఁ దెలియదాయెను.

మ॥ గణనీయంబగు నింతకప్తమయినకా త్పభారముక, భూరి ధా
రణిభృద్భారము, దోర్బలంబుననా, ఘోరింబాతపశ్చక్తిన్,
ఫణివంకాగ్రణిహరదివ్యవరసంపల్లభ్యమా బల్లిన్,
ఋణభారం బమితం బగణ్య మసహం బెవ్వనికీకా ధాత్రిబోక.

ఋణభారంబసహ్యము. అసహము. దుర్భరము.

నయ్య.—కావున, గనుక, కాన. ఏమి నీవు ఋణము దీర్చననియెదవా?

చంద్ర.—ప్రాణనాథా! ఈభూసురాధ్ధకునితో మాటలే? మాట
మాటకు మముఁబొడచి మనముఁగలఁచుచుండును. నిన్నెటులైన
బొంకింప యత్నించుచున్నవాఁడు. నాథా! భార్యను పిలచెదనే
యను సందేహము నీకువలదు. భార్యాపుత్రులు నీసొమ్ములు. వానిని
విక్రయింప నీకేదోషమురాదు.

హరి.—చంద్రమతీ! ప్రాణేశ్వరీ! ప్రాణప్రియా! నాబహి! ప్రాణమా!

శ్రీ॥ శుద్ధాంతసాభాగ్య ముఖమందు నీవయో వరసేనోద్భవే! పశ్యగంధ!
 గమనీయ చివాంబునులు గట్టెడునీవు మదివప్తములంటగలవే! మగున!
 పశుల్ని కనుసన్నబడయ నేర్పిననీవు పరులయాజ్ఞకు లొగ్గి జయగంగలవే!
 కలమాన్న పాయసంబులు రుచింపని నీకు కజకుటన్నము రుచిగలుగు నెటుల!

గీ॥ దొనగులెవ్వయు నెఱుంగని కుసుమదేహ-
 యెటుల పరగ్గహ కష్టాల్లి నీడగలవు!
 యెటులనరవుడు పను సంతకటము నోర్వఁ-
 గలవు! కోపలి యెటులప్పుడగలనునిన్ను!

కోమలి! ఆమాటలిక విసజాల. నీవు లేక నేట్రదుకజాల.

చంద్ర.---నాథా! ఇదియేమి వ్యామోహము? పార్వజననాకలిత కర్మ
 ఫలంబు మన మనుభవింపక తప్పునా? "ఆనశ్యమేవ భోక్తవ్యం
 కృతం కర్తృశుభాశుభం" అని విధిలేదా? ఋణానుబంధములు కలల
 వంటివికావా? దుశ్శీక్తియాలోలుడగుటకంటెను దురితము కల
 దా? దేహము వాయుసంచలిత దీపిక, యెవుదారునో తెలియదు.
 జలధిలోని తలంగము, యేనిమిషమున మునింగిపోవునో యెఱుంగ
 ము. పుత్రమిశ్ర ననితాగారాది సంయోగములు చంద్రకళలు.
 ఎవుడు, తరిగిపోవునో యెవుడు మేఘచ్ఛాదితములై మఱగుఁబడు
 నో తెలియదు. జన్మజరారోగ విసత్తిమరణంబులను దుర్దలకు
 జక్కిన శాకీరసంబంధములు నిత్యములనినమ్మి వాని వియోగము
 నకు దుఃఖంపనగునా? ఏల యీవ్యామోహము? జన్మజన్మాంతర
 సంచిత దురితఫలంబు లిప్పు డీదీతి సనుభవింపవలెనని బ్రహ్మ మన
 నొసట వ్రాసియుంప మనము దప్పింపగలమా? ప్రాణపతి! ఇది
 నీకొక కష్టమని యెన్నకు. కష్టము విషమాలమంబునను గొన్ని
 సమయములలో మధరఫలంబు నిచ్చును. నాథా! "జాతేశ్వ మర
 ణం ధృవం" యనుట నిస్సం దేహముగదా. శరీరము బాయునపుడెన
 ధిగిడి యేమిఫలము? ఏమియుండి యేమి ఫలము?

క॥ నిలుచునీరియింట, నిలుచుచు

చెలుచుకొబుధువులు కాటిచెంతెను, నడుచి

యిఁజేరిన కృష్ణంబుల

ఫలములు వెనువెంటఁబడి, సాయకముండుకా.

హరి.---మానినీమణి! నీయంతటి సుగుణరాశిని, నీయంతటి దృఢనై
రాగ్య చిత్తను, నీయంతటి ధనదైర్యోత్సాహక ఖనిని, నీయంతటి
సహోపకారనిరతను, నీయంతటి పుతచరితను, నేనెందుచువిని యెఱు
గను కనియెఱుగను. ప్రాణేశ్వరీ! ప్రాణేశ్వరీ! ఇంతటి సుగుణసంప
న్నను నిన్ను కటికగుండీయనై యమ్ముటకంటెను నన్ను నేనే యమ్ము
కొనియెద.

నయ.---హరిశ్చంద్రా! నీవు పిచ్చివాడవని నాకుఁజోచెను. వ్యవహారి
ధర్మంబు నీకించుకై నఁ దెలియదు. ఏరీతి సంతటి రాజ్యంబేలితివో?
నీకు మంచి మంత్రయింటెను కావున నీవని చక్కఁబడెను. కాదేని
యెప్పుడో రాజ్యము పోవునుండెను. ఓరీ! యెట్టిదారా! నీభార్య
నీలోఁజేరినదిగదా! నిన్ను నీవు విక్రయించుకొనినఁ గొనినవాని
నీబేరిములోనే నీభార్యనైతము దొరుకును. అట్టి బేరిము నీకునవ్వము
గదా? చక్కఁగ నాలోచింపుము. ఇట్టివాటికి గ్రంథవిశేషసజనిత
వైదుష్యముచాలదు. సర్వలోముఖంబగు లోకానుభవ జ్ఞానంబు
కావలెను. అది నీకు మన్న.

చంద్ర.---నాథా! నిన్ను నీవమ్ముకొనుట దూష్యము. నీదాసినినేను.
దాసినమ్ముట దోషముకాదు. కావున నన్ను విక్రయించి ఋషిలు
ఁమ్ముదీర్చి ధన్యుడవుగమ్ము. లెప్పు. కాలము మీఱుచున్నది.

హరి.---హా! హా! ప్రాణేశ్వరీ! కటికనై నిన్ను విక్రయించవలెను గదా?
విక్రయించెన. (అలోచించి) ధర్మవత్తి విక్రయము ధర్మవిరుద్ధము.
ధర్మముఘర్షించుటకై దారనైన విక్రయింపఁదగునది ధర్మము. ఈ
విరుద్ధబాకార్యంబు సూత్రదృష్టినిఁజూప ధర్మము స్థాపించుటకై

యెంతటి పనియైనను జేయనగునని సారాంశ మేర్పడుచున్నది. కావున సత్యధర్మ మీధరస్థాపించుటకై నాధర్మపత్ని నమ్మెద. కటి కనై విక్రయించెద. క్రూరుడనై పరులకుఁ బట్టియిచ్చెద. విరక్తిల విత్రచే ననురాగ సాశంబు ఛేదించెద.

ద్విపద. భూసురులార! యో భూభుజులార!
వాసిఁగాంచిన వణిగ్వరులార! పాద
సంభవులార! యో సజ్జనులార!
కుంభినీధపురాణి కులసతిదీనిఁ
గొనుఁడయ్య యెనిమిదికోట్ల ధనంబు
మునియుణమునుదీర్చ మున్నుగా నిచ్చి
కల్పనైన బాంకని కడుపుణ్ణుశీల
కలుషమెఱుంగని గజిత నుశీల
తననలెసర్వభూతములను గనుచు
విషయవివేకయై విలసిల్లుచాన
సతిహితస్రతి భూరిపావనచరిత
భతిభక్తినుజువని పరమవిఖ్యాత
నూరముసందేహంబు మానుచు దీనిఁ
గొనుఁడయ్య వరపుడు కొలుపునేయఁగను.

నక్ష.—హరిశ్చంద్రా! నీవు కన్నీరుగార్చుచు నేమీమో గొణుగుచు
న్నావు. జనులు నీకేమో యీపదసంభవించెను పాపమని తాము
నేడ్చుచున్నారు. నీమాటలు నీయేడ్పులో మునిఁగిపోయినవి. చక్కఁ
గ నేడ్చుచాలించి యొత్తియొత్తి దీర్ఘాలుతీసి యందఱికినిఁ దెలియు
లాగునఁ బొటఁ బొడుము.

హరి.—నక్షత్రకా! నావశముగాదు. నీవే విక్రయింపుము.

నక్ష.—(మంచది) కూడిన జనులందఱు వినుఁడయ్యా! చక్కగవినుఁడి.
బేరము కుదిరినపిదప వినలేదనకుఁడి. ఈవనిత హరిశ్చంద్రసార్వభౌ
ముని భార్య. పత్నివ్రతయని దానిభర్తవదించెడు. ఈహరిశ్చంద్రుడు,

విశ్వామిత్రునిఁ ననిమిదికోట్ల ధనము ఋణమివ్వవలెను. ఇవ్వఁదగిన
మితి నేఁడు. కావున తనభార్యను దాసిగానమ్మెడు. ఇచట నేరయిన
ధనికులుండినచోఁ గొననగు. మంచిసొమ్మిది. చేయిమీఱిపోయిన
మరల దొరకడు. రండి. వచ్చువారందఱువచ్చి బేరమాడుఁడి.

మొదటి పోరుఁడు—[హరిశ్చంద్రునిఁజూచి] అయ్యా! హరిశ్చంద్రా!
ఇది నీకులాంగనయా?

రెండవ పోరుఁడు.—కులాంగనగానుండదు. భర్తనత్తినమ్ము చాండా
బురుగలరా!

నల్ల.—ఏమయ్యా! హరిశ్చంద్రా! బేరమాడువారు సొమ్మునుగూటించి
యడుగు ప్రశ్నలకు బదులిడకున్న బేరమెటు కుదురును? ఇది నీ
సొమ్మగునో కాదోయని సం దేహపడుచున్నవారు?

[కాలకాళికుని ప్రవేశము.]

కాల.—ఏమయ్యాయిది? యింతగద్దలము. బ్రాహ్మణుఁడు వేడువిడుఁడు
సర్వశాస్త్రార్థవేది యాయజుఁకుఁడు నేను వచ్చునది చూచియు
నన్ను సత్కరింపక దారిపడువక నిలచినారు. వీరిని నాకజ్జితో మోఁ
దెడ. చాండాబులారా దారివదలరా? [అనుచు నొకరిరువురి మోఁ
డును.] అందఱు దారివదలుదురు.

హరి.---[లేచి] బ్రాహ్మణో త్తమా! అభివందనంబు లాచరించెద.

కాల.—అయ్యా! నీవెవఁడవు? నీకులశీలములుఁడెలియక నే నెటులాశీర్వ
దింతును?

హరిశ్చంద్రుఁడు.—

ము. బలదహ్మరతులో రేమా! ఏమమ నాహరిత్రముకా దెన్నదకా
బలదత్తిత్ర కులోద్భవుండను హరిశ్చంద్రుఁడ, నీయిది, నా
కులభామామణి, యాగదక్షిణకు నేఁ గ్రూరుఁడనై యమ్మదకా
వెలయివ్వకలరని దీనిఁగొనుఁడి, నేవేగ శంకింపక.

కాల.—ఏమీ! ఏమీ! ఇతఁడు హరిశ్చంద్రసార్వభౌముఁడా! నే నమ్మ
ను. నే నమ్మను. మాయబృ మియబృలతోడు నమ్మను. చెప్పువానికి
నీకు బుద్ధిలేకున్న వినువానికి నాకుబుద్ధిలేదా! నే నమ్మను. నీరీతిఁ
జూచిన నీవెవఁడవో దొంగవనిశోచెడు ఓరీ! బందికాండ్రమేటి
మేనికంఠలు నిండులంగున బలసి రాక్షసునిబలె శక్తికలిగి నిండు
వయసున నుండునీవు మడకలుదున్ని బ్రదుకకూడదా? కూలిచేసి
కూడు సంపాదించుకొనఁ గూడదా? పసులగాచు పనిచేయఁగూడ
దా? నీళ్లు మోయఁగూడదా? వంటచేయఁగూడదా? ఆలినమ్ముట
కంటెను జోలవేసుకొని బిక్షుమెత్తరాదా? నిజముగ నిది నీభార్య
కాదు. భార్యయగు నేని యెంతటి పంథుడైన వీధిబెట్టి ఏక్రయిం
చునా? దోపలోఁబోవుదానిని దొంగలించుకొనినచ్చి దొరతనము
వారికిఁ దెలిపక యమ్ముకొని పోఁజూచెదవు కాఁబోలు? ఓరీ! కడ
తేజినదొంగా! తలారు లెఱిగిరేని నిన్నుఁ గొఱతవేయుదురు
సుమా! ఈతెజవ నిండు వదలి పరుగిడుము. లెప్పు. వైశమ్మ పొమ్ము.

చంద్ర.—బ్రాహ్మణోత్తమా! అతఁడు హరిశ్చంద్రసార్వభౌముఁడను
నది నిజము. నే నతనిభార్య చంద్రమతిని. రాజ్యంబెల్ల విశ్వామి
త్రునకు దారవోసి యంతకుముందా మునికినిడిన యాగదక్షిణ బుణ
మును దీర్చును ధనములేక దానిగ నన్నమ్ముచున్నవాఁడు. కతినభా
వణములచే మీరేల యా సార్వభౌముని మానసంబుగలంచెదరు?

కాల.—హా! హా! ఇతఁడు రాజేనా? ఓయీ హరిశ్చంద్రా!

ఉ॥ వాలుసుచేతఁబూసి నిడువాలంగ వాలిన వైరివీరులక

భూలలనామనోహరులు పూజ్యులు వారిజయించి వారంద్ర

వ్యాలయముల్ హరించిరిది యర్హము రాజులపాడి యెందునుక

పాలన! యావిధంబు నిజభిమల వీధిని నమ్మజూచిరే!

హరిశ్చంద్రా! కులభామినిని ఏక్రయించునంతటికుందు రాజాధిరాజ
నగు నీకుఁ బ్రాప్తించెనేయని చింతించెద. ఏమి చింతించిన నేమి

ప్రయోజనము? అందఱు నార్పువారేగాని తీర్పువారుకాదు. అయ్యో! నీవు బాగుగనుండునపు డందఱు నీయుష్కృతినందిరి? ఎంతరు నీవేయింద్రుడు నీవే చంద్రుడని ముఖస్తుతిమాటలాడి నీ సొమ్ముకొల్లగొట్టిరి? నీవు పిచ్చివాడవు యాచకుల పొగడికలు మెచ్చి బిచ్చాలరాజైతివి. నీచే నుపకృతినందినవా గొక్కిరైనను నేడువచ్చి నిన్నోదార్పజాలిరే? దుర్మార్గుకాలమిది. ఉపకార స్మరణయింతుకై నను జనులయందులేదు నీ ప్రాశస్యశల్యూచి నాకు జాలియయ్యెడు. కొన్ని హితములు నీకుపదేశించివలసివెరిసి. వాని ననుసరించితివని నీవు బాగుపడియెదవు. స్త్రీచిత్తము విషము కావుననే "స్త్రీచిత్త మధమాధనుం" యని పెద్దలు పలికిరి

హరి.—సాక్షి మీ హితము లెవ్వ?

కాల.—నేను మూడు హితములుపదేశించెదన అందున మొదటిది. "ఈ వడుగుచేతికిధమిచ్చితిని వాడేమిచేసునో" యనుము. నిన్నవరేమి చేయదురు? ఇచ్చినది నిజమని వ్యవహరింపనములో నేబలిగెద. దానించుకథనము నాకిప్పు. మరల నీకు బ్రాహ్మయశ్చిత్తము పెట్టింది శుద్ధిజేసెద. బ్రాహ్మణమంత్ర ప్రభావంబు నీకేమి తెలియదా? కాంచనము కర్పవిమోచనముగదా? ఏమి హరిశ్చంద్రా మోమటుదిట్టితివి? ఈ హితము నీమనమునకు నక్కదాయెనేమో? పోనిప్పు. రెండవహితము వినుము. నీవు దరిద్రుడవు. అప్పు కొండంతయున్నది. "తీర్చెదను తీర్చెదను" యనిచెప్పి తుదకు నీసరిసనివుడుండిన కాను వీసము నావద్దనుంచి ఋణము నేకీర్పలేనని మొండికెబడుము. కొన్ని దినంబులుజూచి వేసరి ఋణమిచ్చినవారే యంతధనంబు మునిగి పోయెనని కుల్లి కుల్లిచెత్తురు. విదవ బ్రాహ్మయశ్చిత్తమున బరిశుద్ధుడవు నగుదువు. ఇదియు నీకు హితమని తోచుదేని సీ ప్రాణప్రియు నిచ్చుట నడచి పలాయనమంత్రంబు పఠింపుము.

చంద్ర.—బ్రాహ్మణోత్తమా! అనుకూలశత్రువయి నీవీరిని నీతివధవిటా
నుడవై పలుకుట యుచితంబుగాదు. నీకు ధనముంబెనేని దానిగ
ననుగొనుము. కాదేని నీరారిని నీవుపొమ్ము. పొచ్చుమాటలు వలదు.

కాట.—లెఱనా! నీవెంతకైనఁ దెగించినదానవు. నీతో మాటలేల?

హరి.—బ్రాహ్మణోత్తమా! నీవు బీదవాడవు. ఇంతధనంబు నీవచట
నుండి వచ్చును? మాటలాడక పొమ్ము.

కాట.—ఏమీ! హరిశ్చంద్రా! ఎంతమాటలాడితివి? నూర్యవంశములు
భూసుగులవచనంబులు వేదవచనంబులని స్వీకరించుచుండిరిగాని నీవ
తెదిరస్కరించుచుండలేదు. నీకుఁబెడుకాలముగనుక యీచెడ్డబుద్ధి
పుట్టినది. ఓరీ! రాజాధిమా! నేను బీదవాడనా? అరుణోదయంబు
ననేలేచి యాయవారములెత్తి పురికొనిన పీనుగులనెల్ల ధనము
నకై మోసి శవముల నోటికానునైతముగొని పంచాంగంబులుచెప్పి
యవరకర్తలు చేయించి యార్జించిన ధనమును వడ్డికై జాడకాండ్ర
బచ్చి వాటితో నొకటి నూరుగ రాబట్టుకొని రానులకొని ధనము
దేశదేశముల నుంచినాను. ఈచింపుడు గుడ్డలుకాచి నేను వేదవాడ
నని తలంచితివి కాఁజాలు....ఆ....నన్ను వేదవాడనియెడవా?
ఆ....ఆ....ఏదీ నీభార్యకుఁ గ్రయమెంత? పలుకుము. నీకులేనిమ
ర్యాద నాకేమి? చల్లకువచ్చి ముంతదాచెదేల? చెప్పుము. ఎంతధన
ము గావలెను?

హరి.—అయ్యా! ఎనిమిదికోట్ల బంగారు కానులు.

కాట.—ఇంతేగదా! మంచిది. ఇచ్చెద. ఎదుటయుండునడే నాయిల్లు,
రమ్ము.

హరి.—నమ్మరకా! ఈభూసురోత్తముఁ దిచ్చుధనంబు బుచ్చుకొనుము.

నమ్మ.—వికాన్వయితులవెంట వెనుక నేఁ గాలివచ్చినపు డీక్షేత్రవాసుల
యింటనే దిగియుంటిమి. ఏరిది మంచిమర్యాదగల కుటుంబము. నాకు

ధనమువచ్చినట్టే. (కాలకాలకుఁజూచి) ఏమండీ! ధనము నాకీసాయం
కాని మివ్వవలెను. మీయింటికివచ్చెద.

కాల.—(చంద్రమతిఁజూచి) దానీ వెట్లుము. వెట్లుము. ఆలస్యమేల?

చంద్ర.—బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇంచుకనిలువుము. నాప్రాణభర్త పాదా
రవిందములకు నమస్కరించి వచ్చెద.

అనుబంధము 28.

(హరిశ్చంద్రునిఁజూచి) నాథా! నాథా! అటులేల మోము వంచు
కొని కూర్చుంటివి? మోముత్తము. నాథా! ప్రాణనాథా! మనోహ
రా! నాకనుజ్ఞయిప్పు. దాస్యవృత్తికిఁ జనవలయు.

హరి.—(నిట్టూర్పు నిగుడించుచు లేచి) హా! ధర్మవత్స! విక్రయితా?
కులాంగనా ధర్మదూషకా! నీవిశను మొండివై ప్రాణంబున నిలచి
తివియా? ననుస్తవైరి కంఠావహారక దక్షమైన నీకరవారంబు నీకంకం
బుఁద్రుంపదా? ఎటులద్రుంపదు? చూచెద. (అనుచుఁ గరవారమె
త్తును.)

చంద్ర.—నాథా! ఏమి? ఇంతటిదురితంబునకు నున్యమించితివి? వలదీ
సాహసము. ఋణానుబంధమున్న మరల మనముగూడెదము. నాథా!
నాకనుజ్ఞయిప్పు పోయివచ్చెద.

హరి.—(కన్నీరుగార్చుచు) హా! విధి! హా! పాపవిధి! సమస్తపారావార
ఫలతోదారధరాభారదక్షరాజస్యకోటిరమణికోటివి రాజమాన రుచి
రాజి నీరాజిత పదరాజీవుఁడగు సార్వభౌముని కులసతి పరసేవకు దా
సియైనిలుచు హీనస్థితిఁ దెచ్చితివియా? అయ్యో! దుష్కర్తమా!
అనన్యసామాన్యపదాన్యధన్యుఁడగు రాజన్యుని ధర్మవత్సని దాస్య
వృత్తి దించితివియా? హా! హా! విధికృతంబు దుర్వారంబు. ప్రా
కృత దుష్కృతఫలంబు దురత్యయంబు. హా! రమణీ! రమణీ! శిరో

మణీ! సతీమణీ! నీవి యోగంబు నాశనం సంయోగంబు. ప్రాణేశ్వరీ!
ప్రళయకాల పరమానందిత పరవసఖశిఖాసఖంబగు మంటలనైన
నోర్తుమగాని యాదుర్భర వియోగదావాగ్నిభరమోపను. సతీమణీ!

సీ॥ రాజ్యలక్ష్మిని మనిరాజు కొసగితి దానికై వ్యసనంబుఁ దాల్పనైతి
కాంతారములయందుఁ గలఁజలఁజిత్రితి దుఃఖమద్దియటంచుఁ దోచెదయ్యె
నీరునీరందుఁ గూర్చుఁడు వెలఁగుండు నింది! నే నింతటి పరితఁగుండ
భూసురార్భకుఁ జెప్పినందువు మాటలకాడె మగునరో! వానికై పొగలనైతి.

గీ॥ సరసిజానని! నీవు నానందమండ
గప్తములునిండు సుఖములై కడురహించె
నీవియోగము నెరించి నిలునఁగల నే
నీరజానన మనుదారి దూరమయ్యె.

ప్రాణపతి! నినుఁబాసి నీ బ్రదుకను.

కౌల.—ఏమయ్యా! భార్యాభర్తల ముచ్చటలు ముగ్గియునా? ముగ్గియ
వా? ఎంతకాలము నేఁగాచియుండవలెను? నేరఁడడసితి నని నా
భార్య నన్ను వెడకుచుండును. మీరేమి హాయిగ వత్సరములకొలది
ముచ్చట లాడుచుండును.

నక్క.—అయ్యా! కాకొశికా! ఇంచుక నెప్పుడించుము. నీపొత్తెచ్చటికిఁ
జోవదు. నేఁబూటకాపుగా నుండెద.

కౌల.—కూడదు. కూడదు. నీదేమిపోవును. పై నఁగూర్చుండి కనుబొమ
తగరవేసెదవు. తోకల్మిమింగువానికి నాకుఁగప్తము. నాభార్యతో
చీవాట్లు నీవుతినియెదవా? (చంద్రమతిఁజూచి) దానీ! ఈమూట తల
పై నీడికొని వెళ్లుము. కాదేని యాకట్టితోఁజేయెద.

చంద్ర.—నాథా! పోయివచ్చెద. తెలిసీ తెలియక నే నెన్నఁడని తప్పెద్ది
మేని యునర్పియుండిన క్షమంపుము.

కాల.—నుంచిదామెలే. ఓమించును. ఒకనేర ఓమించడేని నిన్నేమి చేయగలడు?

శంధ్ర.—నాథా! పోయినట్టే. (అయచు నడవఁబాదముంచును.)

అయబంధము 24.

కాల.—జానీ! ఈమూట నీయబ్బ మొనరు నోయనలెను? లేదని నెత్తికొమ్ము.

లోహి.—అమ్మా! నాతలపై నినుము. నేనెత్తుకొని పట్టెన.

శంధ్ర.—నాయనా! నాకు నీముఠానుబంధంబు లేకను. నీతండ్రి నిన్నుఁ గాపాడును. వినయ విధేయతనేర్చి కులశీలంబులు మానక సత్యంబు దప్పుక కష్టము లోర్చి బ్రదుకుము. నీతండ్రినిఁజేరి సుఖముగనుండుము.

కాల.—ఏమీ! ఏమీమీ! ఎట్టట్టూ! ఏమిచిత్రమిది! పిల్ల తల్లిఁజేరిన వాఁడుగదా? నిన్ను దాసిగాఁగొనిన వెలలో నీపిల్ల వాఁడు చేరెను. వాఁడేల యిచటనిలువనలెను? ఇంద్రునిట్లేడి.

హరి.—ఏమీ! బ్రాహ్మణోత్తమా! అధర్మవృత్తి! లోబడియెవరు? నా భార్యను విక్రయించినపుడు నాతనయుని పేరు నుడువనుగదా?

కాల.—ఇట్టివ్యవహార ధర్మమెఱిగినవాఁడవు నీవుకావుననే రాజ్యము గోలుపోయి యాటునమ్మకొంటివి. నీవు నీ భార్యను విక్రయించునపు డు నాతనయుఁ జావెలలోరావని పలికితివియ? లేడుకదా? నోరు మూసికొని యూరకయుండుము.

హరి.—విప్రవరా! నీమూట యధర్మము. నేనీబాలుని వదలను.

కాల.—రాజా! నే నీ కుమారుని విడువను.

నయ.—ఏనుయ్యా! కాలకాశిక! ఎంత నుడుకొనరింపెదవు? హరిశ్చంద్రుఁ డధర్మవృత్తి! లోబడునా? మితిమీరితినను ఛీతచే భార్య నమ్మినవాఁ డన్యాయవృత్తి నలలించునా? సత్యవాదియకేడు

పుణ్యత్తుడు. మీకలఁగల కారణంబువింటిని. మీరిగుఱు నా న్యాయనిర్ధారణంబునకు బద్ధులగుదురేని నాకుఁదోచిన ధర్మంబు నేఁ జెలిపెద.

హరి.—నే బద్ధుఁడను.

కాల.—అయ్యా! నీవు ప్రపంచవ్యవహార ధర్మంబునేర్చితివా? నేర్చివా?

నక్క.—చక్కఁగ నేర్చినాను. తలఁగిందుగఁ జదివినాను.

కాల.—అట్లులైన నేను బద్ధుఁడ.

నక్క.—(అలోచించి క్రిందమీదుగఁజూచి) (స్వగ) దీనియత్తుడువు మండా! యెట్టిధర్మనూత్నంబిది? క్షేత్రము ప్రాధాన్యమా బీజము ప్రాధాన్యమాయని తర్కశాస్త్రరీత్యా పర్యాయోచనచేయునది నుభయప్రాధాన్యత సిద్ధమగుచున్నది. వ్యాకరణశాస్త్రమునుబట్టి యు శబ్దతత్వముఁబట్టియుఁజూడ నాస్కాకమారి యొకరొకరిఁ బ్రాధాన్యతఁ గలుగుచున్నది. నుటి యే శాస్త్రమునుఁబట్టి చూచినను సంజేహనివర్తికాదు. అయ్యా! ఏల యీ న్యాయనిర్ధారణమునకు నేనియ్యకొంటిని? హా! హా! ఒకశాస్త్రము జ్ఞప్తివచ్చెను. చతువు లమ్మవారు దూడ గొప్పదికాకమునువు తల్లి విలలోనిదేయని తత్వ మేర్పఱచినారు. ఇదియే నా నిర్ధారణము.

ఏమయ్యా! కాలకాళికా! హరిశ్చంద్రా! నాకు సంజేహనివర్తియయి నది. తల్లినికొనినవానికే పసిబిడ్డచేరవలెను.

కాల.—ఈ నక్షత్రకుఁడు నూతనేధర్మ దేవత. నిస్సంజేహునిది.

హరి.—అయ్యా! కారణమేమి?

నక్క.—కారణములుచెప్పి నిన్నునమ్మతింపఁజేయునది నావనికాదు.

హరి.—ఇది నాదురదృష్టము.

కాల.—దానీ! ఇకనూటయెత్తుము. వై శక్తివల్లదము.

చంద్ర.—(లోహితునిఁజూచి) ఈమారా! నీతండ్రిగారికి నమస్కరించి
వారి దీవనలందిరమ్ము.

అనుబంధము 25.

లోహి.—(హరిశ్చంద్రునిఁ జేరి) నాయనా! వంశనంబులిడిన దీవనలిమ్ము.

హరి.—(కన్నీరుగార్చుచు. ముద్దిడికొఁగలించుకొని) హా! ఈనయా! విన
యసముదంచితనయా! రాజ్యభారవశంబున నొక్కడినంబైన సదయ
హృదయుఁడనై నినుఁజేరకా దీసి చందమామనుబోలు నీముద్దుమా
మును తనివిదీరఁగాంచనైతినిగదా? అయ్యో! పుత్రా! సమస్తబంధు
జనవనచైత్రా! నీకుసుమకోమలగ్రాతంబు నాశరీరంబునఁ గప్పికొని
కొగలించి ముద్దిడి యొక్కనాఁడైనను పరిపూర్ణానందుఁడఁగా నైతి
నిగదా?

సీ॥ తనయ! నీమోమును దనియఁగాననుగాని, కానలో నీవెతల్లంటినన్న
కొడుక! భూమునీకు నిడఁగనైతినిఁగాని, యడవులనిడుమల నిడితినన్న
కరుణచే నినుఁలెంచి కావనైతినిఁగాని, చెడుగులన్నియొకూర్చి చెడితినన్న
నందనా! రాజ్యాభినందఁడ జేయనుగాని, యితరులకొలుపున నిడితినన్న

గీ॥ అన్న! రావన్న! మద్దునాడున్న! యెన్ని
పన్నములు చిన్నవయసునఁ బడితివెన్న!
నిన్ను మఱివకుమన్న! నీకన్నతల్లి
మన్ననల నంది మనుమన్న! కన్నతండ్రి!

కాల.—నాగ్రహచాగమిది. ఈయేడ్పుఁ గోల్ల తేరమేల చేసితివో? ఇచట
వీరియేడ్పుచూతునా? ఇంటికిపోయినయెడల నేనేడ్తునా? చంద్ర
మఱిఁజూచి) తొల్త! త్వరలో వెడలుము. బై సిమాలిన వై సికములు
నేయకుము.

చంద్ర.—నాథా! పోయివచ్చెదను.

అనుబంధము 26.

లోహి.—నాయనా! పోయివచ్చెద.

నయ్య.—కాలకౌశికా! సాయంకాలమునకు వచ్చెద. ఆధనము నాసొమ్ము నుమా. మాగురువులకుఁ జెల్లఁదగినదికాదు.

వారి.—ఏమయ్యా! నయ్యత్రతా! ఆమాటలాడవచ్చు? విశ్వామిత్రులవారి ఋణమునకై యిచ్చినసొమ్ముది.

నయ్య.—ఓయీ పిచ్చీ! నీకులమున నెవ్వఁడైనను తరవుకాండ్రపని చేసి యుండినచో నీకీధర్మము తెలియుచుండెను. నేనిన్నిదినంబులు నీయుద్ద బత్తెములేని కొలువునేసితె ననుకొంటివియా? నేనేమి నీపినతండ్రి పెత్తండ్రి కొడుకునా?

వారి.—అయ్యా! నీవు నీగురువుల కార్యార్థము నావెంటచచ్చితివి. నే నేల బత్తెమిచ్చినలెను?

నయ్య.—ఏమయ్యా! నీయెదుటనే దినము కాలుకోటివరహాలిచ్చినను దొరకువాఁడు కాడని నన్నుఁజూపి నాగురువు పలుకలేదా? “నాజీ తము నీవిత్తునని” ననుజేరఁదీసి చెవిలోఁబలుకలేదా? చదువులు వేదసాతము స్నానదశ సంధ్యానందనంబులు ననలి యెండవేడిమికి వాడి పగులై గుట్టలుగట్టులు తిరుగుచు జీర్ణవర్ణము లాహారముగఁ గొనుచు గుడిగుండ్లు పాడిండ్లు గుహలు నసతులుఁగాఁజేసికొని దొసఁ గులు గుడిబినది మఱచితివియా? జీతవాతము లేక వాతాతప్తనర్మం బులఁజిక్కి నీవెన్నడితిరుగుట నాతలవ్రాలా? కాండవులలో నీవు బడు రారాములఁజూచి పోరామిఁబూని ఋణముగారింపక వదలిన దోషము నన్ను జుట్టుకొనెను కాఁబోలు? మంచి యారితేరిన కృత ఘ్నుఁడవు. పాముకుఁ బాలుంచినఁ గఱవకయుండునా? తేమునకుఁ బాలుపోసినఁదీపగునా? చాలు. చాలు. మారుమాటలాడకు. నా గురు ఋణంబిచ్చెదవా? ఇవ్వవా? ఈబండకూడు గుడ్డుచుటకంటె జావుమేలు.

వారి.—విప్రార్థకా! హెచ్చు మాటలాడకు.

కాల.—స్వగ! వీరిలో నేమో తగవుగలిగను. నేఁబరిష్కరింపవలెను.

(హరిశ్చంద్రునిఁజూచి) అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! అన్నిటఁజేరినది ఈ బ్రాహ్మణుని బత్తెనున్నట్లకా యితటి వాగ్వాదము?

హరి.—అయ్యా! ఒకటి రెండు గవహానకాదు. ఎనిమిదికొట్లధనము నీతమునకు సరిపోయెనన్న నెటు నిన్నుతింతురు?

కాల.—అయ్యా! జీతము / తైఁపులేక యొకరినని నొకరు నేయదురా?

నయ.—ఇదికదా ధర్మనిరూపణియమము. ఇతఁడు యమధర్మరాజునకు రెండవవాడు.

హరి.—అయ్యా! నయత్రకా! ఉండినదెల్ల నిచ్చితిని ఆరినమ్మితిని. కొమారునిఁ గోలుపెట్టితిని. నాయొద్ద నాశరీరముఁదప్ప యింకెద్దియు లేదు. నన్నమ్మకొని నీబుణంబు దీర్చుకొనుము

నయ.—ఇదికదా న్యాయవాదము. అటులైన నశ్వమేధఘట్టమునకుఁ బోవుదము రమ్మ. అది రాజవిధి

కాల.—అటులచేయుడి. పొండి.

(నయత్ర, హరిశ్చంద్ర నిష్క్రమము.)

(కలహకంఠక ప్రవేశము.)

కలహ. -- ఓరీలోత్తా! వేకువనవీడువరలి బిచ్చపుగింజ లింటికిఁగేక యిచ్చట యేమిచేయుచున్నావు? నేనంతప్రాద్దు వస్తువడియుండుదు ను? ఎప్పుడు నీరుదెచ్చెదవు? ఎప్పుడు వంటఁజేసెదవు? నీవీనడుమ భయమువదలి తిరుగుచున్నావు. నిన్నంతవంకించినను బుద్ధిరాదు. సాపాలిటి రెండవతనైశ్చరుణవు నీవు. ఈ పోసనముల పొలఁది నీమూట మోసినదే? కూలికిఁదెచ్చితివియ? నేడెంత సంపాదించితివి? ఎన్నివీనుఁగులు మోసితివి?

కాల — (గడగడవడఁతుచు).... నా బాగములదయ్యమా! నేడు నూరు శిసోరములార్జిరితిని. మూడుశవములు మోసితి. వారాణశియోరితయు

లిచ్చుమిత్తి. ఘట్టములనెల్లఁ బిండదట్టిగాబట్టిరి. అన్నియు నీమనమున కెక్కులాగునఁజేసిరి.

కలహ.—ముసలితొర్తా! ఈమిటారిక తై యెనరై నది తెలువనై తిదియే?

కాల.—నాపున్నములదీవీ! నీవు మెత్తనిమేనుగలదానవు. ఇంటిపనులొంటరిగ దీర్చనేరవనియెంచి నీకు దాసిగానుంచుటకై యెనిమిది కోట్ల కాసులిచ్చి యీమానినిఁ గొంటిని.

కల.—ఓరీ! నాకొంపఁగూల్చితివి. నాయెల్లు తగులఁబెట్టితివి. నన్నుఁ జెఱచితివి. ఓరీ! ముసలివగ్గా! నాకుఁజేదోడు వాదోడుగవరవుదు మిటారియొకతె కావలెనని నిన్ను వేడికొనియుంటినా? రొక్కమెంత వెచ్చించితివికదరా? కాపురమునకు దాపురమునకు నేను. ఈ పురిలోఁ జక్కనినారులకు వెచ్చపెట్టను నీవా? ఎనుబదియేండ్లు ముసలి తొత్తునై తివి. బుద్ధిరాదాయె. (అనుచు దన్నును.)

చంద్ర.—(అడ్డపడి) అమ్మా! చేతులుజోడించి వేడికొనియెద. ఆడుదానిది యాగడమగును. సరిచేడియలలో నగుపాటు వలదు. పదలుము. సతికిఁ బతికదాదై వము? సతికిఁ బతికదాముదము? అన్ని నీతులెఱిగిన జాణవు. నీకు నేఁదెలుపున జేయున్నది?

కల.—ఓనే! ఆకలాయెబిగాదీ! పాతరలాడుచు నాయెదుట నిలచి పాడిదెలిపెదవా? నీకంటనేనవుడే యింతచులకనై తినా? తగవు దీర్చను రమ్మనివేడితినా? కూర్చినధనమెల్ల నీపైఁగూఱిమిచే నీబడుగు మగదు వెచ్చపెట్టినది చూచి నేఁజచ్చినదానివలెఁ బడియుండవలెనా? దిసారిగయ్యాళి! నీనిన్ని పెత్తనములే? నన్నుఁ జూచినవారెల్లరు బొమ్మరాకాసినఁ జూచినవారిఁబలెఁ బఱుగిడుచుండ నీవెదుటఁబడి యెదరించెదవా! నీపని పట్టించెదచూడుము. (అనుచు దెబ్బలుతన్ని) పో పోసరపోతా! ఇంటిలోఁ దొత్తుగాఁ బనిసేయుచుండుము. నీగుణము నీముఖముజూచినమాత్రానఁ దెలిసికొననగు. "జరుగునవుదు

బారిటి బాటనవుడు యోగిని" యని పెద్దలువలుకరా? హెచ్చరిక
నుమా! (లోహితునిబాది) ఓరీ! దానీవుత్రా! నీవు దినదినము ప్రా
తఃకాలమున లేచి సమిధలు విస్తరాకులు దెచ్చుచుండుము. (మగనినిఁ
బాది) ఓరీ! వివేకహీనా! వైకమై నీరుదెచ్చి వంటతేయుము. నీవు
చేయకున్న నీయవ్వు న్వర్ణమునుండివచ్చి వండిపెట్టునా?

కాల.—(చిత్తము) అటులనేచేసెద.

నిష్క్రమము.

ద్వి తి య ర ం గ ము

—❧—

అశ్వమేధ ఘట్టము.

నక్షత్రకుండు, హరిశ్చంద్రుండు, పురిజనులు, వీరబాహుండు.

నక్ష.—(హరిశ్చంద్రునిచేతికిఁ బగ్గముగట్టి వట్టికొని వీధినివిడి)

ద్వివద.—కొనుండయ్య యనిమిది-కోట్లధనవ్వు

„ మునుమున్నుగా నిచ్చి-మొదలొప్పమీరు.

„ పురపయలార! యీ-పురుషభూషణుని

„ పరగుజాన్వయితుని భా-స్వద్వంశమణిని.

„ ధరవాణ్ణముగులఁ-దాసేలి పదప

„ ధరణీస్వర్వంబును-దానమొసంగి

„ మునియాగమునకు నై-మున్నుతానిత్తు

„ నను ఋణులయినకు నై-యాలిని విలచి

„ తరపుకానినిచ్చి-తానసి ఋణము

„ గరఁడియ్యవరపును-నేరక కా నె

„ మేనమ్మకొనియెడు-మేదిసీధవుండు.

„ భూసుతో-చారుండు-పుణ్యాత్ముఁడిలఁడు

ద్విప్రక. — ఈ హరిశ్చంద్రుని-నీనత్యనిగిని

,, ఈ హరివంశాని-నీశునిగొనడి

,, సాహసి యెప్పుడో-సరసకువచ్చి

,, యాహమిటుగొన్నట్లు-నిడనిమ్ము కనెద.

పురజనుడొకఁడు. — అబ్బా! హరిశ్చంద్ర సార్వభౌముడా యితఁడు? ఇంతటిపుణ్యనిధి కెన్నికష్టంబులు విధిసమకూర్చెను.

రెండవ పురజ. — ఇంతటి కష్టపడు ధరాధీపునిపై బయోభారంబు మోపి యాతాపని యేహొకో యింత కారించుచున్నవాఁడు?

మూడవ పురజ. — అబ్బా! నేను ధనికుడను నిజము. అయిన నింతటి సార్వభౌమునిగొని యాతనినద్ద నేఁ గొలుపునేయుదునా? దుడ్డిచ్చి తేలుకుట్టించుకొనుట కెవరిచ్చయింతురు?

అనుబంధము 27.

వీర. — (సంబల్లి సంబల్లి నుని యటచుచు సమీపమునకు వచ్చి నక్షత్ర కునిఁజూచి) ఏను చూచి బాచనయ్యా! వీఁడే నీరమునర్చెను? పసర ముఁబలఁ బగ్గముతోఁ గట్టినావు.

నక్ష. — ఓరీ! ఆసాదీ! వీఁడే నీరముఁ జేయఁడు. వీనిని వరపుడుగా నమ్మెద.

వీర. — వెలయెంత?

నక్ష. — ఓరీ! చూదిగా! ఆజోలి నీ కేళి? ఎనిమిదికోట్ల ధనమిచ్చి కొని యెదవా?

వీర. — అబ్బా! అబ్బా! ఎనిమిదికోట్లధనమా? అబ్బా! (ఆలోచన నభి నయించి) అయ్యా! ధనమేమినాకు హెచ్చుకాదు. వీఁడు కండ్ల మెం డయి కడ తేరిన గుంజియనలెనున్నవాఁడు. ఊరేదో? ఉనికివచ్చేదో? ఊరిలో నిల్లులేదు. అడవిలోఁ బొలములేదు. నానిరియంతయుఁ గొల్లఁగొట్టి పలుగిడినచో నేఁడేయునదేమి? వీనికై చేతిజడ్డు కడగికొని

దయ్యముగొట్టినట్టు తిరుగుచుందునా? వీని 'మంచి, నడవడిగను
గుఱించి యేరైనబూటకాపులై' నీ నీవు గోరినధనమందీయు
నిచ్చి కొనియెడ.

నక్క.---అయ్యా! ఆనాడీ' సత్యమాశ్చంద్రుడని ఖ్యాతినంది యనేకా
ధ్వరంబుగొనుచు సమస్తరాజ్యము విశ్వామిత్రునకు దారవోసి
నిత్యకీర్తినిగెన్న నన్వభౌమునకు బూటకాపెనరుండవలెన? అతని
నధనంబే ప్రమాణంబు ఇతడు త్రిశంకు సూధవునికొమారుడు.

వీర్.---(హా! హా! హా! యని నవ్వుచు) వీనియబ్బ మూడుసాసాలొన
రించి త్రిశంకుడని బిరుదంబెను. ఆతండ్రికొడుకే యితడు. అబ్బను
మీర నిచ్చయించి యెన్నిసాసంబు లొనరింప సమకట్టినాడో? తండ్రి
యాచారమే కొడుకుది.

హరి.---ఒరీ! చాండాలా! ఒరీ! మాతండాధమా! సురాసానమత్తుచే
మైమఱచి ప్రేలకు

కం॥ దుండగమున ప్రేలుకుమా
చండాలంగతిని హధుపసంగతి చదముకా
నిండాంబు...నచబాతికి
నుండునె శునిబుద్ధి! దూరముండును యధమా!

వీర్. మాలా! కల్లుద్రావి యొకలెఱుంగక పాలుమాలి ప్రేలవవేల్చి
ఘోరముండును. నోరె త్రేకుము.

వీర్.---ఒరీ, త్రిశంకుపట్టి! నీవుడు యెంతపెద్దవాడవైతివి?

కం॥ ఒరీ రాజకులాధమా! వి న, యోహా! నీకుశాస్త్రత్యముల్
మేరల్మీ సెఱుంగు నాయెగటనా మిథ్యాపలాపబలుకా!
ధారాశంబుగ నీగతండ్రి నును నాతిండిక భజించెగదా!
శూరాశంబుగ మన్యమొనములు ను యింటక భుజించెగదా!

వీర్. చిన్ననాటనూట మఱచితివో? త్రిశంకుపట్టి! నీరక్తమిండుక
వెలితీసి శోధింపుము. కల్లువాసన యుపుమిగదా నీకు, దెలుస్తును.

నేనెవరనునది తెలియదా? హెచ్చరిక. హెచ్చరిక. శంకష ప్రేత రాజును.

నక్క.---అయ్యా! హరిశ్చంద్రా! ఈరాజసతామనగుణములు రాజ్య వైభవమదాంధులకుఁ జెల్లును. నీకుఁజెల్లవు. సంపద దానత్రయ శేయును, దారిద్ర్యము మానత్రయశేయు ననునది వినవా? గొంతు మూసికొని పోవులాగున యుటచినను బేరమునకు నాకఁజైవను రాజాయెను. అన్యప్రవశమున నీపెద్దింటి చూనిసి వచ్చినపుడు నీవత నిని తుచ్చముగ మాటలాడి బేరము చెడగొట్టెదవా? తెలిసెను నీసమాచారము.

హరిశ్చంద్రుడు.---

చ॥ జలదుహమశజాంభనయి శుర్యధరావులసేవనందితికా,
జలధిపరీతభూభువిసచక్రముజేరితిఁ జక్రనర్తిగా,
విలసిలేయాగ కర్మముల చేచ్చి శాసన్విత నిత్యవృత్తిగా,
కులము నెఱింగి నే నెటులఁగొల్తును మాటను? బ్రాహ్మణోత్తమా!

నక్కప్రకా! ఇట్టి హీనవృత్తి ననుదించకు. నిన్నుఁబరిమారి చేడి కొనియెడ.

నక్క.---రాజా! నీ నోరేమి నొచ్చును? ఊటకమాటలాడెదవు. నిన్నుఁ గొను రాచవారిని వెదకుటకు నేఁజోవలెనా? "నన్నమ్మకొమ్మని ప్రియవిగాని జాలినిర్ధారణము నీవు చేయవైతివికదా?" మాట మాట కీరిలి నీవు మాయలువెడకుచు నేర్పులుచూపితివేని నిన్నవరును గొనదు. నీమితి మీఱును. ఋణము దీరదు. విశ్వామిత్రుఁడు నన్నుఁ జెడఁడూరి కొట్టిచంపును. "అన్యతవాదీ" యని నిన్ను కవించును. ఇన్నిదినంబులు నీవు భావనంబులఁ గవ్రఁబడినదెల్ల వచ్చుయెను. అరిసమ్మనది వెడయాయెను. నీకై నేనానరించిన యువకులెల్ల నిరర్థకములాయెను, దూరాలోచన పరుడవుగమ్ము.

హరి.—(అలోచించి) నమ్రతా!

ఈ ఆదిని సంవదాలి విడనాడితి రాజ్యమువీటిఁ బుచ్చితిగా,
హరిమిచ్చేసి పెంచిన కుమారునిఁ గూర్చిఁబంపితిగా, సదా
కాలము కాలేయల్పుడును గానననీవునులేని కుండితిగా,
మాలనుగొల్పి శేల యనుమానము! బ్రాహ్మణ! విక్రయింపుమా.

బ్రాహ్మణోత్తమా! మానహీనుడనయిన నాకు మాలనుగొలువ
ననుమానమే? (వీరబాహునిఁజూచి) మాతంగోత్తమా! నీకొలు
వున నేనుండెద. నన్నుగొనుము.

వీర.—అయ్యా! మొదట నెగిరి యెగిరిపడి మాటలాడితివి. నాకులమొం
చితివి. నన్నుఁదిట్టితివి. దూరముండుమంటివి. అంతలోనే దిగితివి.
నీయెత్తుగడయేమో నాకుఁదెలియకున్నది?

హరి.—వీరబాహూ! త్రికరణశుద్ధిగ నేఁబలికెదను. నీకొలువుననుండెద.

వీర.—అయ్యా! మొదటనే యాలోచించి మాటయిప్పు. కొలువునకు
లోఁబడి నీ కులువలేనంబుఁ జూపిన నే నోర్పువాఁడనుకాను. నేను
రెండవ జయుడనని తెలియుము. నీవు నాకొలువుననుండి నానుడి
విన వనులన్నియుఁ జేయుదువుకదా!

హరి.—అయ్యా! రెండువనులుదప్పు మిగతవనులన్నియుఁ జేసెద.

వీర.—ఆరెండువనులేవి?

హరి.—నీయింట భుజింపను. అధర్మవృత్తి లోఁబడను.

వీర.—ఇనితయకదా? అటులైన వెలయిచ్చెదరంకు. అయ్యా! నీవేను
వీరదాసుడని యుంచెద. నీవు నామారుగ స్త్రీశానాధికారంబు
వహించి వీనుగనుంకము రాఁబట్టి వచ్చుబడిలో నాలవభాగంబు
నీవెచ్చముననై నుంచుకొని నాలవభాగము రాజనకిచ్చి మిగత య
ర్థంబు నాకిప్పు. లెక్కలలో హెచ్చుతగ్గులుచేసి ముంపకు ముఠా.

మోమాటమినదలి కటికవై యెంతయేడ్చినను పడటక నుర్రోము
రాబట్టుము. పీనుగనుంకమున కడిబంశలైనవారి తలఁగొట్టుము.
చీకటిలో నిను మోసగింతురు. పరాకుమాని యెలుఁగుబలె నొక
కంటనిదుర, యొకకంట జాగరూకతగలిగి నుండుము. రమ్మ ఈబట్టలు
నీకుఁ బసికిరావు. వేలు బట్టలిచ్చెర.

అనుబంధము 28.

నక్క.—ఏమయ్యా! నాసొమ్ము విారిరువురేకమై యెగర వేయుదురా?
సొమ్మునకై వీనుగజాగరణంబు నేను జేయవలెనా?

వీర.—అయ్యా! ధన గూటిని నేంచొనియెరవా? నాయరటికిరమ్మ
ఇచ్చెద.

నక్ష. — ఏమీ! ఏమీ! నాకేమి గ్రహచారమా? సద్బాధిష్ఠుడనై
మాలతానివీధినై న నమగిషగ్గనా?

వీర.—అట్లులైన యావీధినుండు నాయుంగడికి నా వెంటరమ్ము. ఇచ్చాద.

శ్రీమ. — వచ్చెదను. (నాకంటిన యెడింటి శని నేటితో వదలెను.)

(సివక్రమము.)

తృ తీ య ర ం గ ము.

చ న ము.

అనుబంధము 29.

లోహిత, కోదండరామ. రాఘ.

ముఖరగతిరగడ. —

కో.రా. - కాననమిచ్చుకు - గాంతినిభాసిలు

రాఘు.— కానవే తోహెళి - కనుగవ రంజిలు

ప్రశ్న:—మిత్రమ! కుజములు - మింటిని సంపాదించు

కో||రా.—భాగ్యవరా! యిట - ఫలములుపండెడు

రాఘు.— ఉల్లమురంజిల - నూగెడుకొమ్మలు

లోహి.— పల్లవములగుమి - ప్రాపుగవాసెలు

కో||రా.— చిలుకలపలుకులు - చెవులకునింపులు

రాఘు.— కలనాదంబుల - కలకంఠంబులు

లోహి.— శారికలనుగను - చక్కగఁబలుకును

కో||రా.— కూరిమిపలుకులఁ - గులుకుచు మముఁగను

రాఘు.— ధరసంఘెడునీ - తరుకాళుల గను

లోహి.— ధరణీతరుణి - దండము లనుచును

కో||రా.— ప్రితగరమ్మని - పిలిచెడు మముఁగని

రాఘు.— కోరియాట యిటఁ - గూడును మనకని

లోహి.— మిత్రమ! కాలము - మీఱును త్వరపడు

కో||రా.— రాత్రికి భయపడు - రాచకొమారుడు

రాఘు.— భయమేమిర యిట - శారిక లుండురు

లోహి.— దయవిడి గురువులు - తడవినఁదందురు.

కోదం.----టరీ! లోహితా! ఇచ్చటఁ బల్లఁగనున్నది. ఈచెట్టుకొమ్మలు భూమివరకు వంగినవి. కోరియాట యాడుదుమా?

రాఘు.---కోరియాటకన్నను గుండ్లాడుట బాగుగనుండును. నాదగ్గఱ గుండ్లున్నవి. ఆడుదము.

లోహి.---అన్నలారా! ఏ యాటయువలడు. మనగురువ్రలవారి యా సలిచొప్పున సమిధలు కుళ పత్రపుష్పములు లేసుకొని చీకటికాళ మునుచే యిల్లుచేరికొందము.

అ||వె|| ఆయ్యాగారి యాజ్ఞ సనుసరింపకమేము

ఆటసాటలందు నధికమమత

సుంతుమేని గోపగింతురు మమువారు

మిత్రులార! ధీని మారు కనరా!

అన్నలారా! గురువులవారు మమ్ముకిక్కింటిరున్నారు. ఆలస్యమునకును ఈచెట్టునెక్కి సమిధలుతీసుకొని గృహమునకు వెళ్లుదము.

కోదం.---ఓరీ! రాధా! ఏదేమో గురువులవారి! చాలాభయపడు లాగున నటించుచున్నవాడు. గురువులవారు మమ్మేటుచేయఁగలరు? రెండుతిట్లు తిట్టుదురు. అవి గాలిలోఁ గలసిపోవును. రెండుదెబ్బలు కొట్టుదురు. అవియేమి మాదేహముమీద కాళ్వృతముగ నిలువవు. ముందేమిచేయఁగలరు? ఇంటినుండి వెడఁబట్టి నెట్టవేయుదురు. మాకం తెచాలును. పాకములు దడువుకన్నము తప్పిపోవును. ఇఁకఁ దిండికని యాలోచింపవలెనుగదా? బ్రాహ్మణులకువిత్ ప్రవృత్తవాసి నాడు.

రాధా.---కోదండి! బాగుగఁబలికివి. నారాత్పర్యమిదేను.

లోహి.---అన్నలారా! మిమాటలు నాకురుచింపవు. ఈమట్టిచెట్టు నెక్కి నే సమిధలుగోసెద.

రాధా.---ఓరీ పొగురుపోరా! ఈచెట్టునేల నెక్కఁబాచెదవు? అదిగో కనుము. దానిక్రింద నెంతగొప్పపుట్ట యున్నదియో చూడుము. అదిగోచూడుము. నీశేమి కండ్లున్నవియా? లేవా? ఓరీ కోదండ రామా! నీవుచూడుము.

కోద.---అబ్బా! ఎంతపుట్టరాయది?

లోహి.---అన్నలారా! పుట్టయుండిన మాత్రాన నాశేమిభయము? పుట్టలోనున్న పామును నేనేమిత్తోక్కుదునా? దానితోలికితో కున్న బాముకలచునా? ఒకవేళఁ బాముకలదినను దానివిత్తుమక్క నటుల నాకల్లి సాకు తక్కువైనది.

కోదం.---అటులయిన నీవే చెట్టెక్కి సమిధలుగోయుము.

లోహి.—మందిది. లోసెద.

(అనుచుఁ జెట్టునెక్కుటకై కాలెత్తఁ బుట్టలోనుండు పాము పూర్వార్థము చేయుచువచ్చి లోహితునిఁగఱచిపోవును.)

(లోహితుఁడు హా! తల్లీ! అని యఱచుచుఁ గ్రిందబడును మఱ్ఱిచెట్టు కాలిఁగ్రిందపడును.)

అనుబంధము 80.

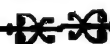
లోద.—రాధూ! చూడరా లోహితుని పాముకఱచిపోయెను?

(అనుచు సరసకుఁజోయి శరీరముదవిలిచూచి)

ఓరీ! వీఁడొకదెబ్బకుఁ జచ్చెను. నాకేమో భయమగుచున్నది. మనము గృహమునకుఁజోయి వీనితల్లి కీసమాచారంబు దెలుపుదమురండు.

(నిష్క్రమము.)

చతుర్థరంగము.

——

కలహాకంఠి, హంసనారి (చంద్రకులీ) బాలురిరువురు.

హంసనారి.—

అనుబంధము 81.

ఉ॥ భానుఁడు పశ్చిమాద్రిబడి బాహుసహస్రము గోలుపోయె; నా నూనుఁడు లోహితుని దడవిఁజొచ్చి గృహంబునుజేర రాడియెన్,
నూనగుమానకోమలుఁడు నూనళికోపమబాలుఁడే లొక్కో
కాననునిల్వెన్! గారణముఁగానను, కాననువచ్చు జాడయెన్.

(శలుదిక్కులఁజూచి) ఏమీ! యేదిక్కునఁజూచినను నాఁడు వచ్చు జాడ లేదుకదా? ఏమిసేయుదు? నామానసమేలోలో కళవళపుడు

చున్నది? అయ్యో! ఆకుమారుడు నుకుమారగిరిరుడే, ఎన్నడే కష్టంబును గన్నాఁగనివాడే. లోడిబాలురంగూడి యే గుట్టలెక్కి తాతెనో? ఏ చెట్టులెక్కివడెనో? ఏ పొదలలో కూతెనో? ఏ వుట్టలపై నెట్టెనో? అయ్యో! కనుగొందని పసిబాలుడు వాడు విష మాటవులు ద్రోక్కనట్లుఁడా? అక్కటా! విధి! రాజవట్టాద్దుఁడు నిస్తే జాడై కట్టలుమోయువనిగి లోబడెనుకదా! హా! ఎవరో బాలురు వచ్చినట్టున్నది. లోహితుఁడు వచ్చుచుండును (చక్కఁగాఁజూచి) ఏమి? యిరువురేవచ్చువాడ యగవచ్చుచున్నది? లోహితుని వెంట దిందినవారు వారేకదా? లోహితుఁడు వెనుకచిక్కియుండునా? ఈ బాలురు బాల్యచేష్టలకు వానినివదలి పలుగిడి ముందువచ్చియుండు రా? ఎంతమెల్లఁగ నడచుచున్నవా రాపిల్లకాయలు? గడియకొక యడుగు వేయుచున్నవారు. నాదిక్కునఁ జూడరేల? మోమేలవం చుకొని వచ్చుచున్నవారు? నేనే పలుగిడుచుఁతోయి నాబాలుని వార్త నడుగుదునా? ఇంటియొద్ద యెవరునులేరే? ఎటుల యిల్లు వదలి పోగలను? నాయకమానురాయ పొరుగింటివారితోఁ గల హించుచు నిలిచినది. ఏమిసేయుదు?

(బాలురు ప్రవేశము.)

అబ్బాయీ! లోహితుడేదీ? మీవెంటడి యేలరాకతడిసెను? బాలుఁడొకఁడు. (రెండవవానిఁజూచి) నీవే లెలువుము నాపల్లకాడు.

రెం.—నీవేచెప్పము నాచేతకాదు.

హంస.—బాలులారా! నాబాలునివార్త లెలువక మీరేల నన్ను బా ణించెదరు? వెనుకవచ్చుచున్నవాఁడా యేమి?.... బాలకులారా! ఏమి మానమూనితిరి? లోహితుఁడు తేమమున నున్నవాఁడుకదా?.... ఏమి మాటలాడరు? చెట్టుపైననుండివడి గాయమాయెనా యేమి?...

బాలకులారా! మీకు మ్రొక్కుకొన్నది. నా లోహితునివారైన జెలువుడి.
జాతిదీప్తిపోయినాడా? ఎవరయినను వానిని గొట్టి క్రిందఁగైకవీరియా?
బాలు.—అమ్మా! లోహితుని.... (తెండ్రుపానినిఁ జూచి) నీవు తెలువరా
దేమిరా? చెడుగంతయు నేనే దప్పువలెనని విధియా?

హంస.—బాలులారా! లోహితున కే చెడుగుమ్మా! జెను? సందియమేల
తెలుపుచి? మిమునడగిఁగొనియెడ.

తెండ్రు.—అమ్మా! నీగొడుగును పాముగఱచి చంపెను.

హంస.—హా! లోహితా! హా! కుమారా! (మూర్ఛిల్లి పడును.)

అనుబంధము 82.

బాలు.—ఓరీ! ఈమెదుఱుము చూడఁబాలము. పోవునము.

(నిష్క్రమము.)

హంస.—(లేచి) లోహితా! లోహితా! నాయనా! నినుఁ బాము
గఱచెనా?

సీ॥ రాయంచుగరులచే రాణించుశయ్యపైఁ బలించు నీమేను బడెననేల!
హా! కాంచిత దోల లాడు లోహితుడయో కాటిలో నిద్రను గాంచినేడు.
రాజభోగములచేఁ దేబరిల్లినదిడ్డ దక్కనే కాటికి దిక్కుమారి!
పార్వభోమనుతుండు నిర్వీర్యుడయి కటా! ఘోరాటవినిబడి కుంఠలేడు

సీ॥ పాగ్గవాగమ కర్మంబు ప్రబల మకటా!
నలుపప్రాణమ దప్పించె నలచియగు నె!
హా! కుమారక! ననుజేరరాక యిటుల
వీరకదక్కిరి! బ్రదుకెక నాకులను.

అయ్యో! లోహితా! హా! కుమారా! శరీరము మోయు నుకుమారా!
రా! నాయనా! విధివశంబున మీనాయున వన్నములంబడి నన్నెడఁ
బాసెను. నీమోముఁజూచి నేనావ్యసనంబు మఱచియుంటిని. ఇంక

నెవరాదరింతురు? నన్నిక నెవరు చేరఁదీయువారు? అమ్మా! దినదినము కన్నీరుగాఁబడ వేలనేయని యూఱడించువారెవరు? తనయా! నన్నిట వదలిపోనగునా? నీవియోగము సైఁవఁగలనా? నేమనఁగలనా? నాయనా! ఆపాడుపాము నీపాలి విధియైనిలిచెనా? దానికి నీపైఁగరుణ రాదాయెనా? తండ్రీ! ప్రాణంబులు వదలునపుడు తల్లీ! యని తలఁచితివియా? ఇంతటికట్టడి పనికి నినుబంపితినని తపించితివియా? తండ్రీ! నేనేమిసేయఁగలను? అయ్యో! తక్షకా! నిన్నవైనతేయుండు చంపకమానిన దోషమునఁగదా నానూనుపాలిటి మృత్యువైతివి?

❖॥ నాకువు భూషణుండవయి నాకులభూషణుఁ బుత్రుఁజింపితే
 తేకువఁబూని? వక్రగతి తేటపడక శ్రుతిరావ్యా! తక్షకా!
 యీ కసుకంద నిన్ను పదహీనునిఁ జేసెనే! క్రిందఁద్రొక్కనే!
 యేకరణిఁ గుతుఁగఱచి యేచితివయ్య భుజంగరాజమా!

హా! హా! నాదుష్పాప్తికి నెవరినంతదూరి యేమిప్రయోజనము?
 (కలహకంఠి ప్రవేశము.)

కలహ.—(వచ్చుచు) నానోటికిఁ బ్రసంచమే యాఁగదనిన వీరాయాఁగు వారు? నోరెత్తిన గడియననే యిరుగుపొరుగు మగవారు వఁగఁజెంది యింటదూఱి కాకిండ్లు వేసికొనిరి. ఒకమగవాడయిన నావీధినిఁ దిరుగవెఱచి రాఁదాయెను. అటుచేయనేని యీకుంకలకు బుద్ధివచ్చు నా? (హంసనారిఁజూచి) ఓసీ! రోత తొత్తా! లక్షణముగ శుక్రవారము సాయంత్రి యింటదీపముంచక యేడ్చుచుఁ గన్నీరుగార్చి యి నిష్ఠగఁబడవేమే? నాయింటికి జ్యేష్ఠాదేవిగా వచ్చితివిగదే? ఎండటి దీపమార్చి యెండఱిగొంపలు గూల్చివచ్చితివియే? వినాలి గయ్యా! తలపై గంగనుంచుకొని కన్నులఁగడవలతో నీకుకుప్పరించుచున్నావు గదే? నీకేమి చేయవచ్చెనే? యెవరోచచ్చినవారివలె నేడ్చుకవు? భృష్టా! ఇంటిలో దీపముంచుము. లెప్పు. ఈనడమ నీకు తెబ్బలు లేక నీవు మారి మసలుచున్నావు.

హంస.—(హామని నిట్టూర్పులు విడుచుచు) అమ్మా! యజమానురాలా! నేనేమని తెలుపుదు? నాదుఃఖంజెంతని విన్నవింతు? నాలోహితునిదిట్టి కట్టెకంపలు దెచ్చుటకై కాఱడవిడిఁ బంపితిరి. అచ్చట వానిక బాముగఱచి చంపెనట. నేవానికజాడగ్గ యుండలేను. వాఁడెచటఁబడినాడో వెదకుచుఁబోయి కాఁదగినకార్యంబు సలిపవచ్చెద. నాకీరాత్రిమాత్రము సెలవిమ్ము.

కల.—బోనే పచ్చిరక్కనీ! ఈవగలెవరికి నేర్చెదవు? పట్టిని నచటనో దాచిపెట్టి తప్పించుకొనిపోవు తఱివేచి కొడుకును బాముగఱచెనని కూలియేడ్చు లేడ్చుచు నన్నటమటింపఁజూచెదవా? ఇంటిలోఁ బగి పాటుచేయుక లక్షణముగఁ గళలచే వెలుగు నిండుగృహమున గూర్చుండి సరివచ్చు సమయమునం దేడ్చుచున్నావుగదా? నీ దుడుకు తనంబు నుడువ నసవ్యమగుచున్నది. అయ్యో! బగరాగా! నీవుపని నుండి తప్పించుకొని పోవుటకై మొద్దుగబలసిన కొడుకుచచ్చెనని యేల యవలక్షణములు పలికెదవే శనైశ్చరురాలా?

హంస.—తల్లీ! నాపలుకు కల్లగాదు. లోహితుని లోడిబాలురువచ్చి యా ఘోరిమైనవార్తఁ దెలిపిరి. అయ్యో! విషము నిలువెల్ల నక్కఱ పొగిణమించుక యుండెనేని వారికదెచ్చి విషవైద్యులతో మం దిప్పించెద. ప్రాణములు పోయియుండిన సార్థకపఱచినచ్చెద.

కల.—పలువా! ఇంటిసిరియెల్ల వెచ్చఁజెట్టి హెచ్చువెలయిచ్చి పిచ్చినా మగఁడు నిన్నుదెచ్చినందులకుఁ జేరికగ వైద్యునకిచ్చు వెళ్ళుము వేత యచ్చుకొనవలెనా? పచ్చిగయ్యాళీ.

ఉ॥ సోమరయై పనుల్వినక సొక్కుచుఁగ్రుమ్మరు నీదుబాలుపైఁ
 బ్రేమను బూనియేము గృహకృత్యములక గఱపంగ నెంచి యం
 దేమియు హరిలేదనుచు నిష్ఠికిదర్శలు లెమ్మటన్నచో
 బాములపుట్ట నెట్టి యిటు ప్రాణముబాసినదప్పు మాదటి?

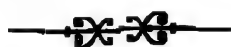
ఏమే! సమిధలు దక్క తెచ్చుని సంపితిమిగాని కాఱడవులలో దూత
కండ్రకొప్పున గుట్టలుగట్టులు పుట్టలునెక్కి పాడు పాములతో గఱ
పించుకొచ్చుని చెప్పితిమాయేమి? ఎంతమిడిసిపాటుగల పొగుడుపోగు
వాడు. ఉండున దొక కొమారుడని"యడ్డియాజ్ఞ లేక పెంచినావు."
"నీపిల్లవాడు పొగురెక్కి పుట్టయెక్కును పామా కఱవవద్దని"
వాకట్టునుంత్రము వేయించి యుంపనితప్పు మాయందున్నది కా-
బోలు? ఎటులయిన మముక్షుమింపుము. నీపిల్లవానిపైన నీకు నన
రుండనేని యింటిసనులన్నియు నెరవేర్చిపొమ్ము.

౧౦. — అమ్మా! నీయిష్టానుసారం బొనర్చెద.

౧. — పొమ్ము. ఇంటిలో వెళ్లి దీపారాధనచేయుము.

(నిష్క్రమము.)

పం చ మ రం గ ము.

(అ రణ్య ము.)

చంద్రమలి, లోహితునిశవము.

అనుబంధము ౪౪.

నీ॥ నాపూర్వసుకృతంబు నాపూర్ణవిభవంబు, నాపుక్తరత్నంబు నామదంబు
నాకామితార్థంబు నాకామితఫలంబు, నాసుఖార్థోరాశి నాదువాసి
నాగృహదీపంబు నాదునిత్యపంబు, నామాటురూపంబు నాతపంబు
నావలపుల తేడదు నాకలుములబీడు నారీలకుతోడు నాదుతేడదు.

గీ॥ నాదుచిన్నిచిటుత నాజాత నానేత, నాయనుంగునేత నాదుభ్రాత
ఈడు లేనివాడు పోడిమినాయుడు గాచుకరణముగను వీడేమేను.

౨౪౬. లోహితా! పట్టభద్రునికూర్చి పట్టివగు నీకు నిట్టికట్టడిని
చావు ప్రాప్తిల్లునని యాకట్టడిబ్రచ్చ నీనాసట వ్రాసెనే? నాయనా!
సకలవిధాలభాగ్యంబును గన్న భాగ్యవతి! నీవుపుట్టక నాకీలపుష్టి

తివి? తండ్రి! ఇట నాకింక నెవ్వరుదిక్కు? వట్టి! పుట్టకపుట్టిన పుట్టు
భోగివి నీవని యాపుట్టభోగి చలపట్టి నిన్నుజంపెనే? అయ్యో! తన
యా! నీవుపుట్టినపుడు కాలజ్ఞులు నీజాతకముఁజూచి చిరకాలము
సార్వభౌమపదవిని మనియుందువునీవని పలికిరిగాని కాలాహితే నకాల
మరణంబు ప్రాప్తిలునని నుడువరై రిగదా? హా! లోహితా! నీనగు
మోము కన్నులారఁజూడకున్న, పులకంశములొలుకు నీముద్దుపలుకు
వీనులారవినికున్న, రంగారు బంగారు చాయను గేరి మెరుగారు
నీనునుమేను నాయక్కునకాజేర్చి కౌగలించుకున్న, నాబ్రదుకు రిత్త
యని తలచుచుంటినిగదా? ఇక నేనేమని యాభువిని బ్రదుకుదు?
నాయనా! పదినెలలు నిను గడుపునందుంచికొని రక్షించినది యీ
నిదుకానకు బలియిచ్చుటకేనా? తండ్రి! లోహితా! యని నేఁబిలువ
నెఱిగితి దూరంబుననుండియైనవచ్చి ముద్దిచ్చి పోవుచుంటివిగదా?
నాయనా! ఎటుపోయియుంటివని నే గన్పరించి యడుగ ననుఁ గొంగ
లించి అమ్మా! ఆడను బోయియుంటివనిపల్కి నాకు ముదముఁ గూ
ట్టుచుంటివిగదా? ఇకనట్టి ముదంబు గూర్పువారు నాకెవరు?
అయ్యో తనయా! భూరినిర్భాగ్యును నేను హా! పుత్రకోకమును
గుండుచు నేనిచటఁ దడిసితినేని నాయుజమానురాలికి నేనిచ్చిన గడవు
దప్పును. ఆయుమ నను దండించి నిండించుచు. దానీధర్మవిరుద్ధం
బగును. ఈలోహితునికి నాముద్దుపట్టికి నగ్నిసంస్కాగంబొనర్చి గృ
హంబుఁజేరెద. (శవమై త్రికొని నిష్క్రమించును.)

అనుబంధము 34.

చతుర్థాఽఽఽము.

ప్రథమ రంగము.

వీరదాసుడు, హంసనారి, లోహితుడు, శవము.

వీరదాసుడు.—ఇప్పుడర్థరాత్రి యాయెను. నిదురవట్టదాయెను. నాయుడ రమ్మలోఁ జేతులుంచి కలంచినట్టు సంకటమగుచున్నది. నాపాలిటి భాగ్యదేవత నాబహిరప్రాణము. నాప్రాణసతి తన్ను విధినిడి విక్రయించు పాపాత్మునిఁ జేపట్టితి నేయని నొచ్చుకొని యుండునా? నా తనయుడు, సముదంచిత నయుడు; నానందనుడు, మదీయాత్పాతి నందుడు; నానూనుడు, మృదువచన ప్రనూనుడు, నాపుత్రుడు, సమస్తజనననచైత్రుడు, నాకుమారుడు, చూపజితమారుడు, నా కుమ్మత్యంబులు దలంచి దుఃఖించుచుండునా? అయ్యో! వారి కిప్పుడేకవైముదవెనో గదా?....అయ్యో! మాలవాని కూలివాని! నాకేల వారిపైజాలి?

చం॥ అలచడియేల చిత్తమున నిర్గమిహినుడనై మరీచిమ
తుక్కులమనుగుల్పితిక, సతినిఁ గూరిమిదారను విధివమ్మితిక,
గోలువుననుంచితిక సుతునిఁ గోమల కాయునిఁ జిన్నిబాటనిక,
నిలిచితి మాంసేమను, నించ్యుడనైతిని నన్నిటాభుతిక.

ఇట్టి భూరిపాతక! నాకేలవారిచింత? నిదురవచ్చునట్టున్నది. నేల బడెద.

(అనుచు దూరమునఁ బండికొనియుండును.)

అనుబంధము ౪౫.

(హంసనారి, లోహితునెత్తికొని ప్రవేశము.)

హంస.—(లోహితుని క్రిందనుంచి) హా! తనయా ఘోరాటవిలో కళ

దీపము వెలుగున నీమొద్దుమోముఁ జక్కఁగఁజూడనైతిని. ఈశవ
కావ్యజ్ఞానల వెలుంగున నీసుకుమార కాయంబెల్ల నగపడెడు.
అయ్యో! పుత్రా! భర్తాంచిత భవనమున మణిదీపికాసహస్రములఁ
జెలువారు నీమోము స్పృశానవాటికలో ఈకావ్యకీలికీలల సాహ
య్యమునఁ జూడనయ్యెనుగదా! నాయనా! నాదిక్కుఁజూడవేల?
అమ్మాయని పిలువవేల?

నీ॥ ననుగన్న నాయనా! తనకలిపామెటు చెనట్టియై నీమేనుఁజెనకనన్న!
భోగివై యుయ్యెల లూఁగుచుండెడినీవు భోగిపాల్యడితివే! బుడుతకుట్ట!
బంగారునునుగాంతి రంగారునీమేని సింగారమెటుపోయె! జిన్నిచిఱుర!
తండ్రి! నీరక్షకై తాయతఁగట్టితి నది తత్పాయనే యటవినవుడు!
గీ॥ తండ్రి! నాదిక్కుఁజూడరా! తనయ! నీదు
మోముఁజూపర! ముద్దీర ముదముదీల!
కొడుక! కాగిటఁజేరరా! కొమరుమిగుల
రాకుమారక! లేర పరాకుమాని.

నాయనా! లోహితా! మాటూడక నీచిటు రావడితివేని నాగతి
యేమి? “తండ్రి! లోహితా!” యని నేబిలువఁ బఱుగిడినచ్చి ము
ద్దిచ్చి యమ్మా నేనాడుటకుఁబోయనా? యని నన్నిక నెవ్వరడుగు
వారు? కుమారా! నాకొగిటనుండి చెక్కులుగీత నవ్వి నవ్విండు
వారెవరు? ముద్దుముద్దులుగఁ దొక్కునల్కులు పల్కుచు నాకు
సంతోషము గూర్చువారెవరు? తండ్రి! హంసతూలికాతల్పమునఁ
బవళించి యిరువాగుల చామరంబులు వేయించికొనిన మేనా యిది
నేడు ఈశకంకాశకంటకమైన స్పృశానవాటికయందుఁ బడినది. తనయా!
ఏనుఁగులపై నెక్కి యెలమిని వాహ్యశివెడలు నీవు నేడువీనుఁగుల
పెంటలపైఁబడి యడఁగితివియా? అయ్యో తనయా! కులముద్ధరిం
చెడు కొడుకొక్కఁడైన జాలునని యనేకస్రశంబులు సలిపి నిన్నుఁ
గని సమస్తసంపదలు గన్నవానిబహు సంతసించియుంటినిగాదా? నా
సంతోషమెల్లఁగాల్చి సంతానము గూర్చితివియా? తనయా! నీ

తండ్రిబలె సార్వభౌముడనై సర్వజనులను రక్షించి వార్ధకదశను ననుజోపింతువని తెలిసితినిగాని విన్నవయ్యన నీవిటు పెనువృత్తు తనకు బలియగుడువని తెలియనైతిని. అయ్యో! నే నిపుడేమిసేయుదు?....నాయజమానుగా లాలస్యము చేసితివని నన్నేమి దండించునోగదా? ఏమిసేయుదు?....లోహితుని, గాలోహితుని, కుమారుని, నాముడ్డుకుమారుని, కటికయై నాచేతులార చితినుంచి శ్రీశారదామస్తు" యని పోయెద.

అనుబంధము 35.

దాస్యధర్మం బతిక్రమించితి నేని దోషంబు వాటిల్లు. (లోహితునత్తుగాని)

అ|| చిలులె! యివుడు నిన్ను జిచ్చులోగలిపెద
చిన్నిబుడులె! నీకు జిచ్చునిడెద
లోనినుండు చిచ్చులోజెక్కి- యంతలో
నిన్నుగలయుదాః నిజము తండ్రి!

వీర.—ఏలూ! యార్తారావము? అర్ధరాత్రము మీతినవిదన శవమును దెచ్చి కాటినుంకమివ్వక పనిగడలేర్పఁ జూచెదరు కాఁజోలు? ఔరా మూసము! పోయిచూచెద. (అనుచు ముందరికివచ్చి హంసనారింజూది)

ఈ సాహసశ్రీ! నీవెయ! సాహసప్రతి నిశిధమందునకా
గారణమేమి నీవిటులఁగాటికిరాఁ! గరమందునున్న శృం
గారిముల్మొల్పు బాలకుఁడు కాఁయముఁ బాసెనడలె! వాఁడు నీ
కారకునేమి కానిలము? ఎంతయు దాచకలేల్పుమా! యికకా.

హంస.—పుణ్యపురుషా! నిర్భాగ్యులుగా నాచరిత్రంబు దుఃఖకరంబు. దానినివినలే? శనోకవిప్రునింటిదాసిని. వీడు నాపుత్రుఁడు. విప్రుని బాధకులోబడి సమిధలు దెచ్చుటకై యటవికింజోయి యచట నొక కుటిలసర్పంబుచే గజపంబడి ప్రాణంబులుబాసెను. మహాత్మా!

రామచంద్ర! ఈ బాలుని రక్షించుటకై భవి నవతరించిన దిక్పాలకుల
లో నొకరో? త్రిమూర్తులలో నొకరో? సప్తముఖులలో నొకరో?
కిన్నరులలో? కింపురుషులలో? విద్యాధరులలో? గంధర్వులలో? ఎటులయిన
నాముద్దుగారుని రక్షించి పుత్రబిడ్డనిత్తుని ఒతిమాలి వేడికొని
యెవ.

వీర.—మానినీమణి! నీపలికినవారిలో నేననడునుగాను. ఈస్థ శాసనవాటి
కాధికారియైన వీరబాహుని నేనకుండను. వీరదాసుండను. నానీ!
కాటిసుంకమిచ్చక శవసంస్కరణంబు గూడదు. నీవాడుదానవు కా
వున మన్నించితిని. కాదేని యీకరవారంబునఁ గుత్తుక తఱగుచుం
టిని. మంచిమాటలతో స్థ శాసమున కిడఁదగిన వీనుఁగకప్పుమిడుము.
కానేని యాశీషము నత్తుకొనిపొమ్ము.

హంస.—హా! కుమారా! నాయనా! నీ శవసంస్కరణార్థమునకై న నీ
కిండుక నేల లేదాయెఁగా? పుట్టుశ్రీమంతుఁడనగు నీవు కాటినిర్భా
గ్యుడనైతివియూ? అయ్యో! తండ్రీ!

కా॥ సప్తాంభోధిపరీతభూవలయ సంస్థానాననీనేతయై
సప్తాశ్వాప్యయ పూర్ణివారికి శరీరప్రద్రోపమానుండు నై
సప్తదీప్తిపములేలు రాసుతుఁడు సంస్కారార్థమై స్వల్పభూ
ప్రాప్తికొడెనను నోమఁడే! అకట! నిర్భాగ్యుండె యీకాళికీ?

హా! రాకుమారా! బహుప్రమాద లభ్యాశనప్రసాదములగు నిటుచే
దలకంటెను నీతల్లి నిటుచేదరాలాయెనుగదా? అయ్యో! దానీవు
త్తిననుండు నాకు ధనమిచ్చుటనుండి ఎచ్చుచు? శతిచే వీధిని నమ్మఁ
బడిన వీటిఁడికి విధవముండునే? (వీరదాసునిఁజూచి) మహాత్మా! కట్టు
బట్టలుతప్పు నాయొద్ద నొకకాసైనను లేదు. నన్ను గృహగని
యీపాపని శవమును సంస్కరింప నెలువిమ్ము.

వీర.—(ఈయని నిట్టూర్పుసారించి)

మ॥ చెలువా! నీవిభుడబ్బివేస్తేత భువికా జెన్నాప్పుగానేలి య
 ప్పులవాలై సకలార్ముల్ కడిమిఁజాఁబోకాచ్చెనే క్రూరుడై!
 కలికీ! వీధినిఁబెట్టి విచ్చెననినుకా గచ్చెత్తుడై! యెన నీ
 గళనూత్రంబున గోప్యమైవెలయు బంగారము నమ్మండయెకా.

కలికీ! యీకపటంబులుచాలు, నీగళమున దాఁచికొనిన మంగళనూ
 త్రమునమ్మి వీరుగనుంకంబిమ్ము.

హంస.—(ఱిచ్చనడి దూరమునచ్చి) ఏమియచ్చెరువిది? నామంగళనూ
 త్రంబీ మహానుభావున కెటులగవడెను? (అలోచించి) అలనాఁడు
 నేను దుష్టనత్తత్రంబున ప్రథమరజస్వలనైతిని. నాతలిదండ్రులు
 కృపవీడి నిదురఁబోవు నన్నుఁబెట్టికయందిడి సాగరంబునవైచిరి. నా
 యదృష్టసశమున నాపేటిక మయునకు లభ్యమయ్యె. ఆమహాత్ముఁడు
 నన్నుఁ సంక్రిమాసుగఁజెంచి హరిశ్చంద్ర సార్వభౌమునకు నన్నిచ్చి
 పరిణామం బొనర్చెను. విధవాశ్వదోపహరణమునకై తనతపోబలం
 బున నవృశ్యంబుగనుంచిన నామంగళనూత్రం బీమహానుభావునకు
 నగవడెనుగావున యీశఁడు నాభ ర్తయనుట నిస్సం దేహము. వర్ణము
 మారినది. అంగసౌష్ఠ్యమెల్ల నాభ ర్తనుబోలినది. సం దేహము లేదు.
 అయ్యో! ఎంతటిభోగి యెంతటిత్యాగి యారీతి జోగియై నిలిచెను?

నీ॥ ఈతేకు జగములనేలఁ జాలెకుతేఁడు కాటికావలియయి కంఠనేఁడు
 పల్కుగద్దెయపై నెలయుభూజానికీ నాసంబయ్యెనే యస్థిచయము!
 రాజాధిరాజుల పూజలందినరాజు పెలివానికొలుపున నిలిచెనేఁడు
 భోగ్యభాగ్యాభోగ భూతలాధీశుఁడు శవకాష్టభస్మాంగ సంకుడయ్యె.

గీ॥ భూరిరాజ్యకొటి కోటిరరత్న,
 రాజసిరాజతాంత్రి సరోజుడకట
 ప్రేలివాటిని శవసేనఁ బ్రీతినిలిచె
 ధాతచేతనునేమన! భూతలమున.

అయ్యో! కట్టడివిధి! పాపిదైవమా! అహీన భోగభాగ్య నిరంతర సంతృప్తహృదయుడైన సార్వభౌముని యిట్టి హీనదశకుడించి యథ మాధమమైన సేవకవృత్తిలో, నందున నధమజాతివాని సేవకవృత్తిలో నిలపితివియా? ప్రాకృతకర్త ఫలంబవశ్యానుభవనీయంబు. (వీరదాసుకాశీ.) మహానుభావా! నామంగళసూత్రంబు నాప్రాణ పతియగు హరిశ్చంద్రసార్వభౌమునకుఁ దప్ప నితరుల కగోచరంబుగ నుండునని నాచాలన తండ్రీమయుఁడు వరింబొసంగియుండెను. అట్టి సతీగళభూషణంబైన మంగళసూత్రంబు తమకెటులగపడెను? తా మా హరిశ్చంద్ర సార్వభౌములవుదురని నచ్చిన దానను. నిజము తెలుపుదురని వేడెన.

వీర.—[కన్నీరుగార్పుచు] భామా!

నీ॥ సకలాననీతల మకలంకముగ నేలి యాలి నేలఁగలేని కూళ నేనె
భోగియై వైభవాభోగతఁగడునిక్కి త్యాగియై బలంబు బోగి నేనె
ఉడురాజువదన! నిన్నుడవులఁ ద్రిప్పచు నిడుమలఁగెడుఁ జడుఁడనేనె
మానినీమణి! నిన్ను బానిసపనులకై నడపిధి మ్మి చెడుగఁడేనె.

గీ॥ భామినీ! నీకు నెన్నియో బాధలుంచి
మనిన తీవచ్చవుఁడేనెనె నిలిత! నేడు
సుతుని శవమునుఁజూచియు తీతిని నిలిచి
పలుకు మనుషీనుఁగనునేనె పలితుఁడేనె.

(అని కన్నీరుగార్పుచు కన్నులు హస్తమున మూసికొని కూర్చుండును.)

హంస.—నాథా! అడలకు. గ్రహచారములందున నూకిన్నికప్తము లొక్కమై కూడినవని నాకుదోచెడు. లెప్పు. వ్యసనమ్మువలదు. మిన్ను విడిగి పైబడినట్టు నీవున్న గతియేమి? నాథా! నీవీ వెలివాని సేవలో నెటులనిలచితివి?

వీర.—నానీ! ఆదుఃఖంబు నేనేమని తెలుపుదు. అలనాఁజాయంగడివీధిని నిన్నుమీన ధనమా నక్షత్రకుండు తనబత్తెమున కయ్యెనని యువమా రించి మరల మునిముఠమునకై నన్ను బాధింపసాగెను. సత్యపాశా బద్ధుఁడనై యత్నములేక నన్ను నేనమ్ముకొంటిని. వీరిబాహుఁడను మతంగజుడు నన్నుఁగొని యీస్తానమునఁ బ్రీతుఁగు నుంకము రాబట్టు పనికి నన్ను నియమించెను. నానీ! అస్పృటనుఁజెడితి. రాజ్య భ్రష్టుఁడనైతి. ఘోరాటవులు దిరిగితి. నిజదారను నిన్నుధనమునకై పరిత్యజించితి. కులహీనునకు దేహమమ్ముకొని కొలువుజేసితి. నిజను తిని అయ్యో! యేకపుత్రుని మరిణంబుఁ జూచితి. దైవము నన్నికనుఁ బ్రాణమునఁ గాపాడినాడు. మఱియేకప్తం బీ పాతకి కనులారఁజూచి యనుభవంప నెంచినాడో తెలియదు? దైవగతి దురూహ్యంబు గదా?

హంస.—నాథా! ననుముంచునంత దుఃఖముండినను ముడమించుక యిపుడు నావ్యాధయమునంగంకురించెను. ప్రాణననీ! ఆముని ఋ గంబు మితిమీరికదీర్చి సత్యంబు సాధించితివిగదా! ఇక నీవిహపర లోకంబులు రెంటిని జయించితివి. ["సత్యేనలోకాః జయం" యసి యున్నదికదా?] నాథా! శరీరమునిత్యమా? విభవము శాశ్వ తమా? ఇవి చంచలములని కదా ధర్మసంగ్రహమే మనుజునకుఁ గర్తవ్యంబని నీతిశాస్త్రమునందుఁ బలుకఁబడెను. ధాత్రీశా! సత్య మున నీరసన పవిత్రమాయెను. ఇక నుఖదుఃఖములకా చింతింప దగినది? "నహినుఖందుఃఖైర్వినాలభ్యతే" యనువచనంబులేదా? నుఖదుఃఖదేవత లిరుగుపొరుగువారుగదా? నాథ కర్తవ్యము సాధించి నిత్యకీర్తినిఁగనెనను సంతోషముకట్టియ నాకుఁజాలు. నాకది జది వేలు. నాథా! మనపుత్రున కగ్నికార్యంబు సల్పువలెనుగదా? కా జేని కర్తవ్యతెలుగును. పుత్రుఁడని నుంకమునీయచేని స్వామి ద్రోహి యవుదువు. అది ధర్మవిరుద్ధము. నీవలిసఁజొప్పున మంగళ

సూత్రము దెగినప్పుట కది నాస్వాతంత్ర్యపు సామ్యకాదు. మీరే కట్టినది. మీరేవిప్పుడగినది కావున మీరు దానిముడివిప్పి నాచేత నుంచితిరేని నేఁబోయి దాని నమ్మకొనివచ్చెద.

వీర —రమణీ! దానినివిప్ప నాయలివికాదు. విధాతవ్రాసిన వ్రాతఁ దుడవఁగలమా?

హంస.—ప్రాణపతి! అటులైన నాయజమానురాలి యొద్దకుఁబోయి బలిమాలి నుంకము కానుఁదెచ్చెద. నేను వచ్చునంతవఱకు నీ బా బునికీరము రక్షింపుము. దేవా! పోయినత్తునా?

వీర.—దేవీ! పోయిరమ్ము.

[హంసనాది నిష్క్రమము.]

హా! హా! అఘటమాన విధాయకుండగు విధాతవ్రాత, యవశ్యాను భోక్తస్యరిటు. అనక్రవిక్రమాన్వీతుడై, మదనదహిత హృదయవ్యథావిధానంబుసంధించు హరిశ్చంద్రచక్రవర్తి యథమాధమ కులాధిపుని పదనేవనేయు సమయంబు తటస్థించెనుగదా? సజ్జనావనప్రత పరిపాలనాగుణపరాయణ మానసుండగు హరిశ్చంద్ర సార్వభౌముఁడు, దైన్యదశాపరిపాకత ప్రచేతనుడై పుత్రశోకాతిశయ కర్మితయగు నబల యుజనాలించి లాలింపఁజాలఁదాయుఁగా? మేదినీజనావనానుభావుడై ధర్మదయావిధేయమతియై నుతిఁగాంచిన హరిశ్చంద్ర మహీపతి యక్షిణపుణ్యయుగేహయగు తనవరారోహ, భాష్ప సంస్థాపితసేత్రయై నిజతనయ సంస్కరణార్థంబించుకనేలను దీనా లాపముల వేడినను గరుణింపక హరిద్రానూత్రోల్లసితహేమ భూమగంబు సువాసనీత్వ సూచకమంగళ సూత్రంబు విక్రయించి నుంక మిచ్చుని లింకముఁబాడెఁగా! జూరా? క్రూర్యమింతకంటె హెచ్చుండు నా? దాష్ట్యమింతకంటె హెచ్చునా? ఈకుటిలాలక కటికగుండియ వాడని నన్నెన్ని కాఁబోలు కటికచీకటిలో గానులుదెచ్చెదనని

పోయెను. మార్గమునం దేదుర్పార్థ లాపన్నార్థవలెని నేమిసేయుదురో
 కదా? అయ్యో! ఆసతీమణి సచ్చరితంబు, ఆపరివ్రతాశిరోమణి సత్స
 థావలంబనాయతమతి, ఆసాధ్యీలలామ సత్కృతీలంబు, నేనంతనులిం
 చినను తక్కువయగునుగదా? ఈకుమారుని ముద్దుకుమారుని మర
 ణంబున కపరిమితదుఃఖంబు నందుచు నన్నుగుత్తెఱిగిన పిదప నా
 చిత్తవిషాదవిమోచనార్థంబెన్ని వైరాగ్యంబులు పలికెను? తనదుఃఖ
 మంతయు మనము నందే ముంచుకొని నాసత్యవాక్కుద్ధికి ముదమం
 దితి నని పలికి నన్నూటపించెను గదా? నాథా! ఎంతటిముప్పుననై
 నను ధర్మవిరుద్ధంబు సలుపఁదగదని బోధించిపోయెను గదా? ఎన్ని
 సత్కర్మము లొనరించినను, ఎన్నిధర్మములు నేర్చినను, ఎన్ని వే
 దాంత బోధనలువినినను, ఎన్నివైరాగ్యములు బూనినను, పుత్ర
 కోకాగ్నియాటునా? ఆటడు. అయ్యో! లోహితా! ఆపన్నగరాజ
 మునకు నీవేద్రోహ మొనర్చితివి? ఆపన్నిలయమై నిన్నది బాధించె
 నేల? తనయా! నీజనన కాలలగ్నమునుఁజూచి కలకాలము పూర్ణా
 యువుగలిగి బ్రదుకుదువు నీవని కాలజ్ఞులు పలికిరిగాని కాలాహిచ్ఛ
 నీప్రాణవాయువులు గ్రోలంబడునని పలుకరైరిగదా! తండ్రీ! ఆ
 రంజితూగుటుయ్యెలలో బరుండ నలవడిన నీమేను కంటకానృత
 కఠినకాననంబునఁ బడనోర్చెనా? తండ్రీ! నాదిక్కుఁజూడుము. నీ
 ముద్దుమోము జూపుము.

బి॥ అనలగ్నముఁజూచి మనుదుర్హయవై యనినపద్మమాట యన్పరమయ్యె
 సాముద్రకముఁజూచి సార్వభౌమవదంబు గలుగునన్న హిలోక్తికల్పయ్యె
 నిలువునీటునుఁజూచి కులముద్ధరింపఁగఁ జాలువాఁడనుమాట కూలిపోయె
 చెన్నారవినుఁజూచి నన్నెవాసీయుఁగన్న చెన్నెల్లఁదఱిగరా చిన్నచిటుక!

గి॥ అన్న! ననుఁగన్న నాయున్న! పన్నగంబు
 నిన్నగఱచెనీ? నీటిటులున్న నేను
 మన్న నేమిప్రయోజన మన్న! లేది
 నన్నుఁగనవన్న మన్ననఁ గన్న తండ్రీ!

లోహితా! కుమారా! రాకుమారా! సౌభాగ్యలక్షణాశారా
 ఉదారగుణాధారా! సుకుమారా! నీనవ్వులముద్దుమాము నాకన్నుల
 పండపుగఁ జూచునోము నోమనై తినిగదా? పులకండములు చిలుకు
 నీముద్దుపలుకులు నానీనులవిందుగ విననై తినిగదా? తనయా! వినయ
 సముదయా! నుగుణసముదంచితనయా! లేవవా? మాటలాడవా?
 ననుజూడవా? నాయనాయని నన్ను లిలువవా? అయ్యో! నే
 నెక్కడినాయన్నను? నిన్నును నీరల్లిని సాధ్వీమతల్లిని వీధినిఁజెట్టి
 యమ్మినద్రోహిని, కటికను, క్రూరుని, తండ్రీయని పిలువనగునా?...
 అయ్యో! పిచ్చివాడనై యేచ్చిన కొడుకునచ్చునా? రాఁడు. దైవ
 మా! ఆ కుసుమకోమలగాత్రికి బాలునిసుంకమునకై కాసుదొర
 కునో దొరకకో? ....(ఆదిక్కున నవరో శనము దెచ్చినట్టున్నది.
 పోయి కప్పము రాఁబట్టెద.)

(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము.

రాజవీధి.

•విశ్వామిత్రుఁడు, నక్షత్రకుఁడు, భీషణుఁడు, విభీషణుఁడు,
 భీకరుఁడు, చంద్రమతి, సోమశేఖరుఁడు.

విశ్వా.—నక్షత్రకా! నాయొనరించిన కార్యంబులెల్ల నామహిమతియెడ
 వ్యర్థమయ్యెను.

చ॥ ధనమునువేడి రథసముదాఁచితి మానవనాథుఁడెంతి నా
 ఋణముగ, సంత్యజాంగనలరేచి యిలాశలమెల్ల లాఁగిలేక,
 వనతలమం దసవ్యమగువనతలఁ గూర్చితిఁ, జిమ్మఁజేర్చితిక,
 వనితనువచ్చితిక మరుని ప్రాణముఁబాపిరి, బంకఁడాయెఁగా

(అనుచుఁ జరించును.)

నక్ష. — గుడువుల వారూ ఏమింటింటి చెడరు? తగ్గుముగ్గులేరికిని దప్పువు.
 ఇంగలము సంగతిని బంగరమునకువన్నె పచ్చినరీతిగ మనబాధలచే
 నాపార్థవుని సత్యవాక్కుద్ధి హెచ్చగుచున్నది. గుడువులవారూ! ఆ
 హరిశ్చంద్రభూపాలునికంటెను నతని భార్య మనశ్శుద్ధి హెచ్చుండీ.
 మార్గమునం దా భూపాలున కనేకకష్టములు కల్పించి బాధించి
 నపు డా మహిధవుడించుక పాలుమాలెనేని యెచటబాంతునోయని
 భీతిఁజెందిన దానిబలె డీయనివచ్చి నన్నదటించి యతని హృదయ
 మున ధైర్యసారమునించుచుండెను. ఆచంద్రమతి యసాధ్యురాలు.
 ఇవియున్నియుఁ బ్రారంభముననే నేనాలోచించియుంటిని. హరిశ్చంద్ర
 మునిచేఁ గల్లలాడింపఁ బ్రతిజ్ఞపట్టిరినని మీరెన్నఁడు నాలోఁ బ్రస్తా
 పించిరి? నాడే "మీడి యసాధ్యమైనవని కానడుపొనేల? మూ
 రెడుదిగ నేల?" అన్యథా చింతితంకార్యం దైవమన్యత్ర చింతయేత్
 యని యున్నది అనాధులను దైవము రక్షించును. కాకదంతగనే
 మణమసాధ్యము. కోపము పాపకారణము" ఈహితములు మఱియు
 ననేక హితములు నాడే మీకుఁ దెలుపవలెనని యెంచి మాటలు
 నాలుకవలకువచ్చెను. మీముఖభాసము వీక్షణముల లీక్షముమూచి
 లేని శనైశ్చరదత నేనెందుకు దెచ్చుకొనవలెనని యూరక నామా
 టలు నేనే లోపల దిగమ్రొంగితిని. మీదుర్దశకవలేమి నేయుదురు?
 సౌరకయుండ లేక యులుసుపోకకు మందువుచ్చికొనియెదరు. కాలు
 ద్రవ్వి యెవరితోఁ గలహమాడ యత్నింతురు. ఇప్పుడు వ్యసనపడి
 ప్రయోజనమేమి? నిన్నటిదినమే వసిష్ఠులవారు విశ్వేశ్వరదర్శనము
 నకై యిచ్చటికివచ్చినారు. నేఁ జూచితిని. మానససరోవరఘట్టములో
 దిగినారట, వారిని దర్శించి యోడిలిని యమింపుడని పలుకుఁడు,
 నారు శాంతమూర్తులుగనుక మిమ్ముఁజూమింతురు.

విశ్వా. — ఓరీమూర్ఖా! ఏమి కూసెవవు? ఇట్టి ప్రల్లదంబులా నీవాడెడగి నవి. హేచ్చరిక. హేచ్చరిక. మహాతపోధన సంవత్సుడైన విశ్వా మిత్రప్రహ్లాది, విద్యాశిష్యుడైన వసిష్ఠుని కుమారుడేదైనా? అటు వేడిన వింధ్యపర్వతమంబుధిపైఁ జేలువా? ఆ రాజాధముని నిప్పుడే వడలుకునా? వడలను. వడలను. ఎవీ భీకరుడిదివలకు రాకయున్నవాడే? ఏలతనసి ముందును? కార్యముచేడిముందునా?

(భీకరుని ప్రవేశము.)

భీకరుడు. — స్వామీ! కండము.

విశ్వా. — ఓరీ! భీకరా! పోయినపని యేమిచేసికొని వచ్చితివి? ఎటులాన రిందితివి?

భీక. — స్వామీ! తామిచ్చిన మచ్చమందు రాజునగరు కాచువారిపైఁ జల్లితిని. వారుచచ్చినవారివలెఁ బడి ముంకిరి. నగరులోఁ బ్రవేశించి కాదిజొప్పుననున్న విక్షనుదీసి యజువనటుల గొంతువిరిచి యెత్తు కొనివచ్చి కాటిసూక్ష్మమున బాలునిఁద్రోసి సొమ్ములు దెచ్చితిని.

విశ్వా. — ఏవీ యాసొమ్ములు?

భీక. — స్వామీ! సొమ్ములు మూటయిదిగోఁ జూడుఁడి.

విశ్వా. — అటులైన ముందుజరుగఁదగిన కార్యంబు నీశవులోఁజెప్పెదను కమ్ము.

నమ. — స్వామీ! గురువులవారు! నే నున్నానని కహస్యముగోరితిరో? నానుంకి కాఁదగిన కార్యమాయెనని నాపై మీకప్పుడే యనుమానము గలిగెను కదా? మంచిది నేనే దూరంబుఁజోయెద,

విశ్వా.—నక్షత్రకా! నీపై ననుమానముండునా? కటికచీకటి! వేయి
కన్నులు వేయిచెవులునుండును. కావున రహస్యముగోరితి.

(అనుచు భీకరునిగఁజేరి వానిచెవులలో నేమమోగొనుఁగును.)

భీ.—స్వామీ! తెలిసెను. తెలిసెను. మీరువలె! నదంతయు "జాచా"
దప్పకచేసెదను. మీమెప్పు లంజెదను.

విశ్వా.—అటులైన నేనదృక్కుండనై నీచర్యఁజూచుచుండెద. (నక్షత్ర
కునిఁజూచి) నక్షత్రకా! నీవును నాదెన్నడిరమ్ము.

నక్ష.—స్వామీ! మీదెన్నడియో మున్నడియో రావలెను. రాతన్న
దు. మీరుపట్టినపట్టు వదలువారుకారు. వృథాశ్రమపడియెదరు. వా
తూలంబు తూలంబును కూలించినరీతి నాకుహీనాలునిపై మీ
రొనరించు దుష్కర్మగ్రంథులెల్ల దైనము కూలించును. ఏనుఁగు
కొమ్మును వెనుకఁ ద్రోయసాధ్యమా? పుల్లలో మేరుశైలము సాధిం
చురీతి దైనసహాయముగల భూపాలుని మాయోపాయముల సా
ధింపఁజూచెదరు. "ఎగడిస్తే బ్రహ్మహత్య దిగడిస్తే గోహత్య" యని
నట్లు నాకు రెంటి సంకటము కలిగించుచున్నవారు. యథార్థమా
డితి నేని యగ్నివలె మీరుచుండుదురు. ఇంకున మీరోడితిలేని మీది
లేనిసంతాపము నాకుఁగలుగును. ఏమిసేయుదు? అనలేను అనుభ
వింపలేను.

విశ్వా.—నక్షత్రకా! చాలు. చాలు. నోటి! తాళమువేసికొని నా
వెంటరమ్ము.

నక్ష.—గురువులవారూ! నిజమాడితిరి. నోటికిఁ దాళమువేసికొనిది
యవస్థ నాకు సంప్రసాప్తించినది. అటులనే చేయుచువచ్చెద.

(విశ్వామిత్ర, నక్షత్రకుల నిష్క్రమము.)

(భీకరుఁడు నుజుఁగున దాచికొని యుండును.)

(హంసనారి ప్రవేశము.)

హంస. --- (మార్గము నడచుచు) ఏమియిది శాలిశేమోదగిలెను? చూచెద. (అనుచు వంగిజూచి) అయ్యో! ముద్దుబాలుడే! చెక్కుల నిశను బాలాజుని బాలుడే? ఏల యిచ్చటయుండను? ఈబాలుని తలిదండ్రు లెగుండురు? అయ్యో! ఊపిరియాడక యున్నదే! దేహ మెల్లఁ జల్లనయినదే! కట్టవలెరావడినాడే! వీనితలనండ్రులు మా వలె దొర్చాగ్నములు కాఁజాలు.

భీక. --- (వచ్చి) అమ్మా! నీవెవలె? నడురేయినేల యిచ్చటికివచ్చితివి?

హంస. --- అయ్యో! నేనొక విప్రునింటి దాసిని. నుతుని శవసంస్కృతి యార్థము, కాటి కాసుకు గతిలేక నాయజమానురాలగు కలహా కంఠినివేడి లేచ్చుటకై నచ్చుచుండ దారి నీహారఁడెవఁడో ప్రాణంబులు వీడివడియుండెను. చూచుచుంటిని.

భీక. --- అయ్యో! చెల్లెల! కాటికాసునకు గతిలేనంతటి బీదరాలవా నీవు? పోకరి! నేధనికుండనైయుంటిని. నాభార్య వ్యభిచారిణియై నన్నునదలిపోయెను. ఉన్నయొక పుత్రుఁడు చనిపోయెను. సంసార ములో విసుకుపుట్టి విరుక్తుడనై సన్యసింప నీపురికి వచ్చినవాడను. నాకుఁగల నగలేకైన బీదవాండ్రకిచ్చి ముక్తుఁడగుఁ దలంచెయుంటిని. వెదుఁజోయినదీని కాలఁదలిపట్టి నీవగవడితివి. బీదరాలవు నీవు. కావున నీకీ నగలమూటనిచ్చెద. (అనుచు నగలమూట యిచ్చును.)

హంస. --- అయ్యో! నాకిన్ని నగలేల? నేనేమిసేయుదు? వలదు.

భీక. --- అయ్యో! నాకిచ్చిచెల్లెలా! నగలేలయని యాడువారనఁడగునా? నాభార్య యాపాదమస్త్రక పర్యంతము మోయులేనన్ని నగలు వేసి కొనియుండినను "నగలో నగలో మొగుడా నగలో" యని నన్ను బ్రాణములు దినుచుండెను.

భీమ, విభీషణుల ప్రవేశము.

భీషణుడు.---విభీషణా! దొంగపాదముల జాడ యిచ్చటసైతము పడి యున్నది. వాడీ మార్గముననే పోయెనని నాకుఁదోఁచెడు.

విభీషణుడు.---అనుమానమేల? రాచనగరునుండి యిచ్చటివఱకు నొకటే విధమయిన యడుగులఁ జాడ లగపడుచున్నవి. ఆదురాత్ముఁడు ఆబాల హంత యీదిక్కుననే పోయియుండును. ఇప్పుడే పోయియుండును. ఎచ్చటికిఁబోనీ మేము వదలుదుమా?

భీష.- (హంసనారిఁ బట్టికొని) అయ్యా! తలారులారా! దొంగల మీ రేల తడవాడెవరు? సొమ్ముతో దొంగనుబట్టినాను. రండి త్వరలో రండి. అబ్బా! దీనిది యెంత సామర్థ్యము? రాక్షసిపో. నన్ను కొసరి క్రింక వేయుచున్నదియే!

(భీషణ విభీషణులు హంసనారిఁబట్టి సొమ్ములమూట గుంజికొని.)

(భీకరుఁడు నిష్క్రమించును.)

భీష.--అయ్యా! బొమ్మరాకానీ! అయ్యా రాక్షసీ! ఎంతపని యొనర్చి తివే? నీగొంతుఁగోసెవఁ జాడుము. (అనుచుఁ గత్తియెత్తును.)

విభీ.--భీషణా! ఎంతజగజంతయైనను యింతియిది. మగువనేల చంపితి రని రాజు మమ్ము దండించునేమో? దొంగను పట్టుపని మనది. దండించుపని దొరది. కావున నీపాపిని సొమ్ములతోను పాపనితోను మనయే లినవాని యొద్దనుంతము. అతఁడేమయిన నొనర్చునిమ్ము.

భీష.--నిజము దీనిసీడ్చికొని పోవుదమురమ్ము.

(నిష్క్రమము.)

(విశ్వక్సేనుఁడ్ర సత్తత్రకుల ప్రవేశము.)

విశ్వ.--సత్తత్రకా! చూచితివియ! భీకరుని ప్రరాశము! తానిమా యోపాయము! ప్రతిభ యిటులుండవలెనుగదా?

నక్ష.—గురువుల వారూ! శిష్యమాడిన నిష్ఠురములు నాకేల? మీరొడలి! లేనివ్యాధిఁ గొని తెచ్చుకొని బాధపడుచున్నవారు. ఔగాదని వంక లొత్తువారు లేరు. స్వామీ! కర్పూరము తిప్పనుంచినను దనగంధము వదలునా? బాధలిడుదురేయని భయపడి హరిశ్చంద్రుఁడు కల్లలాడు నా? అతని యనుభవము నాకు బాగుగనున్నది. తలతగిలినది. దా యూది! దాయూదిపగ. జాతి! జాతిపగ యనినట్లు వసిష్ఠునితో గజ కచ్చపములవలెఁ జోరు పెట్టుకొని మీరు పోరాడుచున్నవారు. మీ పోరాటము మాన్పనే వైన తేయుం డవతరించునో తెలియక యున్నది.

విశ్వా.—నక్షత్రకా! ఇటీవల నీవు పొగురుపోతువయి పోసరములాడుచు న్నావు. ఆ హరిశ్చంద్రునిపైజాలి చాలుగఁబట్టినది కాఁబోలు.

నక్ష.—స్వామీ! మీయానతి! వేటుదలతునా? మీమాటకు మాటు వలుకుదునా? ఆనిర్భాగ్యునిపై నాకుజాలియేల? పచన పరీక్షకు నొక మెతుకుఁబట్టి చూచినఁజాలునని నూపశాస్త్రమున విధింపఁబడినది. ఆరీతిగ హరిశ్చంద్రునిఁ బరీక్షించితిమి. అతఁడన్యతమాడడని తెలి సెను. మరల నతని బాధలే?

విశ్వా.—నీకుబుద్ధిలేదు. ఎద్దుమొద్దువు నోరుమూసికొని పడియుండు ము రమ్మ.

(నిష్క్రమము.)

తృ త య ర ం గ ము.

రా జ న గ రు.

ప్రతాపచంద్ర దేవుడు, హంసనారి, భీమణుడు, విభీమణుడు.

(సోమశేఖరుని శవము.)

ఉ॥ నానుక్కతోరువై భవము నాగృహదీపము నాతపము హా!
నానుఖవార్ధి నాఘససనాత సంపద నామదము నా
వాసీచెలంగు నాత్త జానిఁ బాయఁగఁజేసిరి యెవ్వరోక్కొ యా
భానురమూర్తినికొక ప్రాణమునిల్పు న నాకునిధరగా!

అయ్యో! తనయా! దాదిటొమ్మనఁ బఱుండి హాయిగనిదురించు
నిన్నపాతకి యేబాలఘాతకి దొంగలించెను? అయ్యో! నగలకై
దొంగలించి యుండినచో వాఁడేలనగలతో నిన్నెత్తుకొనిపోయెను.
ఐదుకఁబోయిన తలారులు నానుతునివార్త కనిపెట్టరైరి కాఁబోలు.

(భీమణ, హంసనారి, ప్రవేశము.)

భీమ.—రాజాధిరాజా! ప్రతాపచంద్ర దేవరాజా! జోహారులు! స్వా
మీ మీనుతునిపాలికి మృత్యువయిన ఘోరపాతకి శిశుహంత్రిణి
యిదిగో చూడుము. ఇదిగోనీశిశు శవము. ఇదిగో నీబాలుని భూషలు.

(రాజకుమారుని శవముఁజూచి.)

ప్రచంద.—హా! తనయా! చందమామను నిరసించు నీముద్దుమోము
పాలిగామయ్యెనే యీభామ? పుత్రా! నీప్రాణవాయువులకొ గ్రో
లుత్రూరవ్యాళమాయెనా యీనాళికవదన? నందనా! నీకంఠంబు
కిడికాంచనభూషణ రీతికిఁగంటిమంట లాయెనా? ఐదుకా! నీబం
గారు చిలుకలరావిరేక యీబాష్పరాశానీ! నంగారభాస్వలాయెనా?
చిలుకా! నీయుంగరముల పచ్చనిడా రీ పచ్చిరక్కనీ! వెక్కిరిమా
యెనా! అయ్యో! ఈమానినీ పికాచి! నీవేదోషమునర్పించి? తన

యా! ఈదానవి నీన్నెటుల హింసించె? (హంసనారిజూచి) మా నవపితాచమా? నీవీబాలునటు మింగితివి? వలయునేని ననువేడి యుండిన నీకాభూషణుకన్న హెచ్చువెలగల భూషణిచ్చుచుంటిని గదా? భూతల భూతమా! శిశుశిరోనిష్ఠాతపాతమా! సతీరూప కాన్దాలమా! ఈబాలుండు నీకేమంతొనర్చెను? ఈబాలుని కుత్తుక త్రిపు నీకెటు చేతులాడెను? నీది కన్నకడుపుగాదా? గొడ్డాలవా? నీవెవతెవు? ఈపనికినిన్ను బ్రేరేచినవారెవరు? మాటలాడుము.

హంస.—(మాటలాడక తిచ్చవడి తలవంచికొని యుండును.)

భీష.—ప్రభూ! ఆప్రశ్నయడుగనేల? పురుషులకంటె నాడువాటి క్కా అంతలు సాహసము హెచ్చని జనులాడరా?

ప్రచిం.—జగజంతా! మాటలాగి ప్రాణము దక్కించుకొందువా? మానమూని ప్రాణము గోల్పోయెడవా?

హంస.—(మానమూని యుండును.)

ప్రచిం.—(భీషణవిభీషణులంజూచి) తలారులారా! ఈప్రాణి ప్రాణము నకుఁ దెగించినది. మానమూనినది. మీరు దీనిని గొనిపోయి శ్త్రా నాధికారియగు వీరబాహున కొప్పగించి దీనిశిరముఁ దెగనఱకుమని తెలుపుడి. ఈపాతకాధమురాలిని నాయెదుట నిల్పకుడి కొనిపోండి.

భీష.—చిత్తము.

(నిష్క్రమము.)

పంచమాఙ్కము.

శ్చ కా న వా త్రి క.

వీరదానుడు, వీరబాహువు, హంసనారి, లోహితుడు,
సోమశేఖరుని శవము, విశ్వామిత్రుడు, వసిష్ఠుడు,
నక్షత్రకుడు, కాలకాళికుడు, పరమేశ్వరుడు.

వీరదానుడు.—(లోహితుని శవముఁజూచి.)

పీ॥ చిగురులజిగిచాయ నగియెడినునుమేని సింగారమా యిది! చిటుతమాన!
హరిసీలమణి కాంతిహరియించి నెత్తిమించు యలకలా యిదిసీకు ననుఁగు తనయి!
బంగరుకడియముల్ రంగుగాఁజాల్చిన కరములా యిదిసీకుఁ గన్న తండ్రి!
అందియల్ ఘలుఘల్లు మునడయాడిన పదములా యిదిసీకుఁబడుచుకుఱ్ఱ!

గీ॥ కలములీ నెడు కన్నులా! కన్నతండ్రి!
చెలువమరెరారు వీనులా! చిన్నిబాల!
అరవిరులబోలు పలుచాల! యరిదివట్టి
కాటిపాలయి పోయిలే నీటుదక్కి!

హా! విధి (అనుచుఁ దలవంచికొని యుండును.)

(వీరబాహు, భీమణ, విభీషణ, హంసనారుల ప్రవేశము.)

వీ॥బా.—వీరదాసా! ఏమి చింతించుచున్నావు? ఈ బాలుఁడెవఁడు?

వీ॥దా.—వీరబాహూ! వీఁడొక జార్ఙ్గాగ్ర్యుని కొమారుఁడు. వీసతల్లి
కాటినుంకమివ్వను గతిలేక వీనుఁగునిటవదలి నుంకము బిడ్డమెత్తు
కొని వచ్చెదనని పోయెను. ఇదివరకు రాకగడిసెను. పాపిబ్రహ్మ,
ప్రపంచమున నిట్టి నిర్ఙ్గాగ్ర్యులను సైతము వుట్టించునేయని చింతిం
చుచుంటిని.

వీ.బా.—వీరదాసా! ఈమగువను గనుము. ఇది నాకీహాసమునుదాల్చిన మహామారి. మేకవన్నెపులి. ఈపురిరాజనగగమ్మ ప్రవేశించి రాజ కుమారుని కంఠంబుద్రుంచి యాబాలుని నగలు హరించినది. అతి పాపాత్మురాలు. దీనికంఠంబు ద్రుంపుమని రాజాజ్ఞ యయినది. కావున రీకరవాలమున నీతరుణిఁ ద్రుంపుము. ఇదిగో రాజాజ్ఞ నూచకంబగు ముద్దుటుంగరము.

వీ.దా.—(హా! విధి! యనుచుఁ గూర్చుండును.)

వీ.బా.—వీరదాసా! ఏమీ! అటునిశ్చేతనుడవై గూర్చుంటివి? కాటి కావలివాని కింతటి కనికరముండిన గానెటువచ్చును? ఈరీతి గరుణ వహించి వీనుఁగకప్పము రాఁబట్టక వదలెదవా యేమి? ఏమో మో సముచేయుచున్నావని నాకుఁదోఁచెడు. కాదేని నీవు కొలువునకు వచ్చిన మూఁడు నెలలలోను వచ్చుబడి తక్కువై నది.

వీ.దా.—వీరబాహూ! అట్టి యధర్మస్థితికి నట్టి స్వామి ద్రోహము నకు నంత నికృష్టదశలోఁ గుండుచుండినను వీరదాసుఁడు లోఁ బడునా?

వీ.బా.—అటులైన నీకలికికంఠంబుద్రుంప నేలసందియించెదవు?

వీ.దా.—వీరబాహూ! ఈరీతి నీబలుకు నంతటి దుష్కృత్యంబానర్పి యుండదు. కాశీరాజే విచారము సలుపక యిట్టి యానతినిచ్చియుండును.

వీ.బా.—వీరదాసా! నీకాయధిక ప్రసంగమేల? రాజులపై న్యాయ విచారణనేయ నీకధికారమున్నదియా? వైశమ్పై యీవనితకుత్తుక తలుగుము.

వీ.దా.—క్రస్తులుమూసికొని జీచ్చవడినిలుచును.)

వీ.బా.—ఓరీసేవకా! వీరదాసా! ఈయింతి వైశమ్మై చంపెదవా స్వామి ద్రోహివయ్యెదవా?

హంస.—శ్శశానరక్షకా! వలదీస్వామి ద్రోహబుద్ధి. ఇహవరములు
రెండు నాలోచింపుము.

విదా.—(వీర బాహుంజూచి) వీర బాహూ!

చ॥ వెఱచినవాని, గుండ్లమున విల్లును వీకుచున్నట్లు జూపుచు
బఱచినవాని, బాణములబాధకు నోర్వఁగలేక పూరియు
గఱచినవాని, నీవెగతికావు మటంచనువానిఁ, ద్రావిడ
నృఱచినవానిఁ, బ్రోవఁ గను మామకఘట్టము నాతిఁద్రుంచునే!

అయ్యా! అబలురగు నబల తలద్రుంచు నలవాటు నాకరవాలము
నకులేదు. కావున నేనటు లీ సాధ్వీమణి తలద్రుంతును?

హంస.—ప్రాణపతీ! నమస్తనీతిశాస్త్రార్థకోవిదుఁడవగు నీకునేఁడెలువ
నగునా? "ఎంతటి పాతకీనైనను భరింతు, స్వామి ద్రోహిని భరిం
వఁజాల" నని మున్ను భూదేవి శ్రీహరితో బలుకదా? "జాతస్య
మరణంధృవం" యని యనుభవజ్ఞానంబునఁ బెద్దలాడిరిగదా? కఠీర
మనిత్యమని తెలిసికదా ధర్మసంగ్రహమే ముఖ్యమని జ్ఞానులాడిరి?
నధించువాఁడవఁడు? నధ్యుఁడవఁడు? ఈకర్మములన్నియు జగన్నా
టక సూత్రధారియగు శ్రీహరిమాయలు వలదు సంఘటంబు.
ప్రాణపతీ! బాలఘాతినీయుని సడిఁగాంచి యిఁకీతినే మనఁజాల.
పరుల కరవాలమునకు బలియగుటకంటెను, నీదార నీకరాంచిత కృ
పాధారకు బలియగుట ధర్మముకాదా?

ఉ॥ దారి శిరఃప్రద్రుంపును యుదార పరిత్ర చరిత్ర! నే నమ
స్కారింఘనర్తునీకు. మది సంధియమేల! విరుద్ధధర్మము
దారయ గానిరాదు. పరియానిరి మిఱఁగనేల! దానిచే
కారవమందనేల! భిదురఘ్నఁగరఘ్నన బట్టుఁడీ! వడిక

(కిందపడిన కరవాలము చేతికిచ్చి.)

నాథా! ధైర్యమున నీదారిశిరఃముఁ దఱుగుము. వలదు సంఘటము.

విదా.—నాథ! నీవెన్నివైతాగ్యములు పఠింపను నీవెన్నిధర్మములు
ఔపసను నామనస్సునేహంబు మానదు.

ము మనిసందాకను బ్రోచువాడనని నేమంతాప్సఃగా విప్పిమో
లను దిక్పాలకులెల్ల సాక్షులుగనిష్టై బాసనేజేసితిన్
విసజాతాయతనేత్ర! నా శపథమున్ ఇమ్మాగదా! దానిచే
కనచే! నాకొనఁగూడు నాశ పథమున్ గాంతా! నింతవ్యధల్.

(అనుచుఁ గరవాలంబు పాతవైచును.)

విదా.—ఏమి వీరదాసా! నిన్ను నేఁగొనునపుడు నాయాసతిచొప్పునఁ
బనులు నెగవేర్తునని పలుకవా? ఆపలుకులనృతములేనా? అనృతవాదీ!
స్వామి ద్రోహీ! నీకుఁగాను నే గుప్తపడి యాచ్చించినసామృంతయుఁ
గొల్లఁజెట్టితినే? ఏదీ! అలనాడు నీమంచినడవడికకుఁగాను బూటకా
వయిన నక్షత్రకుఁడు?

నమ్.—అయ్యా వచ్చితిని. వచ్చితిని. నేను దేశమువదిలి పలుగిడిపోవు
దునని తలఁచితివియా! వీరదాసునకు నేఁబూటకాపునైన తప్పునకై
పగలురాత్రి వానినిఁ గాచియున్నాను. దూరముననుండి మీన్యాయ
మంతయు వింటిని. (వీరదాసునిఁబోచి) హరిశ్చంద్రా! ఇట్టి చెడుగుణ
ములు నీ కెన్నఁడలవాటాయెను. నీవేమో సత్యశీలుఁడవు పెద్దమనీ
షివి మోసగింపవని నీకుఁ బూటకాపునైతిని. ఇంతటి మోసగాఁడ
వని తెలియనైతిని. పచ్చనిదంతయు బంగారమని నమ్మితిని. ఎవరికొం
పను ముంప నింతటి యెత్తుగడపన్నితివయ్యా?

విదా.—నక్షత్రకా! హెచ్చుమాటలాడకు. అలనాడు నీవీవెలివాని!
నన్ను వెలఁచినపుడు రెండుపనులు నేయనని నేఁబలుకనా? అందున
ధర్మవిరుద్ధకార్యంబు పలుపనని నేనుచుననా?

నమ్.—అయ్యా! ఇదిధర్మము ఇదిధర్మవిరుద్ధమని నిరూపణము నేయఁ
దగినవాఁడవు నీవేనా? నీదార దొంగతన మొనర్చి రాజవంశనఁ

బాందియుండ నట్టి దురితాత్మకురాలిని దండించుట యధర్మమా? ఏమి మాటలాడెదవు? నేను సత్యమాడువాఁడనని యెగిరిపడి మాట లాడితివి గదయ్యా? నిజమేయుండునని నమ్మితిని. ఇంతటి మోసగాఁడ వని నమ్మనైతిని.

పాదా.—బ్రాహ్మణోత్తమా! ప్రారంభమునుండి నీమాటపోటు లీటుల పోటులై నన్ను జంపుచున్నవి. ఇది ధర్మవిరుద్ధముకాదేని నాధర్మ పత్నిని జంపెద.

(కాలకాళికుని ప్రవేశము.)

కాల.—అయ్యా! నేను లోకులకు శనైశ్చరుఁడుగ నుంటిని. నాకీ కలహ కంఠియును భార్య శనైశ్చరురాలుగ నేర్పడెను. దానియెదుటనే గూర్చున్ననుదప్పు లేచిననుదప్పు పండుకొన్ననుదప్పు. ఇటు నను బాధించి తలపై మిరియాలు నూలుచున్నది. ఏమి నేయుదు? దానిని వెళ్లఁగొట్టి ఘటశ్రాద్ధము చేసికొనవలెననిన బుద్ధివుట్టదు. అగ్నిసాక్షిగ భరించిన భార్యను వదలుట ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధము. ఉండినధన మెల్లఁ గొల్లపోసి విక్రయమునకుఁ గొనినదాని రాదాయెనని కినిసి నాతలఁబగులకొట్టెను. కాళ్ళతోఁ జేతులతోఁడన్నెను. రాళ్లతోఁ జువ్వెను. ముందేమి పాపమొనర్చితిను? నాయగ్రజుఁడు యముఁడై నన్ను కాలువిఱుగఁడన్నెను. నాటినుండి వడిగ నడవలేను. నేడి శనైశ్చరురాలు నాశరీరమంతయు విఱుగఁడన్నెను. ఎన్నఁడు నాకీ కష్టంబు దీఱునో దైవంబెఱుంగు. ఆదాని వయసుది. నాకుదొరకునా? ఈపాడుపడిన యొలికిలో నుండునా? ఏమీ యిచట గుంపు చేరినది! అందున్న జేమో పోయిచూచెద. ఉండినచోఁ దన్ని యా ద్చుకొనిపోయెద. (ముందఁటికిఁబోయి నక్షత్రకునిఁజూచి పట్టుకొని.) ఏమోయి నక్షత్రకా! ఎవరబ్బగంటని యెంతసొమ్ము మోసగించితివి? ఎవనికోయొకనికి హరిశ్చంద్రుఁడని పేరుపెట్టి దోపలోఁబోవు

మిటారికతై నొకదాసిని వానికి భార్యయని తగులగట్టి విధినిబెట్టి విక్రయించి మూటకట్టుకొనిపోతివే? ఎవరియబ్బ సొమ్మది? నీదొంగ హరిశ్చంద్రుడు పలుకిడెను. ఆ మిటారి చంద్రుని నుతిగను. నీ వొకడు చావేడి పోని. నునిచిమూటలతో నానరపుడు దాసిని చూ పెదవా? నిన్ను నాభార్యయొద్దకు నీడ్చుకొని పోవుదునా?

నక్క.---(ఇది నాగ్రహచారము.) అయ్యా! హరిశ్చంద్రుడు విక్రయించినపుడు నేనచట నా కీ భూతుడుగనుండి నాసొమ్ము రాబట్టుకొంటినిగాని నీదాసికే బూటకాపుగ నేనుంటినా? దాసిపోయిన దోస సము నీదేదాని నాయదికాదు.

కాల.---ఈమోసపు మాటలకు నేమోసపోదునా? నీవు మర్యాదగల గృహస్థువు. నాకుఁదెలిసినవాడవు. మోసగింపవని యెంతెంతో యాలోచించి యాగయ్యాళిని గొంటిని. నిన్ను నమ్మి కొంటిని కావున మంచిమూటలతో నాదాసినిఁజూపెదవా? నాధన మిచ్చెదవా? నాభార్యయొద్దకు నెచ్చెదవా? నిన్ను పెరిలను. నాయబ్బ సూరప్ప తోడు వదలను. నాయచ్చు ఛాయమ్మతోడు వదలను.

నక్క.---ఇదియేమయీ నాగ్రహచారము? నేనేమయిననుఁ జేయుదును గాని నీభార్యయొద్దకురాను. ప్రపంచమండికను రెండుదినంబులు బ్రదుకదలంచినాను.

కాల.---అటులైన నాదాసినిఁ జూపుము.

నక్క.---అయ్యా! చూపెదను (అనుచు హంసనారినిఁ జూపును.)

కాల.---(హంసనారిక బట్టుకొని గంతులువై చుచు.)

కా॥ ఓ సేమేటిమిటారి యా నరకజంధా! జంకరా! జక్కిరే!

యా నొకారిపిసాళి! యెందముగదే! యయ్యారే! గయ్యారే! న

కానీ! కచ్చల యెచ్చెలాడి పలువా! యాజ్ఞోతురీతి! బలా!
యానేగ్రుమ్మరీ! మందిరమ్మనకు రహ్మా! తొల్ల! మర్యాదతోకా.

(అనుచు నీడ్చును.)

పి.బా.---[స్వగ. దాయాదిరీతిగ వీణకృషిశనై శ్చరుడు, వచ్చెను?)
అయ్యా బాపనయ్యా! అనుగువ రాజదండనకు లోబడినది. కాని
తల నజితవలెను. దానినివదలెదవా? నిన్నుడవలి నేను వదలింతునా?

కాల.---అయ్యా! వీరబాహు! ఇదినాదాసి! హెచ్చువెలయిచ్చి కొన్నా
ను. దీనికై నాయిత్రే పాడాయెను. నాయిత్రీలో బనిచేయువారు
లేరు.

పి.బా.---కాలకౌసికా! నీవు దొంగతనమున ధనికుడైతివని నేడలం
చెద. ఈదాసి నీయింట పగలు పనులుచేసి రాత్రి పరులయిండ్లు
జొచ్చి ధనముదోచును కాజోలు? ధనార్జనకు మంచియెత్తుకడ
యెత్తిలివి.

కాల.---అధమజాతి విధవా! ఏమి కూసెదవు? బ్రాహ్మణుడనై దొంగ
తనము చేయింతునా? నోరు కడగికొని మాటలాడుము. నీవలె వెలి
వాడనై నీనుగ సూక్ష్మ లపహరించి బ్రదుకువాడననికొంటివియా?

పి.బా.---సూక్ష్మన బాపనయ్యా! నీవు మోసి వీల్చి విప్పిచేసిన కవములు
నాకెంతధనంబిడును? నాకులవృత్తి నేజరిపెద. నీవలె స్నానసంధ్యా
వందనంబులు వదలి నీనుగులుమోసి పిండములుదీని గండాగుండి
యనై ధనమార్జించి బ్రదుకనుగదా? నీముఖముపైన విప్రలేఖన్ము
గలదా?

కాల.---ఓరీ! అంత్యజా! అగ్రజన్మకడగు నన్నా నీవెదురించునది? శివ
పంచాక్షరీజపంబొనర్చి నిన్నొకదెబ్బన భస్మముచేసెద.

భీమ.---[స్వగ. వీరేమిరా సవతికొడుకులు కలహించినట్లు కలహించు
చున్నారు. వీరికలహము నే మాన్పెద.] (కాలకౌశికజూచి) స్వా

మీ! కాలకౌశికులవారూ! ఈయింటిశిరంబు నటకుడని రాజగారి యాజ్ఞయైనది. దానికీమీరీభంగి నాకు పెట్టితీసి మిమ్ముబట్టికట్టి తీసుకొనిపోవుదుము.

కాల.—(భయమునటించి హంసనారినినడలి) అయ్యా! దయచేసి నాయింటినటకువచ్చి నాభార్యతో నిచటజరిగినవార్తఁజెలిపి నన్ను గాపాడుదురుగదా?

భీష.—మంచిదయ్యా! అటుచేసెదను. భార్యకింతగ భయపడు పురుషుడు నీనేమి పురుషుడవయా? నాభార్య నాకెదురు త్రరమిచ్చి నచో నాకెట్లైన రెండుకునుకలు చేయుదునే?

కాల.—అవునులేవయ్యా! నోటిమాటలతో నందఱుకునుకలు చేయు వారే! ఎట్టిచాండాలుఁడైనను ఎట్టిహీనజాతి నీచుఁడైనను ఎట్టికట్టకయైనను తనధర్మపత్నినిఁ జంపునేమయా?

భీష.—అయ్యా! చాలును మీమాటలు. ఇటురండు. మాకుఁగార్యమున్నది. (వీరదాసునిఁజూచి) వీరదాసా! నీవీయింటిని నటకెదవా. నటకవా?

(వీరదాసుఁడాలోచించుచుండును.)

వీరబా.—టరీ! స్వామిద్రోహీ! అన్యతవాడీ! నటకెదవా? నటకవా?

వీరదా.—అయ్యా! వీరబాహూ! అధర్మ....

హంస.—ప్రాణపతి! మనోహరా! స్థిరనూనృతోక్తిరచనాధురంధరా! దూరాలోచన పరుడవై బడులిడుము. దారాపుత్రుఁడని విమోహపాశంబు నీ వివేకబవిత్రంబునఁజెంపుము. వలదీ వ్యామోహము. జననజరామరణాద్యనస్థలఁజిక్కినశరీరము కాశ్చితఃసుకాదు. ధర్మకర్తాననదక్షుడవై యార్యస్తవనీయుడై రుక్మిణుడవై నీవీవిధిఁ జింతావధిఁగనలేక విరుద్ధధర్మంబుఁ బూనితివేని వారాశిప్రాప్తతమేదినీవలయంజెల్ల వ్యాపించిన నీ యకఃప్రసూనామోదంబు ధీఁగించును.

ప్రాణకాంతా! నీవు పెంచి పెద్దజేసిన క్షీర్తికన్యక కుందితీగించుట
 కేనా యస్తోక శ్రీకానేకానీకంబుతో సంభోధిమేఖలాకలిత భూత
 లాధిపత్యంబు నిన్ను బొంకింపఁ గంకణంబుగట్టికొనిన విశ్వామిత్ర
 ఋషి! దారవోసితివి? ప్రాణపతి! భూమ్యంతరిక్షంబులునిండి నివిడి
 కృతమైన నీయశశ్చంద్రితాప్రభావంబు మాపుటకేనా కంటకావృత
 కర్కశాటవీ సంచారకష్టంబులెల్ల ననుభవించితివి? నీ నూన్మత
 వచనరచనానిర్దిద్రతకు జడత్వంబు గజపుటకేనా నీదారను నడువీధి
 నమ్మితివి? నీనుతుని సేవకాన్మత్తికి నిలిపితివి? దేవా! వలదీ విడద్ద
 ధర్మము. వలదీస్వామిద్రోహము. రాజాజ్ఞ నరవేర్పుటయందు సేవ
 కునకే దోషంబురాదు. పూనుము నీకరవారము. ఇదిగో నాశిరము.
 ప్రాణపతి! జన్మజన్మాంతరములందు నీవే నాప్రాణపతి వపుదునని పా
 ర్వతీ ప్రాణనాయకుని దీనాభీష్టఫలదాయకుని సరసీరుహాక్షనాయ
 కుని లోకనాయకునిఁ బ్రార్థించెద. మూపాదారవిందంబులపైఁ బడెద.

అనుబంధము 87.

(అనుచు ననుస్మరించి చీరచేఱఁగుచీరించి నిశ్చలచిత్తయై

కేలుమోడుకొని కూర్చుండును.)

వీ!దా.---(ఇందుకనిలిచి....తలయూచి) హా! హా! వికటీకృతదక్షమైన
 ఎధీ! నే నిన్నంతదూఱ సగును? అకటకటా! నిజకర్మసరిపాకంబెవ్వరి
 కిని దురత్యయంబుగదా? హా! హా! మదాంధీభూతదుష్టాశయా! హా!
 యత్రయపంశపాంశనా! హా! కులాంగనావిక్రయకా! హా! సప్తాశ్వా
 న్వయవిదూషకా! హా! కుఃక్షీరసాగర. హాలాహాలా! హా! వంశాం
 బుధిబాడబా! హా! నీచహరిశ్చంద్రా! పాపనకులవనకుతారకుండవై
 నీవేలజన్మించితిమి ఓరీ! మానహీనా! కులాంగనను, విక్రయించి
 జీవించుటకంటెను హాలాహా!ము భక్తిచిచ్చియుండఁగూడదా?
 ఓరీ! మూఢా! నీకదిదోషదాయనా? జన్మజన్మదురితక్షయంబైన

యీ పాపనగం గా ప్రవాహంబున బడి కొట్టుకొని పోగూడదటయుం
 దెనా? అహగళ స్తనంబులంబలె నిష్క్రయోజకుడవై యీభూదేవ
 తకు బగువుచేటుగ నేలనిలచితివి? ఏనుఖం బనుభవించుటలచితివి?
 ఓరీ! పాతకీ! పంచమహాపాతకీ! ధరాధిపాపహసదః ప్రకటికృతమగు
 నీతాపాపవీర్యము, నిజదాశిరఃస్థంభనోద్యోగ కర్తృంబునఁ బ్రకటిం
 పు బ్రదుకితివియా? దుర్బదాసీతవనదావపాథకమగు నీతేజ మీ
 వికసితశరీరకారకనుకుహారశరీర శరీరము దహింపఁజేయుటకుఁ గాచి
 యుంచితివియా? ఓరీ! చాండాల! హరిశ్చంద్ర! మహాభీలేరమ్మద
 భీమమై శాత్రవావరోధవై ధన్యదాయియై వెలసిన నీఖడ్గము, ఘన
 తరపుత్రశోకకర్చితయగు నీయబలపై నుపయోగింప సమయముఁ
 గాచి దాచియుంటివియా? విపులారిదాజన్యకోటికోటిరములపై నివిడ
 నిష్ఠరదుస్సహనిర్భూతంబై పడు నీకృపాణంబు నీయిష్టభోగఫలభాగిని
 యగుభార్య శిరముద్రుంప రక్షించియుంటివియా? ఓరీ! సూర్యవంశ
 విలసత్కల్పద్రుమ కుతారకా! ఓరీ త్రిశంకనందనా! శరబ స్తప్రతిమ
 ప్రతాపనిధియని ప్రఖ్యాతనంది యనుపసువిక్రమక్రమసమగ్రభుజా
 ర్గళుండవయి విసత్కత్త్రపతావళీశితాదండంబగు కాక్షేయకంబు నీ
 దక్షిణహస్తంబునఁ బూనినది పుత్రశోకజనితాకులభావివృద్ధాచిత్ర
 యగు నీయబలను శిక్షింపఁటకేనా? ఓరీ! బ్రహ్మర్షి భాషణపవిత్ర్యత
 భాగ్యా! నీకేల యార్ధరక్షణా విచక్షణాయతమతికలుగు? నీకేల స్త్రీ
 హత్య పాతకంబాదవు? అన్ని పాతకములు దిగ్మింగి గుండునవడిన
 నీకు స్త్రీహత్యయనంత? హా! సతీమాణీ! పురింధీ! గ్రామణీ! సాధ్వీ
 జనచూడామాణీ! మామకమనోహారిణీ! పుణ్యచారిణీ! నీపదనసాం
 దర్యజితేందుమండలం బిందుక జూపుము. నాహృదయ వ్యాకులాం
 ధకారంబు బొపుము. నీలాలోలాలకా! నీలాశిమాలికల చాలు
 జూలు నీకేళజూము ధమ్మిల్లాకారమునఁ జెక్కుము. శుమాల హరి
 శ్చంద్రుడు జాలిమాలి తనకరవాలముచే నీ శిరమునటిగెడు. తన

భుజాపరిఘచే ధరణీవరారోహనుస్థిరంబుగ భరించిన హరిశ్చంద్రుఁ
డను చాండాలుఁడవును తనవరారోహను నిన్ను భరింపఁబాలక శిరం
బుహరింప సాహసించెడు (అనుచు నటనండి కృపాణంబు వెలిదీసి
జరిపించి) దుర్వాకగర్వాహితోర్వీశప్రాణానిలదర్శికరోషము కృపా
ణమా! నీనై జక్రార్థంబునహించి యీ శార్వరీశాసన శిరంబుఁజేగ
వేయుము. కనికరమిచ్చుకై నఁ దలఁపకుము. స్త్రీహర్యయగునేయుని
జెదరకు. (అనుచుఁ గరవాలమెత్తును.)

(విశ్వామిత్రుని ప్రవేశము.)

(ప్రవేశించి కరముఁబట్టి.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—

క॥ చాండాలును సాహసంబిటు హరిశ్చంద్రా! వృషేంద్రా! భు
త్పిలంబుక, గులముక, యశంబును, మదిన్గిరింపుమా! మానుమా
లోలాక్షిక చెగవేగు క్రౌర్యమును, వాంక ద్రోయుమాయన్వలక,
యేలకజాడుమ నాడునందనల భూమికా! నిరీక జెందుమా.

ఓరీ! హరిశ్చంద్రా! నీవువృశంసకుఁడవు. స్త్రీహంఠవు. నీవు రాజావు
గావు రాక్షసుఁడవు. నీముఖము వీక్షింపదోషంబు. ఓరీ! దుర్వచారి
వారముపైఁ గ్రూరముగవ్రాలు నీకరవార మబలలగువాలుగంటుల
పై నవ్రాలునగునా? నీహితుఁడు నీపురోహితుఁడు, నసిమ్యుఁడు, భామ
లను జంపిన బాపము లేదని గఱచెనా? ఈసాధ్వీమతల్లి యీసతి
మణి నీకుధర్మార్థకానుమోక్షము లిడునట్టిది కాదా? సత్యమునకై
యిట్టిసతీమణినిఁ జంపుట యినుపములకై సాధరాజంబును గాల్పు
టయకాదే? సతికై తనమామయగు దత్తునిఁజంపిన భూతపతి నీకం
టెను బుద్ధిజాడ్యుఁడా? సతికదా సకల ధర్మవసతి? ఆలుగదా సకల
సౌభాగ్యములక్రాలు? హరిశ్చంద్రా! నీవివేకంబేయూరికిఁ బంపితివి?
ఇంతటి దురభిమానం జెందుండి కొని తెచ్చితివి? లకటకటా! నాబుద్ధు
లన్నియుఁ బెడచెడితెట్టి యొంటికి లేని చేటంతజెచ్చికొంటివి?

అయ్యో! పాపీ! నుతునిజంపితివి. భార్యను జంపదలంచితివి. భాను
వంశమునఁబుట్టి మాలవాని కొలువునఁ జేరితివి. హరిశ్చంద్రా! ఇపు
డైనను నాహితమువినుము. నానందనలగు మాలచేడియనుగోను
ము. అటులైన నీనుతునకుఁ బ్రాణదానంబు సేయుదు. నీరాజ్యము
నీకు నొసఁగుదు. దూరాలోచనపరుఁడవుగల్గు. నుఖముగనుము.
సిరివచ్చునపుడు మోకాలడ్డమిడుచాని చందంబొనర్చుము. గవ్వకు
నై రత్నమును గోల్పోకుము. వారిదమునీరునమ్మి తటాకమునీరు
వెలిజల్లకుము.

బీదా.—మునిచంద్రమా!

కా॥ సత్యాలాప పరాయణుండగు హరిశ్చంద్రుండు ప్రఖ్యాతుఁ డా
దివ్యోర్వశ విభూషణుండు కులనీతి బాముచు భామికా
నిర్వంబైన సుఖంబుఁ గోరఁగలఁడే నిస్తేజఁడై చిక్కిన
భృత్యుండైనను భార్యఁగోల్పడిన నిర్వయ్యుండునై మ్రగ్గినా?

మునిరాజహంసమా! ఈవీరబాహునకు నేజేసిన ఘోరప్రతిజ్ఞకు
వేటుదలఁపనగునా? సత్యంబుమాని స్వామికార్యంబు రిత్తపుచ్చగల
నా? ప్రారంభముచుండి నన్ను మీరిటు సత్యభంగునిఁ జేయ యత్నిం
చుచున్నవారు. మీనుడిచిన నుడువులు క్రొత్తవికావు. కావున నా
ప్రయత్నంబునకు మీరంతరాయంబుగ నిలువవలనని వేడికొని
యెద.

విశ్వా.—హరిశ్చంద్రా! నీకులగ్రామణి నేనుగావున నీపై సభిమాన
మూని దయఁబూని యిన్నిహితము లుపదేశించితి. అయ్యో! నీకుఁ
గల యోగపుత్రుండు సర్పహతుఁడయి యిదిగో చచ్చినను జిటునగవు
మానక ముద్దుమోమున వగలుగులుకుచు నీదిక్కుజూచుచు నిటఁ
బడినాడు. ఇదిగో యిచట నీప్రియభామిని నీధర్మపత్ని నీకులాంగన
దీనాననయై యత్నములేక చావునకు సిద్ధపడి భగవధ్యానాయత్త
చిత్తయై సమాధియొగంబునఁ గూర్చున్నది. అయ్యో! ఆసతీమణిని

నీయిష్టార్థఫలభోగినిని ముద్దుమోమై ననుజూచి దయఁబూనియు
వలదీముష్కరపుఁబట్టు. నాహితంబునింటి వేని నీనుతుఁడు బ్రతు
కును. నీసతిప్రాణంబులు దక్కును. నీక్షీతి నీకొనఁగడు. మరల సా
ర్వభౌముఁడవై సుఖసాగరంబునఁ దేలుచుండువు. చక్కఁగ నాలో
చింపుము. సంశయముగదుష్కృత్యంబు ప్రాయశ్చిత్తార్థంబుగాని దురి
తంబు. నమ్ముమిది.

హరి.—మునివర్యా! ఇఁకమారిట్టి మాటలాడకుఁడి.

॥ ఆడ వర్గక మిన్నిటికి, వార్ధవపథంబునుపిడ నెన్నడుకా
గూడను హింసాతలగు గోసఁగిచానల, స్వామికార్యమే
కీజానఁగూడినకా వదలఁగింకరప్పత్తిని, మాటలేల! నే
వేఁడను నిర్వశంబ్రచదవికా, తెడుచేతలనది యల్పినకా.

మునిసార్వభౌమా! ఈ సాంసారిక రాసత్రయంబున ననుముంప యు
త్తింపకు. భవసాగరంబునుండి దరిఁ తేర్చ నీశ్వరుండున్నవాఁడు. నీ
నుమివు మాటచేడియల నేఁ గూడయి. ఈసుఖుని నే నొల్లను. ఈనతిని
నే నొల్లను. సత్యంబొకటి ననునదలకున్న నాకటియ సర్వసుఖము.
ఈయనిత్యములైన సతీసుత రాజ్యనామ్రాజ్యములకై వేదనిగదిల
నిత్యసత్యంబు వదలుదునా? వదలను. నా దేహం బీ చాండాలున కచ్చి
తెని. వానియాజ్ఞాధారకుఁడనేను. స్వామిద్రోహిశాశాల. వదలుము
నాకరవాలము. కడులుము నీవిచటనుండి. పదిలము హరిశ్చంద్రుని
మనము.

(అనుచుఁ గరవాలము నెత్తును.)

[పైనుండి “హరిశ్చంద్రా హైపుము నీసత్యభాషణమునకు మెచ్చితి.
సత్యహరిశ్చంద్రుఁడను. నేను సార్థక. హరిచితిని” ఈ శబ్దములు వినిఁ
బడును. (అదిగంటిచిచ్చుపడి నిలుతురు.)

[ఈశ్వరుడు ప్రత్యక్షమగును.]

హరి.—(దండకము) (సాష్టాంగ దండంబిడిలేచి.)

శ్రీమన్నహళా! నిరీశా! నిరాశా! నిహారావనీభృన్నివేశా! నిశా
కాంతనీకాశదేహప్రకాశా! నిరీహామనోగేహసంవేశ! నిర్మాత! నీరే
జగత్సృష్టించితివా! దిగీశా! నినున్నంటి, నీపాదపద్మంబుల
గంటి, నిత్యోరుసామ్రాజ్యమున్నంటి, నేననుష్ఠింపఁజేసిన, గృహపాంగ
దృష్టి, ననుజూపమా! యీశ! ముల్లోకముల నీవుపుట్టింప,
రక్షింప, గిట్టింపఁగాదా త్రిశూలంబు నీహస్తశస్త్రంబుగారాజుల
దేవ! త్రేతాగుర్జల భాసిలుకాదె నీచిత్రనీత్రంబులవేళ, సప్త
ధధుల్, సప్తధారాధరంబులశివా! నీజటావల్లికల్లావె, నారాయణా!
దుష్టశిక్షాచణా! శిష్టసంరక్షణా! పంచభూతాత్మకా! తత్త్వనిర్ణేతకా!
నీవు తేజోసుయుండై విరాజిల్లి చైతన్యరూపంబునుకదాల్చి, బ్ర
హ్మాండజాలంబు నీ రోమరంధ్రంబులజేర్చి, మందాకినీ సాధనీరంబు
ద్రావించి రక్షింపవా, సాంబ! నీశుద్ధబుద్ధి స్వరూపంబు వర్ణింప నా
బుద్ధికిసాధ్యమే? శంకరా! పార్వతీస్లభా! దుర్లభా! దంతిదై
త్యాంగచర్మాంబరా! యీశ్వరా! పాహిమృత్యుంజయా! పాహికా
లాంతకా! పాహిదీనాననా! పాహికైలాసవాసా! వినీతుంకనై ము
క్కదా. భూరిసంసారభారంబు సైరింపఁగాజాల, గష్టాల్లిలోమున్గి
తిగ జేల్చవే! చాలు నీధాత్రియందుంట, శివింపఁగాలేను, వైరాజ
మానంబుగానుండు, నీతేజముగజేర్చి, నన్నాదరింపగా మహాదేవ!
నిగదప్పవేతవ్యరిగ, దిక్కుగానగా, నిజంబిద్దితండ్రి! ననుకృత్యోవు
మయ్యా, నినుగూడనేవేదెదగ భక్తిచేమొక్కదా! మొక్క
దా! మొక్కదా!

(అనుచు సాష్టాంగ నమస్కారంబులిడును.)

విశ్వామిత్రుఁడు.—

చ॥ దురితవిధంగి శష్టజనదుఃఖ భుజంగవతంగి యాశ్వరా!
శరధినివంగి నిశ్చలితసంయమి హృత్సరసీజభృంగి కాం
కరిముదితాంతరంగి నవనందితురంగి దయాంతరంగి యా
దరితజనానుషంగి నిరతంబునుభక్తిని నీకుఁజూక్కెదన్.

(అనుచు నమస్కరించును.)

వీ॥బా.—శనివీచాపహారకా! వందనంబులు. (అనుచు నమస్కరించును.)

కాల.—యమగర్వనిర్వాపకా! నమస్కృతి! (అనుచు వందనంబులిడును.)

నత్.—దైత్యకులకల్పద్రుమా! అభివందనము. (అనుచునమస్కరించును)

ఈశ్వరుఁడు.—భక్తపుంగవా! హరిశ్చంద్రా! నీస్థిరనూనృతోక్తి నీ
మెచ్చితి. ఈవిశ్వామిత్రుఁడు నిన్ను బొంకింపఁజాలఁడయ్యె. నిస్సితఁ
డు పదునాల్గు మన్వంశరములు సార్వభౌమునిగ ధరనేలింతుననియును
పిదప సంతతికాలంబు నిర్జలేంద్రు సరిగఁజెప్పె నుంతుననియు నింద్ర
సభను వసిష్ఠునితో శపథంబు బూనినవాఁడు. ఆ నుభంబీవనుభవిం
చినపిదప నీకు మోక్షంబునిచ్చెద. ఈసాధ్వీలలామసమూధి యో
గంబున మైమఱచినది హెచ్చరించెద. (సతిమణి లెప్పు.)

హంస.—(లేచి యీశ్వరునిజూచి.)

నీ॥ వేదరథ్యాత్మ మేదిసీరధకీలి తోడుచంద్రాదిత్య భూరిచక్ర!
చామికరాచలచాపా లేశోరూపా పద్మాక్షరోపా యోపరమపురుష!
త్రిపురదైత్యాంబికా త్రిదశాలిపాలకా త్రిగయనా త్రిభువునావనా యమాన!
జరతసరీస్యపచారుహారోజ్వల దక్షభ్యరభ్యలగీ యక్షరాత్త!

నీ॥ అందికాక్షిచకోరశకాంశరూపా!

శంఖరాంతక! భస్మాంగ! చంద్రకాటు!
అంబరవ్యాప్తశేఖ! మదారిసాళ!
త్రైజనావన! పార్వతీపతి! వినా॥

(అనుచు వందనంబులిడి.)

యోగిరాజహంసా! హతయోగంబున నుండుతటి నాహృదయంబు

జంబున నిశ్చయగంటిని. ఇప్పుడీ బాహ్యనయనాంబు జంబులఁ బ్రత్యక్షంబుగఁ నిశ్చయగంటిని. కృతార్థనైతిని.

ఈశ్వ.—సతీమణీ! నీవిమలనిశ్చలమతి! నేమిచ్చితి. నీకామితార్థంబు లిచ్చెద. నేడుము.

అనుబంధము ౪౦.

హంస.—మహాదేవా! ఈకాశీరాజ గొమారుడు మృతినందినాడు. ఆ బాలుని తలిదండ్రులు పుత్రకోకాగ్నిచేఁ దహించుచున్నవారు. ఆ శిశువును రక్షింతువని నేఁగోరెద. అదితప్పు నాకీయవనియందు గోరఁ దగిన దేమియున్నది?

ఈశ్వ.—(స్వగ) ఔరా! ఈసాధ్వీమణి పరోపకారబుద్ధి! (చంద్రమతిఁ జూచి) చంద్రమతి! గుణవతి! చారుమతి! నీసద్గుణంబెంతయనునది నీవిపుడు గోరినయిష్టార్థం బాక్కటియ త్రిలోకంబులందుఁ బ్రకటించును. ఈపురుషభూషణుని (హరిశ్చంద్రునిఁజూపి) యర్థాంగివివేచని నఁజాలదు. ఈపుణ్యపురుషుని పూర్ణాంగివివేచ సతీమణీ! నీకోరికరీతి కాశీరాజపుత్రుని నీపుత్రునితో పైతము బ్రదికించెదను. వీరికిఁ గలిగినది శాస్త్రసాత్వాన్విత స్తంభనముగాని మృతిగాదు. చంద్రశేఖరా! లెప్పు. లోహితా! లెప్పు. (అని పిలుచును. వారు లేచి కూర్చుండును.) (విశ్వామిత్రునిఁజూచి) విశ్వామిత్రా! నీప్రతిజ్ఞచొప్పున హరిశ్చంద్రుని సారస్వతామునిఁజేసి రాజ్యమేలింపుము. (హరిశ్చంద్రునిఁజూచి) సత్యహరిశ్చంద్రా! నీబడిన కష్టంబులకుఁ గుంపకు. సత్యంబే ధాత్రినిఁ బ్రాముఖ్యంబుని స్థాపించితిని. నీనిలచినస్థలము స్థానముగాదు, నాయువర్ష యజ్ఞపాతిక. నీవుకొలచినది చాండాలునిఁగాదు, సకలధర్మార్థ ర్థ విచారణాధికారియయిన యమధర్మరాజును. ఈపలి ప్రకాశితునిఁ గొనీనవాఁడు శ్వేతశ్చరుఁడుగాని చేదప్రభావ్యుఁడు

కాదు. నేబోయినప్పటికీ, రాజ్యంబేలుచు సత్యమేధాత్రిని ధర్మమని
జనులెల్లరు నాచరించుట గొనర్చుము. నేనోయెద.

(ఈశ్వరుని నిష్క్రమము.)

హరి.—(విశ్వామిత్రునకు మొక్కి) మునిచంద్రమా! మీరు మావంశ
గ్రామములై నన్నేల యీరీతి బాధించితిరి? ఈశనివచ్చిన గ్రహ
చారమేమి? ఈయమున కింతటి కష్టానస్థలభింపనేల? ఈసాధ్వీలలా
మకు చంద్రునికి దాస్యవృత్తి యేలవచ్చెను? ఈ ముద్దుబాలుడే
తపోనర్చెను? వాడు సర్పహతుడగుటకుఁ గారణంబేమి? మహాను
భావా! వసిష్ఠులతో మీరు కలహించినమాత్రాన వారిశిష్యులగు
మాకిన్నికష్టంబులు తముతోలు తపోధనులుంతురని నేనప్పుడు. దీనికి
వేటొక మహాకారణంబుండవలయు మహాత్మా! ఆ కారణంబులు తెలిపి
నన్నానందవార్ధిలో ముంతురని వేడెద.

విశ్వా.—హరిశ్చంద్రా! తత్కారణంబులు వినువ నాశీ కుఃకూహల
ముండెను. దానినే నీవడిగితివి కావున సంక్షిప్తంబుగఁ దెలిపెనవిను
ము. పూర్వజన్మమునం దనంతి రాజ్యమేలిన నీలలోహితుడవు నీవు.
నీకు యొకరాక్షసుఁడు మిత్రుడై యుండెను. వాడు సురముని కం
టకుడయ్యెను. వాడు నీచే మాత్రము వధ్యుడని తెలిసి వానిని
వధించుమని నేను నిన్నడిగితిని. ఛాత్రియందుఁ బదునాల్గు మనస్సం
తగములు సార్వభౌమునిగ నిలిపి పిదప దేవేంద్రుని సరిగడ్డియై పై
నుంతునని మాటయిచ్చినచో నారాక్షసుని, జంపుడునని నీవునలికి
తివి. దానికి సమ్మతించితిని. మిత్రద్రోహ మొనర్చి నీవారాక్షసునిఁ
జంపితివి. ఆరాక్షసుఁడిపుడు సక్షత్రకునిరూపంబు వహించి నీనుబా
ధించెను. ఈచంద్రమతి పూర్వజన్మమునందు నీపురినుండి కలకం
ఠంబును రెడ్డినాని. మగనిని తిరస్కరించి నినుమోహించి నీయొద్దఁ
జేరెను. నీవారెడ్డివంశనాశనంబొనర్చితివి. పిదపఁ గలకంఠరకు బుద్ధి
నచ్చి యిటుఁబదియొకవత్సరంబులు భక్తిపూర్వకంబుగఁ గేదార

గోప్రతంబు సలిపెను. తత్కారణంబున నిపుడు నీకులాంగయై
వెలసెను. అయినను ప్రాకృతదుష్కృత ఫలం బనుభవనీయంబు
కావున యింతటి కష్టము లనుభవించెను. ఇంక నీపుత్రుడగు లోహి
తుడు పూర్వజన్మంబునఁ గుజేరుని పుత్రుడగు నలకూబరుడు,
వాడు యావనమదంబున రంభయింటికిఁబోవుచు దారిలో నడ్డ
మయిన తక్షకుని కొమారునిఁజంపెను. తక్షకుడు కినిసి నీవు నరరూ
పంబున ధాత్రిఁబుట్టి సర్వహతుడవుకమ్మని శాపమిచ్చెను. దానికిఁ
భయమంది రంభాసహితుడై మేనకయింటనుండు నన్నుఁ బ్రార్థిం
చఁ దత్సావవిమోచనంబు వైశిష్ట్యగుగునటుల నేవరమిచ్చితి. తక్ష
కుడా ద్వేషంబున నీకొమారునిఁ గఱచెను. నాతపోబలంబున వానికి
మృతి రానటులఁగాపాడితి. నీతండ్రి త్రిశంకుడు నవస్థశాపతప్తత
మాలవాడయి నన్నుఁజేరి యాశ్రయింప నే నతనిని బొందితో
స్వర్గమునకుఁ బంపితిని. యముడచట వానికొజూచి చాండాలుడు
స్వర్గమునకువచ్చెనని యజుచుఁ గ్రిందఁబడఁద్రోసెను. నేరానికొ
గని నీతండ్రిన మధ్యమార్గంబున నే నవీ స్వర్గంబుగల్పించి నిట్పితిని.
చాండాలుడనై భువిని జన్మింపుమని యమునకు శాపమిచ్చి తత్సావ
విమోచనంబు వేగిష్టై తటస్థించునటుల నరమిచ్చితిని. ఆకారణం
బున యముడు చాండాలుడై బుట్టి నీకతంబున శాపవిమోచనంబు
పొందెను. ఈయముడు తనసవత్సమాత్మసుతుడైన శనైశ్చరునిఁ
దన్ని కాలువిడిచిన కాలమున శనైశ్చరుడు నన్నుఁజేరెను. అప్పుడు
నేను వానిఁబోషించి వానినిఁ దన యధికారంబున నుంచితి. ఇప్పుడి
కార్యంబునకై భువిని బ్రాహ్మణరూపంబున నవతరింపఁజేసితిని.
పూర్వజన్మంబున కలకంధరచే ననేకబాధలందిన యత్త యిప్పుడి
శనైశ్చరునిభార్య కలఘాకంకియై యీసతీమణిని నేధించెను. హరి
శ్చంద్రా! ఇవి పూర్వజన్మకర్మఫలంబులు. ఇది నుదినము కావున
దైవప్రార్థన మొనరించి మంగళ మహాశ్రీయతులమై యయోధ్యఁ

జేకుకము గమ్ము. ఈస్థలము హరిశ్చంద్ర ఘట్టమని యాచంద్రార్క-
తారకంబుగ నీనామంబున రాజిల్లుఁగాత. (యమునింజాది) శమనా!
ఇఁక నీవు నీయధికారంబు వహించియుండుము పొమ్ము. (మాండునిం-
జాది) నీవిఁక గ్రహరాసులలోఁ జేరుకొనుము. నక్షత్రతా! నీపి
హరిశ్చంద్రునకు మంత్రినై రాజ్యమేలింపుము. రమ్ము పోవుదము.

మంగళమహాశ్రీస్తోత్రము.

శ్రీవిభవ యుక్తఁడయి-చిత్తభవరక్తఁడయి-సింధజనము క్తికిని శోడై
జీవగుణస్థఁడయి-దీనగుణరిక్తఁడయి-తేజరిలు మాధవుడు మీకుఁ
బావనపు జీవనము-పాయనియశోధనము-ప్రపాదనమునిచ్చెడునటంచుకా
భావమునఁగోరుచును-భామినులు భక్తిమయిఁ-బాడెదము మంగళమహా

శ్రీ

సమాప్తము.

ఉత్తర రంగము.

ద్వీప ద.

భూనురులార యో భూవరులార	
భానురౌరజలారి పాదజలార	3
సత్యహరిత్పంక్త చరితంబు వినుచు	
నిత్యక్షీర్తినిగని నగడుడి యనని	4
సత్యంబు వేదము సత్యము తపము	
సత్యంబు వ్రతదీక్ష సత్యము జపము	6
సత్యంబు రాజ్యము సత్యంబు సతియు	
సత్యంబు పుత్రుండు సత్యము సిరియు	8
సత్యంబు భోగంబు సత్యము చిదువు	
సత్యము సకలైక సామ్రాజ్యపదవి	10.
అని దృఢముగనమ్మి యవనీశుఁ డామి	
ఘనక్షీర్తిగనెను ముక్కంటినిగనెను	12
త్యజించుంచె ధీరుడై భారణీశుండు	
నిజవాక్యశుద్ధితై నిఖిలసుఖంబు	14
స్థిరనూనృత్తోక్తితై యీతివల్ల వదలె	
ధరసత్యమునకునై రాతెను వనట	16
నిజసత్యదీక్షితై నిజచారనమ్మె	
భజించుంచె జాండాల భర్తను వేడ్క	18
నుతుమ్మరిగమ్ములఁ జూచియు సత్య	
వ్రతదీక్ష మఱవక వాసికినెక్కె	20

మృత్యుడైన నుతుని సంస్కృతిని భార్య క్షీతివేడ నీడయ్యె జతిసుంకమీక	22
దారమాంగల్యంబు దగ నమ్మ మనియె ధారణీకుని ధైర్య ధర్మంబుగనుడి	24
స్వామిభృత్యన్యాయ సరణి దప్పకను భానూమణిని ధర్మపత్నిని జంప	26
కరవాలమెత్తెనుగాదె ధర్మంబు ధరనుష్ఠాపించుట తగునంచు నెంచి?	28
ఈ పుణ్యపురుషుని యీ యిలాధీకు నీ పాపదూరుని యీ ఘనోదారు	30
చరితంబు వినినట్టి సజ్జనులెల్ల నిరతనూనృతడితు నెఱిబూనుడయ్య	32
చక్రవర్తులొన సడిసన్నగన్న విక్రమాఘ్యుడితండు వినుడయ్య మీరు	34
ఈ పుణ్యచారిత్ర యీ సతీరత్న మీ పురంధ్రీమణి యిల్వడియెల్ల	36
తలిరుణోలులు మీరు తగ నాచరింప గలుగు దాంపత్య సుఖంబు నిజమ్మ	38
మఱిజూడ నీ చంద్రమతికాదె సాధ్వీ పతి ధర్మోత్సాహ పరయయి నిలిచె	40
మానినీమణి చంద్రమతికాదె సాధ్వీ మానవసేతకు మర్యాదదెచ్చె	42
వేటకై పోయిన వేళలోబలికి నూటిగా ధీర్ధాథ నూత్నములైలిపె	44
నిష్కరుణనుబూని నిజముడప్పింప ముష్కరవృత్తిని ముని క్షీతివేడ	46

తనపతి సత్యంబు స్థాపించుడలంచి	
మునికి నిమ్మని హితము యిచ్చి తాను	48
నుతునితోఁ బలివెంట నుభములఁబాసి	
వెతలంది యటవిలో నేగుచునుండె	50
నారచీరలుగట్టి సగతలమునను	
భూతికన్యంబులు పొంబెనుగాదె?	52
చోటుమాటరతోడఁ బురుషునిఁగలంచి	
యోటుపాటానరింప నొహించు వడుగు	54
మాటల కపటంబు మానిని తెలిసి	
నీటుగాఁజతియెడ నిలిపె సత్యంబు	56
దావపావకుఁడేర్చి దారిఁగప్పుగను	
పావకుఁ బ్రార్థించి పథముఁగల్పించె	58
దాసిగాఁ దన్నున్ దుర్జవాక్యంబు	
దాసిగానినిల్పుఁ బఠకబోధించె	60
కవసుంజమిమ్మని శ్రమజెట్టు వేళ	
ధవునిపై నలుగక ధర్మమం చెన్న	62
స్వామియానతిఁబూని భార్యను జంప	
భూమిఁకుఁడెదలోనఁ బొంద సంధియము	64
వతివనటనుచాసి వై రాగ్యములను	
హితవుగ బోధించి యించుకయైన	66
కడలక యోగిని కరణిగూర్చుండి	
హృదయాంబుజంబున హృదయేకు నిలిపి	68
కరవారధారకుఁ గంతంబు నిడియె	
నరసింహనలార నరవి నీ సాధ్య	70

పరిహితంబెంతయో పడలికిఁ గనుడి	
పరిభక్తియెంతయో పాటింది వినుడి	72
పరిభక్తికలయట్టి పరమకల్యాణి	
పరిశోధుగడయి పరమనుఖంబు	74
పరిహాసములఁ బ్రాప్తింపజేయుఁ	
బలికిఁ బ్రాణంబయి పరమాప్తయగుచు	75
పరిహితమునుఁ జూచుఁ బరినిఁజోషించు	
పరిశ్రమనుఖముల భాగరియగును	76
పరిభక్తికాదె యాపదలను దొలఁచి	
యతిమాయలన్నియు నణఁచెఁ జోద్యముగ	80
పరిభక్తిఁగాదె యా సావకహ్వల	
లలిశీఘ్రగతినిఁగా మడఁగను నెఱచి	82
పరిభక్తిఁగని కాదె పరమేశ్వరుండు	
సలికిని నెఱచుచుఁ జయ్యస వచ్చె	84
సలికిని పరిభక్తి సారామృతంబు	
పలికిని సత్యంబు పరమధర్మంబు	86
సలికిని బలిభక్తి సద్గతిపథము	
పలికిని సత్యంబు పరమభూషణము	88
సలికిని బలిభక్తి సత్యవ్రతంబు	
పలికిని సత్యంబు పరలోకధనము	90
సతివతిన్యాయంబు జక్కఁగఁదెలిసి	
క్షీతి మీఱు గనుడి యక్షీణవై భవము	92
శుభర్తనూత్నంబు నెఱుఁగు దంపతులు	
బాధలెవ్వియు లేక భంగంబుఁగనక	94

భాగ్యాయురారోగ్య పరిణతిగనుచు	
యోగ్యులై మందు రీ యుర్విలో నిజము	95
సత్యము నిగమము సత్యము జయము	
సత్యము ధర్మము సత్యము వ్రతము	98
సత్యమే జనతప స్నానంబు గనుడి	
సత్యముఁదప్పిన జన్మమేగి త్త	100
జనులార! యీ హరిశ్చంద్ర చరిత్ర	
వినియైన ఋణమను విషమను గొనక	102
భునమగు ననమాన కష్టముల్లనక	
మనుడి సౌఖ్యంబుగ మాన్యతగనుడి	104
ఋణ మెల్లకాలము హృదయకల్పవము	
ఋణ మనవరతంబు రెండనవిషము	106
ఋణ మనిశంబు నరిస్తానహంబు	
ఋణము దినంబును రేగు దుర్వృణము	108
ఋణము దెంచముజెచ్చు ఋణము దుఃఖమ్ము	
ఋణము దుర్ధరణమ్ము ఋణము భూతమ్ము	110
తలవంపుఁదెచ్చును తగదు ఋణమ్ము	
నిలువెల్లఁగాల్పును నిజము ఋణమ్ము	112
నుఖగళ సాకమై న్రుక్తిండు ఋణము	
ముఖపంకజంబును మూయించు ఋణము	114
రాత్రి నిద్రనుబాపు రాయికి ఋణము	
భాత్రి నెచ్చుడిఁజోపు హయాది ఋణము	116
తలబరువగుతాయి తలఁస నీ ఋణము	
కలనైన మఱవని కలుగ గాఢా ఋణము	118
తరత్రుకాండ్రను భూత భూత దెచ్చు ఋణము	
నెరవును వెలసిండు కలగొన్న ఋణము	120

కరుణను నదలించు కలుషము ఋణము	
మరణము వెసఁదెచ్చు మందగు ఋణము	122
ధృతిని నీతొనరించు లేజము ఋణము	
చితిలేక కాల్పును చెలరేగి ఋణము	124
నదిని మారముచేయు జాలు నీ ఋణము	
నుతుని వైరిగఁ జేయుఁజూచు నీ ఋణము	126
బంధు మిత్రాదులఁ బొవు నీ ఋణము	
బంధురకలుపాల వాలమీ ఋణము	128
మనుజుఁబిచ్చిగఁబ్రీల్పు మహితమీ ఋణము	
మనినదీనుగఁజేయు మాచక ఋణము	130
లింగవృత్తిని గింజయుఁ దినియె	
కంకుడువృత్తిని గంజఁద్రావఁజూని	132
ధర నుంఛవృత్తిన్ దాస్యవృత్తినినా	
తిరిపెమెత్తియు మఱి తీర్థ సేవననా	134
సాహసవృత్తిని సంసారులగుచు	
దేహయాత్రనుసల్పి ధీరులై మనుడి	136
ఋణముచేయక యుండు రీతినిగనుడి	
గణనీయులై మహాభ్యాతినిగనుడి	138
అపృంతయున్నది యనియెడి చచ్చి	
దప్పించుకొని మీరు ధరణిలో మనుడి	140
అప్పు ముప్పుయి మీకు ననమతిఁ దెచ్చు	
అప్పు నిప్పుయి మిమ్ము ననిశ్చింతఁగొల్పు	142
అప్పునలించువాఁ డధమార్థముండు	
అప్పులేకున్నవాఁ డమలేశుఁ డనని.	144

అనుబంధము (Appendix.)

1. బ్యాండు రాగము - ఆదితాళము.

సూత్రభాష్యము.—

శ్రీ దేవా-మహాదేవా-భావమ్మననిను-సదాసం స్తరింగూ । శ్రీ ।
 భానుని నిన్ను-మనమునందు-దినదినాము-నేనదా
 నయభయముల-వినుచినిజేతూ-గనుననుకరుణా । శ్రీ । గ ।
 కాలకాలముల నిన్ను-కలువహారా-కృప్తప్రవా .
 వేదజను-నిరతమా కనుకరుణా
 దురితహారా-ధరణివరా-భావమ్మననిను-సదాసం స్తరితతూ । శ్రీ । ఆ

2. జేగడ రాగము - రూపక తాళము.

ఇంద్రుడు.—వినగా-గోరితినా-మనవీ విన వేడువాడా । విన ।
 భూతలంబునందుగాంచ-భూరిసూన్యతదీక్ష బూనిన
 పుణ్యమూర్తి యెవ్వడని పోలజూడ-నున్నవాడ । వి । గ ।
 సత్యవ్రతము సలుపనందు-సాహసంబు-సరణిగాంచ
 స్తుత్యులార-అట్టివాడు-చూడ ధరనుండునె । వి । ఆ

3. కావీరాగము - ఆదితాళము.

ఇంద్రుడు.—

మానీ తగునే కనుకా-మమతను గనుచును విను మానీతగువల్లవి ।
 హీనము-కోపము-పూనుమ శాంతము-అహీనమతి వినుమానీ । గ ।
 తాపసేంద్ర-కోపమందు-సాపమూలము-గాన నీవిక [మానీతగు] ।
 నోపిక బూనుమ-యీగతి తాపము-చారింపుమ-హితంబు మదిగను ।
 భూరివేదపారతత్వ-సారవేదులు మీరుకావున [మానీతగు] ।
 మీరిటు మాటలు నాడగ పాడియె-భావంబున హితంబు వడలుచు ।

4. లావణిధాటి - ఆదితాళము.

నక్షత్రకుడు.—

ఈనశ్యమేసినాచాలు మనసారగను-ఘనసారమగు| ఈనశ్యపల్లవి
పరలోక మానవులము క్తి-నరలోక మానవులర క్తి
కనుడీ-కొనుడీ-ఈనశ్యమేసినాచాలు-మనసార
గనూ-ఘనసారమగు-ఈనశ్యమేసినాచాలు ||౧||

5. శంకరాభరణ రాగము - శ్రీశ్రవతితాళం.

భట్టులు.—జోహార్ ధరాధిపాలకా-జోహార్ విరోధిహరకా|
యశంబునిండెగా-యిట-అట-యెటగనా
శుభంబగు-శుభంబగు-నుభంబగు-హితంబగు
వినుమికాహితమ్ముకా-జోహార్ విరోధిపాలకా||౧||

6. శంకరాభరణ రాగం - చూపకతాళం.

నత్యక్తి.—ద్విజాలు ధనము-ఆశపూర్తిగ-కనకసందీర్ఘ
మనమునందు తనివిజెంది చనిరికా నింగు||౧||
ఇప్పుడు యెచుక విప్రులచట కనక కానరు
నృపతియేలా-సుకృతి కాంచ-ఘనుకపు నీవు||౨||

7. భీమవలానురాగం - చూపకతాళం.

నత్యక్తి.—భూమిపాల-భూరిభీతి-నామనంబుజేరనూ|భూ|
తాపనుండు కోపిగాదె-తలవనేల సంతయు
తార్చివడలు-తామసిండు-నయనుగానదామ్మునీ|భూ||౧||
పుగ్రుణ్ణాలు నాగ్రహంబు-నిగ్రహముగానదూ
శివుకోపి-శ్రీలవిడుడు-సేమము-యెవబూనదూ|భూ||౨||

8. కంభోజరాగము - చాప్ తాళము.

1. మతంగకన్య.—మరువాలలా-ద్రోయూడు ధరణిపుమరుపల్లవి
చెలియా చెలిగా సలుపుచు-మరువాలలా|అనుప|

కామించి-నాపతిగ జేయుదు నిక-మరువాలలా||
 రారాజు సరసను-రానింపజేరుచు మారునిరతి వేడె కా
 మరులు వెలయుగ-సరస సరసను-మురియుచును-రతి నేకలిసెదము||
 గానాము సలుపుచు-భూనాథుజేరుచు-నూనశరుని శేలినే
 తనివిజెందుచు-ఘనతగనుచును-మనమృగను శునియెడ||మరు||

9. యదుకాంభోజి రాగము - ఆదితాళము.

సక్రతకుడు.—రావే-రమామణి-గోరీతి మారుశేలి
 వారిజనయనా-దారితి నీకయి
 ననుగ దయగ గనుమిక||రావేరమామణి||

10. అసావేరి రాగము - ఆదితాళము.

మతంగకన్య.—రామా-పతినినే-మానగలనె
 యేమని నేమనియుందు జగతిని- నిలువగలనె-మహి||రా||
 కాంతారములా-కాంతుజేగదా-ఇంతి-నేన-కాంతునివదలి
 సంతసమ్మున-మానగలనె-పెరివిడుమా-మాతా||రా||

11. జేగన రాగం - చూపకతాళం.

చంద్రమతి.—అందము యీశరు బృందము-శోభిలె
 నావనందనంబు పోలె-భాసిలె మిగులగ||అం||
 కలనాదా-కలనాదా-నళిమోదా-స్పృశకాదా
 బాలరసాలము-చిగురుల రుచి గనుగొనియెడ||అం||

12. గజలు - ఏకతాళము.

చంద్రమతి.—అనూనకాంతి-గ్రాలు వనాంతరము గనుమ
 అతులకుతూహల మాయె మనంబున-యీననము||
 అందమైనా-వికవధామా-మరుదాయె చాల కాంచుమా
 అభినవా-సువిభవా-మాయారె-యేమారె-విహారమునా
 రమణ కనూమిది కనుతారా||అనూ||

13. శంకరాభరణ రాగం - ఆదితాళము.

చంద్రమతి.—కాంతా మేళంబునకై యిటులధిగతి

మింతగదూరా-మిదితగు నే|కాంతా|గా|

జూరిశ్చంద్ర.—ఇంతిరొ కాంతల-కింతటి భయమగు

ఁబంతయు నై జా టుది తగ నే|ఇంతి|గా|

లోహిత.—బంగరు రంగు కురంగము గనమది

పొంగుగ నింతగ-పొరపడితి|బంగ|గా|

చంద్రమతి.—బరయుచు గాధిజు డుండెడిచోట

కరుగనాన హా నాథా|కాంతా|గా|

జూరిశ్చంద్ర.—కొడుకు మృగంబును గోరిన యొసగుట

కడుముదమాగా శంజాక్షి|ఇంతి|గా|

లోహిత.—ఇటుభయమొందగ నేటితల్లి

వటువిధి దానిని బంధింతు|బంగ|గా|

14. కాపి నారాయణి రాగం - ఆదితాళం.

చంద్రమతి.—నతజనానిపాలా-నాగరాజవరదా

నారదాదివంద్యా-నారాయణా|నత|

అరళి బ్రోవుమా-ఆదిజేవుడ నీ

దలతు శ్రీవిభావా-దయను మమ్ము బ్రోవా|నత|

మదిని నిన్ను నంతో-మానితంబుగాను

కుదురుగాదలంచి కోర్కెదీర నాడు

ప్రదసరోజముల-భక్తిపూజచేతు

సదయరావె వేగా-సార్వభౌము-గావా|నత|

15. జేహగురాగం - ఆదితాళం.

1. మతంగకన్య.—సారసనయనానై పా-భూరివియోగామేపా|సా|

కూరిమి సలిసీ-చేరగమానీ-దూరము నా-మనా

యేదినమయినా-నీదయబూను నీదారా-నను-మానా
శ్రీదయానే-శ్రీదయానె-మోదాదాయక-నీకవునాసారి॥

16. అతాణా రాగము - ఆదితాళము.

2 మతంగకన్య. — ఏల-భూపా-చలమేలా-యాలాగునఏలా
మేలులేనియాలి-యేలొకొ యికచాలు॥ఏలా॥
నేతిలోన దప్పి-నీగనేరీవళము
భూతలాధినేత-పోలగాను జూడ॥ఏలా॥
తాపకాంతియగునె-భూపభూషణముల
కోపమాను-మాని-గొడుగిచ్చు వేగా॥ఏలా॥

17. కావీరాగము - ఆదితాళం.

సత్యశ్రీ. — వ్యసనాము చాలా-అయెను-మదినటుల
సహింతు-నీ వియోగము-భరింపక-సాధ్యమే నాకు
పాపిదైవా-మీగతిని-చేసె నన్ను అక్కటా
బ్రహ్మవ్రతా-కాదనంగ-యేరికై నా సాధ్యమే
నే నోపాచాలను-ఈభూరి చింతను॥వ్యస॥

18. ఝంఝూటీరాగం - రూపకతాళం.

చంద్రమతి. — ప్రాణనాథా పోలునె-యీషరితావ ఋక్వలదూ
రాణమీర రాజితెగా-రమణనీ యశామికను॥ప్రా॥
సత్యశీలసంపదలా-సరణి నీలా॥ప్రా॥

19. శంకరాభరణ రాగము - ఆదితాళము.

జోహితుడు. — ఇకనిలునా దేహమునను
బలమాయె-బలము తెచ్చు-బలమాయె॥వల్లవి
మాటాడగ శక్తియులేదు-చూడవె తారె యెడలు
బలమాయె-బలమాయె-బలమాయె॥
అతిశయామూగనూదయా గాంచుమారయా

దయగని-మిగుల దయగని-మిగుల దయగని ముగని
చూడబె-తారె యొడలు-బలమామోర్చకల

20. అసావేరి రాగము - ఆదితాళము.

చంద్రమతి.—ప్రాణనాథ యేలా-చింతరి త్త-మానుమ నీవుప్రా
క్రోధమూని మాని-కోపమునా-కావము నానగి
వడిచిచింత-వడలుప్రాణిపల్లవి
భూరిధనము గూర్చా-దారి గనుమది
దీరుడయి చింతను-వడలు కాంతప్రాణిగ

21. నాదనామక్రియ రాగం - చాప్ తాళం.

చంద్రమతి.—నరియె-రమణ-ఫరితాపమిటు నీకు
అరయూమ-మునిధనా-మతివేగమున దీర్చానగి
మనమూన-ఇటులా-ఘనబాధలను తెందా
ముసియేల-వడలును-ధనమియ్యవరె గాడెనల

22. మాలకంజ రాగం - ఆదితాళం.

లోహిత.—శంభోసుఖసదనా-త్ర్యంబక-సకలశివకరా-నుగుణ నిధానాళం
అమ రేశ్వరనుత చరణ-గుణగణగానా-మునివరధ్యానా
సుఖకరశర్వా-సతతము-మనాంబుజమూన-భజింతునే సదాశివగ
విశ్వేశ-శుభంకరా-ను రేశ్వరా-సదాశివా-నుగిరా
ముఖరా-నుఖదా-వరదా-హారా-పరాత్పరా-ప్రమావరా-త్ర్యంబక-
సకలశివకరాళం

23. హిందూస్తాని జైరవి రాగం - మాఘా తాళం.

చంద్రమతి.—నామనోరమాగ నిన్ను-నేను వడలబాలాపల్లవి
ఇంతగా-చింతించనేల-కాంత నీకు మేరా
వ్యాకులా-మేలా-చాలాగ
నాథ నిన్ను వడలబాలా-వీడియుండబాలానాగి

24. భైరవి రాగము - ఏకతాళము.

చంద్రమతి — నాథ చాసినై - పోయేదా - దయ మరువకు|| నాథ||
 కుటిలతలిగతి-కుటిలవిధాతా
 కట-కట యిటువలె-యిటు ఘటియించె
 ధీరుడనై మను-నానాథా-దయ మరువకు|| నాథ||

25. ఆనందభైరవి రాగము - ఏకతాళము.

లోహితుడు, - నాయన - యేమిదిగ ననరిది - లేనయుని మనవిని వినుమిశ|| నా||
 సతతమె రాజ్యము-సతతమె విడిముడి
 సతతమె కాయము-హేయము లెప్పుక|| నా||
 తనయులు నిత్యమె-ధనములు-నిత్యమె
 ధర్మాము-నిత్యము-తడయాక లెప్పుక|| నా||

26. యదుకుల కాంభోజి రాగము - రూపక తాళము.

చంద్రమతి, — ప్రాణనాథా-పోయేదనీ-ప్రకము లేవను నమ్మి|| ప్రా||
 కాన లేనుదారియిక-కాంతనిను-వడలజాలాను నేను|| ప్రా||
 మున్ను నేను యెవ్వరికి-కన్నడముల-గూర్చినానా
 కన్న బాధా-గంటినియీ-వన్నముల-బడుచు-చెడుచు- నాహ|| ప్రా||
 నిన్ను బాళి-యెన్నడును-యున్న మగువ-గాను గాదె
 సన్ను కాంగ-బానిసయై-చెన్నవీడి-మనుదు- నేనటు-లాహ|| ప్రా||

27. మాండురాగం - త్రిశ్రగతి తాళం.

వీర బాహు, — సంబాళి-సంబాళి-చాండాలు
 ఆహా-వచ్చె ఓహా-వచ్చె గనుడి-జరుగుడి|| సంబా||
 వీధి చాండాలుడు-యీదారివచ్చు-కునుడి-జరుగుడి
 జూర్వీడి-దార్వీడి పెల్లుడివేగా-వేగా-వీల్ల రు హా
 శూర్వీడి-విడుడిహా-నసదారిని రియ్యండి వే-నాసలారకవిడుడివేగా|| సం||

28. బౌద్ధుల రాగము - త్రిశ్రవణి తాళము.

వీరబాహు. — వడిగనడు-వడిగనడు-వడిగ వెడలుమా! వడివల్లవి!

పుడమివిడు-వీడు విడు-కాడుగని మనుమా

మాడలనూ కూడగనూ-నేడు వెడలుగాఁబయిదుమా

వడిగనడు-వడిగనడు-వడిగ వెడలుమా! ౧

హరిశ్చంద్ర. — దానుడై తినే-కాటి దానుడై తినేవల్లవి!

దోసము-లెన్నో చేశితి దానుడై తినే-కాటి దానుడై తినే ౧

వీరబాహు. — ముంతయిగో-గంతయిగో-ముందునడువుమా

ముంతమున-గొంతుకాను-కూర్చితనియుమా! బయిదుమా! ౨

హరిశ్చంద్ర. — వాసరవతి వంశమునా-వాసిగాందినవాడనూ

దోసము లెన్నో చేశితి-దానుడై తినే! కాటిదాను! ౨

వీరబాహు. — రేలుబవల్-నిద్రగాది-నీవు నిలువుమా

కూరివాడా పాలుమాలి-కుండుపడకుమా

ఇదుమా వడిగనడు-వడిగనడు-వడిగ వెడలుమా! 3

హరిశ్చంద్ర. — కానుకునై-కాంతనునే-గానపెట్టితె-బాసితి

దోసము-లెన్నో చేసితి దానుడై తినే-కాటి దానుడై తినే! 3

29. శంకరాభరణ రాగం - వీరతాళము.

1 బాలుడు. — ఆడుదామా-మేమాడుదామా-మే-మాడూదమా

ఆటలిటులాడి-పాటలిటుపాడి

నీటుమీర-నీడను-కాటిలోనకూడి! ఆడు! ౧

2 బాలుడు. — చెట్టులను యెక్కి-గుట్టలను ద్రొక్కి

కట్టుమీర్చి భగతులు-కాలదన్ని పారి! ఆడు! ౨

3 బాలుడు. — గిల్లిదండలాటా-చెల్లనిటమాడా

కల్లగాడు పోదినీ-కాలు నూదికొట్టి! ఆడు! 3

4 బాలుడు.—వండు ఫలమూల దండిగానుబెచ్చి

మెండుగాని మెక్కి చెండు పయికి వేళి|ఆడు|౪|

5 బాలుడు.—కొమ్మలానువంచి కోతియాట చెంచి

భ్యాతిమీర యిచట-భ్యాతిగాను కూడి|ఆడు|౫|

6 లోహితుడు.—ఆటలేల మన పాటలేల

చేటువచ్చు నయ్యయో-చూటవచ్చువలదు|ఆడు|౬|

80. ముఖారి రాగం - రూప్తతాళం.

లోహితుడు.—చెడుపామిటు-ననుగరచెను-కడుసంకటమాయె

చేరి నను-కాపాడెడు-వారూ యిటలేరే|౧|

పుడమిబడి-కడుసోలితి-తడయాగనులేను

భూరివెత-లాయెకట-మాతా యిటురావే|౨|

81. బేగడ రాగం - రూప్తతాళం.

హంసనారి.—బాలుడు-రాడ-నాపాలి-భాగ్యము

నగువు మోముగానగల నా|బా|౧|

ముద్దులు-ముచ్చట-నుద్దులను జూపుచు

ఆడువాడుగానేడు రాడుగ-యేమిసేయి|౨|

చిన్నినా-చిరుతాడు-కన్నీర్తును గారిం చె

కానశేగగ-నేడురాడుగ-యేమిసేతు|బా|౩|

82. సావేరి రాగం - చాప్ తాళం.

హంసనారి.—లోహిత-ననుబాసి-యీగతి బోయిలె

యేగతి మనుదును-భూమి నేను|౧|

ఏడుజేవులనేలు-రేడావు నీవిటు

పాడర యొడలయ్య-తాళగజాలా|౨|

దిక్కుమాలిన-భూరి-దీనూని బోలుచు

స్రక్తితి అటవిని-అక్కట నేడు|లోహి|౩|

83. వీలురాగము - చాప్ తాళము.

హంసనారి.—అయ్యో-యటులోహితా-వదలుచు నీవెటుపోయితి
 బాసితి-నా దిన్ని బాలుడ-నీవు బాసిపోయితి
 ఈ దైవమాయా-సోయగంబు వదలుచు నీవెటుపోయితి||అ||
 శ్రోదితి-నాడట-బాలుడ నిన్ను బాసిపోయితి
 భూమిని-నిల్వొ-జాల-బాలా-వదలుచు నీవెటుపోయితి||అ||
 లేవాగ లోహితా-యీశీతి నన్ను-బాసిపోయితి
 దైవము నాడము-క్రూరమూన-వదలుచు నీవెటుపోయితి||అ||

84. మాండ్ రాగము - చాప్ తాళము.

హంసనారి.—విచారసాగరంబునా-విరించి ముంచి నాననూ||వి||
 శ్రీ తప-మునితాపసి-కాంతునిబాయ శేసనా
 సుతునిబాపి-చింతలో-విరించి ముంచి నాననూ||వి||
 బాలువియోగ-మేగతి-బాలుడ బాయ నీధరా
 విశ్వలవార్థిక్ ద్రోయుచు-విరించి ముంచి నాననూ||వి||

85. మాండ్ రాగము - చాప్ తాళము.

హంసనారి —అయ్యోతండ్రి-పోయితి||అ||
 నీముద్దుమోము-నేనెటుగాంచుచు||పల్లవి||
 నేనెటు నిల్చును-భూమిపై
 రావయ్య లోహిత-రసినాడచూ
 రాజీవలోచనా-రా-రా||

86. పూర్వీ కల్యాణి - ఆదితాళం.

హంసనారి.—శ్రీశివా-చిరుతను-చిచ్చును శేర్తు||శ్రీ||
 చిన్ని బాలుని దయ లేక-చిచ్చున కలిపివై చి-చనద||శ్రీ||
 దయవదలి ముద్దుశిశువును నాలోహికు
 సలాగు-కీర్తిని-కాలాగ-నిడదాను||శ్రీ||

37. వీలురాగం - చూపకతాళం.

హంసనారి. — నామనోహారా-మీపాద-ములనేద పదిలముగను|నా|

సంసారము నజ్జి-గుండీతి-ప్రణానాథ|నా||౧||

జన్మజన్మము నకు మీకు-జాయగా నగుదీవెనాల

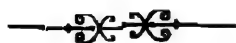
నీడువ-మనోనాథ-మీపాదములె-శరణనియెద||నా||౨||

38. కాఫీ రాగము - ఆదితాళము.

హంసనారి. — మనోజ-మదహరణ-మానితలోచనా

ఆతాత వినోదనా |మనోజ||౧||

మ ర గ శ ము.

ఏతద్గ్రంథకర్తచే రచియింపఁబడిన, పువన్యాసములు, నాటకములు.

1 భారత భగవద్గీతలను గుఱించిన విమర్శనం. 2 న్యవహార కర్మజిజ్ఞాసము. 3 అర్జునవిపాకయోగము. 4 సాంఖ్యయోగము. 5 కర్మయోగము. 6 జ్ఞానయోగము.	7 కర్మసన్యాస మంత్రత్రయ పాఠ రాజ యోగములు. 8 ధ్యానయోగము. 9 విజ్ఞానతారక బ్రహ్మయోగము. 10 రాజవిద్యా రాజగుహ్య విభాతి యోగములు. 11 విశ్వరూప సందర్శన భక్తియో గములు.

2. ఉపన్యాసముల పేర్లు.

- 1 ఆర్యుల నాగరికతవారి ప్రపంచ వ్యాపకత.
- 2 ఆర్యులచరిత్ర, ఋగ్వేదభాష ఓం.
- 3 ఋగ్వేద విభజన వేదకాల విభజన ఓం.
- 4 ఆర్యులు పంచాంబు చేరిన విధము వారి శాసనము.
- 5 మద్యపానము జూదము స్త్రీల గుణములు ఓం.
- 6 వివాహ కట్టడములు.
- 7 జాతి చట్టములు.
- 8 సృష్టిని గుఱించిన తాత్పర్యము.
- 9 వేదమతము నా స్థికమతము ఆర్యులదైవములు.
- 10 సరమేధ అశ్వమేధాది యజ్ఞములు.
- 11 అదితి ద్వాదశాదిత్యులు ఓం.
- 12 యమ యమి మృత్యువు పితృదేవతలు కర్తి ఓం.
- 13 సోమపానము అశ్వినులు రుద్రుడు పర్జన్యుడు ఓం.
- 14 ఋషులు సప్తర్షులు దధీచి, చపనుడు ఓం.

15 ముగ్ధదములోని ముఖ్య పార్శ్వములు.

16 మతవిధు లేరితిగఁ బ్రబలినది.

17 నాటకముల గుఱించి ప్రపంచములో నాటకపాత్ర లెటు ల్రిగాఁ
చినదిన్ని వారి యభినయాది లక్షణములను గుఱించిన్ని వ్రాయఁ
బడిన యాఁపన్యాసములుగల గ్రంథము.

మరా.—పై యుపన్యాసంబులలో నింకను సనేకవిషయములున్నవి.
జాతిలో వివరములన్నియును వ్రాయ సాధ్యముకాదు.
ప్రతియొక శాస్త్రమునందు నాట్యము పార్శ్వమునందు యుండి
రనుటకుఁ జరిమాణములు చూపఁబడినవి.

3. చరిత్ర నాటకములు.

1 రామరాజ చరిత్రము లేక శ్రద్ధా టక రాజ్య నాశనము.)	4 మైసూరు రాజ్యము.
2 సుల్తానా చాందుబీ.	5 శిలాదిత్య.
3 చంద్రగిరిభ్యవయము.	6 సుఖమంజరీ పరిణయము.
	7 ప్రతాపాశ్చరీయము.

4. పౌరాణికములు.

రామాయణ నాటకములు.

ఎ. 1 శ్రీరామజననము.	4 లంకాదహనము.
2 సీతాకల్యాణము.	5 కుశలవ నాటకము.
3 పాదుకా పట్టాభిషేకము.	

నాయికా సాత్ర పోషణ చతుర్త్వములు.

1. 1 గిరిజా కల్యాణము.
2 నీమతిని.

8 మదాలస,

దైవభుటన వైచిత్రి మంతములు.

1. 1 సత్య హరిశ్చంద్రీయము.
2 భోజన ప్రబంధము లేక కాళి
దాసనాటకము.

8 చంద్రహాస.

5. స్వకపోల కల్పితము.

1 మనందనీ పరిణయము (అద్భుత) 2 యువతీవివాహము.
(నీతి పూరితము.)

6. ఆంధ్రీకరణములు.

1 మానాపమానము.

2 రాక్షసి మహత్త్వకాండ.

7. ప్రహసనములు.

1 ఆచారమృకథ (కన్నడభాషలో.) 2 సమయమునకు భార్య.
2 అన్యాయధన్యపురి మహిమ. 4 నాచిపార్తి.

1 ఆంధ్రీకృతాగస్త్య భారతము (వద్యకావ్యము) సభాపర్వము వరకు.

1 Dramatic History of the world (in English.)

—మూలాలు పరిశీలించు. —

